

LIPOOTI FAKATA'U

Ta'u Fakapa'anga 22-23

TONGA POWER LTD

Faka'uhila e Langa Fakalalakaka Tu'uloa Ma'ae Fonua

KANOTOHI

1. FEKAU'AKI MOE KAUTAHA.....	2
1.1 Kautaha, Taumu'a & Fa'unga ngaue 'oku fusia'u hono tokanga'i	2
1.2 Ngaahi taumu'a ngaue ki he kaha'u	2
1.3 Ngaahi visione moe misiona	4
1.4 Poate 'o e Kau Talekita	6
1.5 Kau Taki Ngaue	7
1.6 Fa'unga 'o e fokotu'utu'u	8
2. TOHI KI HE MINISITA	9
3. Ngaahi lavame'a tefito FY22/23.....	10
3.1 Ngaahi ngaue lalahi	12
4. Lao 'oku ne Pule'I 'ae Kautaha (Pule Lelei).....	14
4.1 Poate 'oe Kau Talekita	14
4.2 Ngaahi Komiti si'i 'oe Poate	14
5. Fakamatala 'ae Sea & CEO	15
6. Fakama'opo'opo 'o e 2023.....	18
6.1 Ngaahi fakahoko ngaue 'ae ma'u'anga ivi faka'uhila	18
6.2 Vahevahe fakanetiueka & Palani fakangaue	27
6.3 Fakahoko fatongia 'a e ngaahi poloseki lalahi	37
6.4 Tafa'aki ki he Kau Ngaue	42
6.5 Tukunga fakahoko fatongia 'o e Ma'u'anga fakamatala fakatekinolosia	46
Ngaahi Lavame'a Tefito::	47
6.6 Va'a 'Enisinia	51
6.7 Fakahoko ngaue kihe Risk & Compliance	55
6.8 Fakahoko ngaue 'a e Admin	58
6.9 Founga nguae & Fakahoko fatongia 'ae pisinisi ke fakalakalaka.....	59
6.10 U ngaahi a'usia ki hono fe'au 'ehe Kautaha e ngaahi Kupu'I Lao 2023	61
7. Fakamatala pa'anga	63

1. FEKAU'AKI MOE KAUTAHA

1.1 Kautaha, Taumu'a & Fa'unga ngaue 'oku fusia'u hono tokanga'i

Kautaha

Na'e fokotu'u 'ae sekitoa 'uhila 'a Tonga 'I he 2008 hiliange hono fokotu'u 'e he Pule'anga 'ae Komisoni 'Uhila (Electricity Commission, EC) fakatatau ki he Lao 'Uhila 2007, pea fakatau mai 'ae koloa moe naunau 'uhila mei ha kautaha taautaha.

'Oku fakamalumu hono fakalele 'a e Kautaha 'Uhila 'a Tonga ki he fa'unga ngaue 'oku fusia'u hono tokanga'i 'o fakatatau ki he Alepau Felotoi Faka-'Uhila (Electricity Concession Contract (ECC)) 'a ia 'oku fengau'e'aki vaofi ai 'a e Komisoni 'Uhila, Pule'anga mo e Kautaha 'Uhila (TPL) ki he totongi 'uhila, me'afua ke ne sivi 'a e tu'unga lelei 'o e fakahoko fatongia mo e tu'unga 'oku 'i ai 'a e fakahoko fatongia ki he kau ma'u 'uhila mo e ngaahi tautea.

'Oku 'iai pe 'ae Konisitutone 'ae Kautaha 'Uhila 'oku fakalele'aki 'o fakatatau ki he Lao ki he ngaahi Pisinisi 'ae Pule'anga 'o hange koe fakatonutonu kimui ni, aia oku ne tukumai ae ngaahi founa ngaue kene faka'ai'ai e ngaue fakapisinisi ae ngaahi kautaha pisinisi ae Pule'anga. 'Oku fakafalala'aki 'ae Kautaha 'Uhila 'a Tonga kenau fakahoko mo talangofua kihe ngaahi Lao kihe 'Uhila.

1.2 Ngaahi taumu'a ngaue ki he kaha'u

Na'e fokotu'u 'ae Kautaha mo ha Poate Talekita Tau'atina 'oku fili 'e he Pule'anga mei he ngaahi sekitoa fakakomesiale 'I Tonga ni. Koe ngaahi taumu'a tu'uloa fo'ou mo e ngaahi me'a 'oku fakamu'omu'a 'e he Kautaha 'Uhila 'oku faka'asi ia 'ihe palani tu'uloa 'ae Kautaha ki he ta'u 2022-2027, 'aia 'oku ne fakaha mai ai ae ngaahi 'elia lalahi 'e fitu ke fai kiai ae tokanga:

1. **Ma'u'anga ivi fakanatula:** 'Oku fakamu'omu'a 'e he Kautaha 'Uhila 'ae ngaahi taumu'a fakalotofonua & fakatu'apule'anga` 'ihenau fakahoko mo fakataha'I 'ae ngaahi ma'u'anga ivi 'oku malava ke fakafo'ou ki loto ki he'enau fa'unga uhila tu'uloa . Koe ngaahi taumu'a tu'uloa kihe palani 'ae Kautaha ko hono fakapapai 'oku tu'uloa 'ae fakalalaka ke a'usia 'ae peseta 'e 70 'oe ma'u'anga ivi 'oku ala fakafo'ou (renewable energy) ki he faka'osinga 'ae ta'u 2025. 'Oku kau ki heni 'a hono fakapa'anga mai he kau tokoni fakapa'anga mei tu'apule'anga, ngaahi kautaha

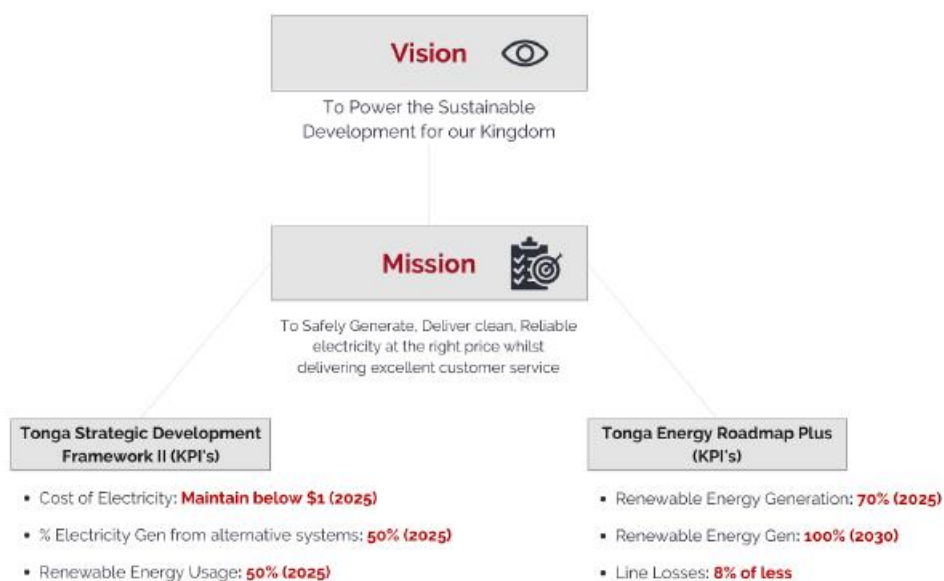
fo'u 'uhila tau'ataaina, pea moe Ngaahi solar 'oku fokotu'u ki he u ngaahi pisinisi pe ápi nofo'anga.

2. **Fa'unga 'Uhila 'oku Malu mo Tu'uloa:** Koe ngaahi feinga ngaue fakalakalaka 'ae Kautaha 'Uhila ke tokoni ki hono fo'u mo tufaki ha ma'u'anga 'uhila óku malu ange, falala'anga pea mo tu'uloa, pea é toe tokoni ki hono fakalele'l e tu'unga fakafiemalie e kasitoma. 'I hono toe fakalahi mai e ngaahi tekinolosia ki he u ngaahi ma'u'anga ivi óku ala fakafo'ou ,ngaahi tekinolosia hki hono tauhi e u ngaahi ivi 'uhila kae pehe foki moe ngaahi tekinolosia ki he u ngaahi mita 'uhila fakaonopooni, 'oku ne hanga 'e ia 'o fakatupu ha ngaahi pole ki hono pule'l lelei étau fa'unga 'uhila. Koe ngaahi feinga ngaue ki hono fakalele'l étau fa'unga 'uhila 'oku kau atu kiai e u ngaahi poloseki ki hono fakalakalaka ki muá e tu'unga malu moe hao étau fa'unga 'uhila, kae pehe foki ki he u ngaahi poloseki ki hono fakafaingofua'l hono pule'l mo fakalele étau fa'unga 'uhila ke toe vave ange e ngaue, tokoni ki hono tokanga'l e u ngaahi naunau 'uhila kae pehe foki ki hono fakaataa ke a'utonu á e ngaahi kasitoma ki he énau fakamatala ki he énau ma'u'anga uhila . 'Oku uHINGA leva eni ki hono fakapapai'i 'oku tu'u tatau ae ngaahi fakalakalaka kotoa pe ki he tafaáki ki hono fo'u étau ivi 'uhila kae pehe foki ki he laine tufaki 'uhila ki Tongatapu, Vava'u, Ha'apai mo Éua.
3. **Ngaahi A'usia 'ae Kasitoma:** Ke tauhi 'ae ngaahi feliuliuáki 'I he ngaahi fiema'u 'ae Kasitoma, 'oku vakavakai'i mo fakatokanga'l 'e he Kautaha 'Uhila 'ae liliu moe kehekehe 'ihe ngaahi 'amanaki 'ae kasitoma. Ko e kasitoma ia he ngaahi 'aho ni 'oku nau vivili mo faka'amu kiha founa 'oku faingofua mo vave 'enau ma'u 'ae ngaahi fakamatala felave'i mo énau ma'u'anga uhila o a'u pe ki he u ngaahi faka'amu e kasitoma ki he u ngaahi 'ofisi talitali totongi 'uhila. Koe'uhi ke lava he Kautaha 'Uhila 'o fakalele'i 'ae ngaahi a'usia ae kasitoma, koe ngaahi tafa'aki kotoa pe 'o 'etau founa fetu'utaki moe founa ngaue 'oku fiema'u ke tokanga'l lelei, tatau aipe pe koha launga 'ae kasitoma pe koha faka'eke'eke 'ae kasitoma. 'Oku faka'ata he taumu'a ko'eni ke mahino'i lelei ange kiate kitautolu 'ae ngaahi fiema'u ae Kasitoma, pea fakahoko ngaahi 'amanaki koia mo fakapapai'i koe fengaue'aki kotoa pe ae kasitoma mo kitautolu 'oku lelei.
4. **Ngaahi a'usia 'ae Kaungae:** Ko'emau malohinga lahi taha ko'emau kau ngaue pea 'oku mahu'inga aupito 'ihe 'ataakai ngaue'anga kenau fepoupou'aki ke feau 'etau ngaahi taumu'a tu'uloa ma'ae Kautaha. Makehe mei hono fakapapai'l 'oku ma'u 'e he kau ngaue 'ae ngaahi me'angaue moe ngaahi ako 'oku fiema'u ke fakahoko lelei aki enau fatongia, 'oku mau tukupa ke oatu ha ngaahi fakalakalaka kimu'a 'ihe'emau fakahoko fatongia fakapalofesinale pea mo ha ngaahi faingamalie ke taha hake ai

tu'unga ngaue, pea mo ngaue malohi ki hono tanumaki 'ae founa ngaue 'oe Kautaha, talitali lelei 'ae ngaahi faikehekehe'anga mo fakamamafa'i 'ae ngaahi ngaue/fakataha. Koe liliu ko'eni kihe ngaahi fa'unga ma'u'anga ivi fo'ou "oku fakamamafa'l ai 'e he Kautaha á hono fakalakalaka kimu'a á e u ngaahi polokalama 'ako ki he kau ngaue.

5. **Financial Health:** 'Oku kei hoko pe koha tefito'l taumu'a mahu'inga ma'ae Kautaha 'Uhila 'a Tonga ke fakapapai'i 'oku hanga 'e hetau vilitaki fakapa'anga 'o tokanga'l lelei 'ae ngaahi ma'u'anga tokoni fakapa'anga kotoa pe 'l loto mo tu'a ko'euhi ke lava 'o a'usia etau ngaahi taumu'a mahu'inga l hono fakalahi ae mahu'inga 'oe kau ma'u 'inasi.
6. **Malu moe Moui lelei:** 'Oku mau fakatokanga'l foki 'ae mahu'inga hono fakamu'omu'a 'ae malu moe ha'o ki he u ngaahi potu kotoa pe 'oku fakahoko fatongia atu ai e Kautaha 'Uhila kae pehe foki ki he u ngaahi komiuniti. Koia, 'oku fakaha mai 'ehe taumu'a ko'eni 'ae founa 'oku tau ngaue mo tukupa ai Ki hono fakapapai'l 'a e tu'unga malu moe hao étau kau ngaue kae pehe foki ki he u komiuniti 'oku nau fakahoko fatongia atu ai.
7. **Ngaahi tu'utu'uni ke muimuia 'e he Kau Ma'u 'Inasi:** 'Oku mau fakamahu'inga'i 'ae talangofua mo tauhi ki hono lipooti atu ae ngaahi me'a 'oku fiema'u 'ehe kau ma'u inasi ke fakakakato mai pea fakapapai ma'u pe koe ngaahi fakamatala 'e fiemau 'e fakahoko atu kitu'a 'oku mahino lelei atu pea 'e lipooti atu pe 'o fakatatau kihe aho oku tu'utu'uni ke osi kiai.

1.3 Ngaahi visione moe misiona

'I he taha ngaahi pisinisi 'ae Pule'anga, koe taumu'a 'ae Kautaha 'Uhila 'a Tonga (TPL) ke tokoni kihe kakai 'oe Pule'anga 'o Tonga 'aki hono 'omi ha malu, falala'anga mo ha ma'u'anga 'uhila 'ihe totongi totonu kihenau kau kasitoma 'e toko 20,000 tupu. Koe misiona 'ae Kautaha 'Uhila 'a Tonga ke fakatupu mo tufaki 'ae ma'u'anga 'uhila 'ihe totongi totonu ka 'ihe taimi tatau pe ke 'I ha tu'unga 'oku mahulu atu 'a e u ngaahi sevesi talitali kakai lelei. Koe visone 'ae Kautaha ke fakalakalaka tu'uloa 'a hono faka'uhila 'a Tonga 'I he tokoni ki he tupulaki faka'ekonomika moe 'ataakai 'oe fonua. 'Oku tukupa 'ae TPL ki hono a'usia e ngaahi taumu'a 'ae pule'anga ki he u ngaahi ma'u'anga ivi 'oku ala fakafo'ou, tu'aki atu ha u ngaahi founa ki hono ngaue'aki fakapotopoto etau ma'u'anga uhila ke tokoni ki hono fakasi'isi'I etau fakafalala mei he lolo mei tu'apule'anga. Koe taha foki he ngaahi fatongia mahu'inga 'ae Kautaha 'Uhila ke fakapapai'i 'a e tu'unga malu moe hao e kakai 'o e fonua I hono fakahoko 'a u ngaue e kautha ki hono a'utaki atu e 'uhila ki he u ngaahi komiuniti kae pehe foki ki he u ngaahi feitu'u 'oku te'eki ke a'u kiai e 'uhila.

1.4 Poate 'o e Kau Talekita

Mr. Tapu Panuve

Chairman of the
Common Utilities
Board of Directors

Mr. Maliu Takai

Deputy Chairman of
the Common Utilities
Board of Directors

Mr. Saimone Helu

Director for the
Common Utilities
Board of Directors

Mr. Saia Penitani

Director for the
Common Utilities
Board of Directors

Mrs. Tuna Likiliki

Director for the
Common Utilities
Board of Directors

Dr. Tevita Tukunga

Director for the
Common Utilities
Board of Directors

Mr. Maika Haupeakui

Director for the
Common Utilities
Board of Directors

1.5 Kau Taki Ngaue

Mr. Finau Moa
Acting Chief Executive
Officer, TPL

Mr. Lani Áhokava
Power Generations
Manager, TPL

Mr. Samisoni Fatai
Network Distribution
Line Manager, TPL

Mr. Villiami Ongosia
Network Design &
Planning Manager,
TPL

Mrs. Henrietta Lavemai
Administration
Manager

Mr. Steven Ésau
Finance Manager, TPL

Mrs. Falemei Fale
Human Resources
Manager

Mrs. Sosefina Maileseni
Risk & Compliance
Manager

Ms. Heta Telefoni
Officer In Charge of
Retail Department, TPL

Mr. Peifaga Fuiono
Chief Information
Technology Officer,
TPL

Mr. Pesalili Tohi
Acting Major Projects
Manager, TPL

Mr. Paini Lie
Engineering Manager,
TPL

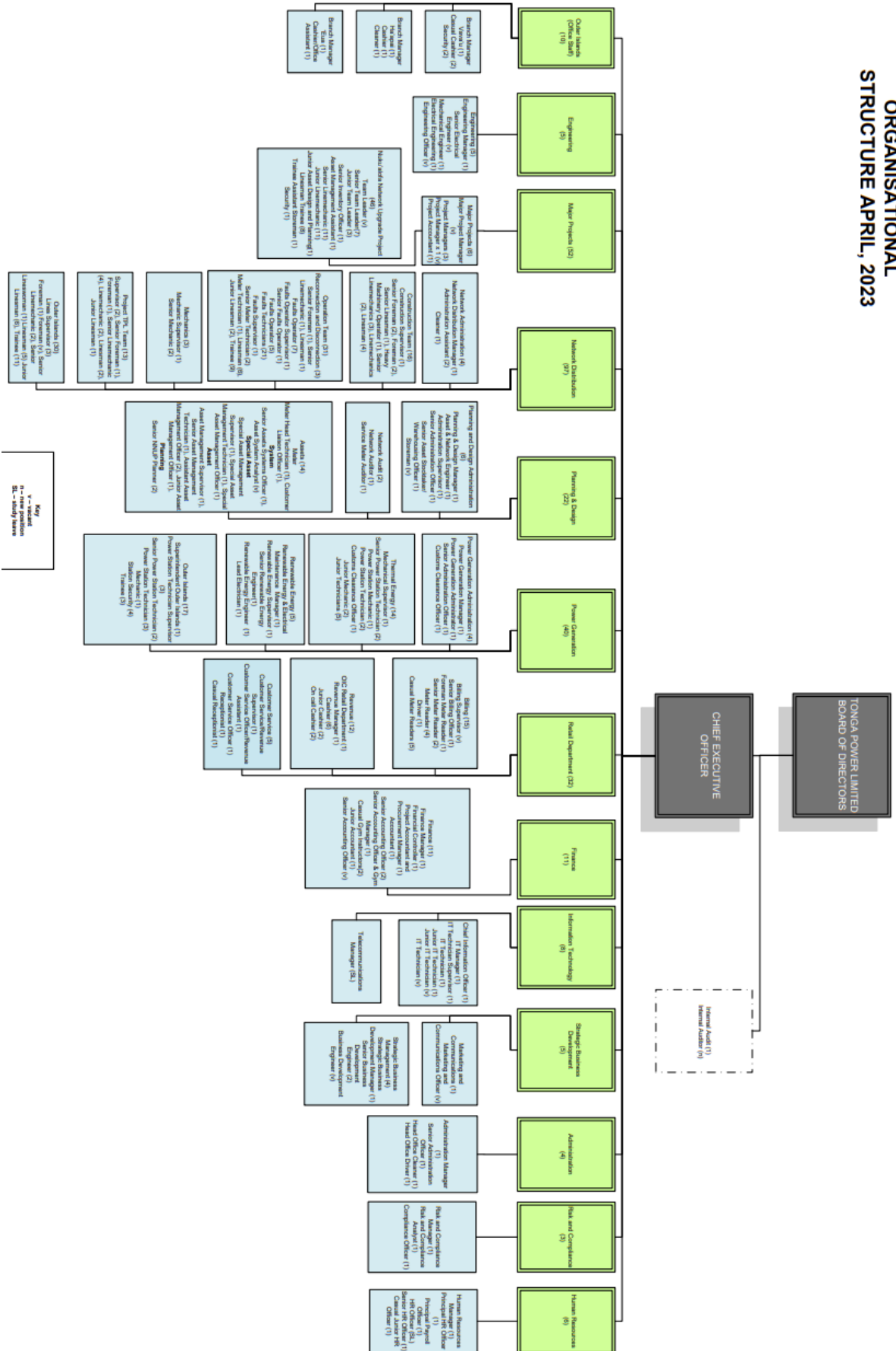

Mr. Andrew Kautoke
Strategic & Business
Development
Manager, TPL

TONGA POWER LIMITED
ORGANISATIONAL
STRUCTURE APRIL, 2023

1.6 Fa'unga 'o e fokotu'utu'u

2. TOHI KI HE MINISITA

‘Aho 19 ó Ma’asi 2024

‘Eiki Minisia ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga
Nuku’alofa.

‘Eiki Minisita,

Kaveinga: Lipooti Fakata’u ‘a e Kautaha ‘Uhila 2023

‘Oku ou hounga’ia ke fakahu atu ‘a e Lipooti Fakata’u ‘a e Kautaha ‘Uhila ‘a Tonga ki he ta’u 2023. ‘Oku fakaha atu ‘i he Lipooti Fakata’u ‘a e Kautaha ‘a e fakamatala fakaikiiki ‘o ene fakahoko fatongia ‘o fakatatau ki he Kupu 19 ‘o e Lao ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga, ‘aia kuo fakatonutonu.

Lolotonga e ta’u, kuo fakahaa’i ‘e he Kautaha ‘Uhila ‘a Tonga ‘a e tukupa ta’eue’ia ‘i hono feau hono ngaahi fatongia mo pukepuke/tauhi mai ‘ae ngaahi ngaue na’e fakafatongia ‘aki. I he’ene pehe, nae tokangaekina pe ‘ehe kautaha ke fakasiisii ngaahi fehalaaki he fakahoko fatongia ae power grid I Tongatapu, Vava’u, Ha’apai pea mo ‘Eua neongo ae lahi e ngaahi pole nae fehangahangi moia he ta’u. ‘Oku mahu’inga ke fakahaa’i atu heni ‘ae fakamalo lahi koe’uhi koe ngaahi poupuu mahu’inga ‘oku fakahoko mai he Pule’anga, tautautefito ki hono ‘omi oe fehokotaki’anga ‘ae ngaahi totongi, mo e ngaahi fakalotolahi ‘oku fakaa’u ki he’emau ngaahi poloseki ki he ma’u’anga ivi fo’ou moe poloseki network upgrade.

‘Oku ou fakafofonga’i atu ‘a e kau memipa kotoa pe ‘o e kautaha ‘i he fakamalo ki he Pule’anga ‘i kei hokohoko atu ‘a e poupuu moe tokoni mai. ‘Oku mau ‘amanaki ki ha ngaahi poupuu tatau he ta’u ka hoko mai ‘o hokohoko atu aipe.

Sincerely,

.....
Mr. Tapu Panuve
Sea ma’ae Common Utilities
Talekita ‘oe Poate

.....
Mr. Finau Moa
Pule Le’ole’o
Kautaha ‘Uhila ‘a Tonga

3. Ngaahi lavame'a tefito FY22/23

Ngaahi taumu'a founa ngaue	Me'afua ki he taumu'a fakata'u	Palani ki he Pisinisi FY22/23 Taketi	'Avalisi fakata'u
MA'U'ANGA IVI FAKANATULA	Ma'u'anga Ivi	23%	13%
	Accumulated Fuel Displacement	11.4%	3.91%
	Sunergise 6MWIPP Project	100%	100%
	TREP 03 (Solar, VVU & Éua)	100%	100%
	TREP 13 GDMS	50%	15%
	China Wind	20%	8%
	Solar & Wind IPP (70% RE)	5%	3%
GRID RESILIENCE	System Average Interruption Index (SAIDI)	<850 mins	2,644.104 mins
	System Average Interruption Frequency Index (SAIFI)	13.867 mins	14
	System Loss Index	11%	9.11%
	Nuku'alofa Network Upgrade Project Area 3	100%	100%
	Nuku'alofa Network Upgrade Area 5	50%	18%
	OIREP Phase 3 Vava'u Network upgrade	100%	70%
OIREP Phase 4 Niuatoputapu Island	30%	100%	

	network & solar upgrade		
	TREP 01 Load Shifting BESS	100%	100%
	TREP 02 Grid Stability BESS		
	Smart Meter Firmware Upgrades to 5,005 meters	100%	60%
	Plotting Meter Locations to 1,638 meters	100%	30%
	Smart Meter CGR installation	100%	20%
NGAAHI TAUKEI/A'USIA 'AE KAU NGAUE	Retention rate 'ae taha ngaue	>90%	97.85%
	Turnover rate 'ae taha ngaue	<5%	2.15%
	Employee Wellness	<10%	5%
	Employee Absenteeism	<5%	2,31%
NGAAHI A'USIA 'AE KASITOMA	Ngaahi Launga ae Kasitoma Taimi solova	2-5 Days	2-5 Days
	Ngaahi faka'eke'eke 'ae Kasitoma Communication time	2-5 Days	2-5 Days
FINANCIAL HEALTH	Revenue		\$1,004,000
	Net Profits after Tax		\$1,004,000
	Debtor Days		30 days
	Debt to Equity Ratio		28:72
	Debt Ratio		10%
	Return on Equity		2%
	Liquidity Ratio		\$0.68
MALU MOE MO'UI LELEI	Fatality Register updated	90%	100%

	Internal Audit of working site	90%	-
	Fakakakato ngaahi foomu HSE.	90%	100%
	Up to date risk register (HSE risks)	90%	100%
	Evacuation Plan completed & updated for all facilities	90%	100%
	Exercise BCP % DRP	80%	-
	BCP/DRP up to date	80%	-
	Complete monthly facilitations of HSE meetings	90%	10%
SHAREHOLDER COMPLIANCE	All MPE Reporting requirements & requests to be fulfilled accurately & timely	100%	100%
	All Electricity Commission Reporting requirements & requests to be fulfilled accurately & timely	100%	100%
	All Donor related reporting requirements	100%	100%

3.1 Ngaahi ngaue lalahi

- 'I 'Okatopa 2022, neongo 'ae ngaahi fakangatangata he COVID-19 pea moe puna 'ae mo'unga'afi HTHH, na'e fakakakato lelei 'ehe TPL 'ae ngaahi poloseki TREP 01

Load Shifting BESS Matatua moe TREP 02 Grid Stability BESS Popua power station.

- 'I Tisema 2022, na'e a'usia lelei 'ai he TPL hono fakakakato 'ae poloseki 6MW Solar Independent Power Producer (IPP).
- Na'e toe fakakakato lelei foki 'e he TPL 'ae poloseki TREP 03 Lot 1 hybrid solar moe BESS 300kW project ki Vava'u, pea pehe foki moe poloseki TREP 03 Lot 2 Hybrid solar moe BESS 350kW project ki 'Eua.
- Na'e fakakakato foki moe poloseki ngaue kihe fakaakeake fakalelei'i moe langa 'ihe OIREP Phase 4 Niuatoputapu Mini-grid.
- 'I Tisema 2022, na'e faka'osi'i lelei he TPL 'ae poloseki ke toe fakalelei'i netiueka he 'elia 3 'o Nuku'alofa, aia na'e fakapa'anga mai 'e he European Union pea moe Pule'anga 'o 'Aositelelia.
- Na'e foaki 'ofa mai ki he TPL ha 'ongo seti 2 MW generator pea meihe Pule'anga 'a Aositelelia.
- Koe poloseki TREP 24 MW PV moe BESS 'oku kei fakahoko mai 'ae ngaue kiai..
- Kuo a'usia he poloseki GDMS 'ae fakalalakala lahi kimu'a tautautefito he fengau'e'aki ko'eni pea moe Energy Pool & Lambda pea moe palani ke fokotu'u 'ae CoMap controllers ki he'etau Gensets 'e 7.
- Na'e foaki mai 'e he Pule'anga Pilitania ha pa'anga tokoni koe \$100k TOP ke pou pou mo tokoni kihe poloseki rooftop pilot ke lava 'o ilo'i pe identify 'ae ngaahi uesia 'e malava 'o tupu meihe solar rooftop kihe kau kasitoma tu'u kimu'a 'e 10 'ae TPL 'oku lahilahinga 'ae toutou motuhia atu enau fakafehokotaki. 'Oku lolotonga fai ae ngaue ke procure mai ai ngaahi naunau koe fakataumu'a ke kamata fakahoko 'ae poloseki I Aokosi pe Sepitema 2023.
- Koe fakakatoa ngaahi akauni 'ae Kau Kasitoma na'e hiki 'aki ha peseta 'e 3% 'aia koe hiki ia meihe 25,839 'I Siulai 2022 ki he 26,524 'I Sune 2023. Aia 'oku kau atu kiai 4,912 he akauni fakakomesiale (18.52%) moe 21,612 'akauni residential (81.48%).
- Na'e a'usia 'ehe fiema'u 'Uhila ha tupulaki fakakatoa 'aki 'ae peseta 'e 11.09%, aia koe 'alu hake ia meihe iuniti 'e 65.2 miliona 'ihe faka'osinga 'o Sune 2020 kihe 72.4 miliona units he faka'osinga 'o Sune 2023.
- Koe ngaahi palopalema moe fehalaaki na'e lipooti'i mai kihe kautaha na'e solova ia he tafa'aki Fault Unit, na'e holo 'aki ha peseta 12.5%, 'aia koe holo hifo ia meihe 2,572 'I he ta'u fakapa'anga year 21/22 kihe 2,287 he faka'osinga 'o Sune 2023.
- Ko hono fakakatoa 'ae ngaahi mole kihe katoa 'ae four-grid island systems na'e holo lahi aupito meihe peseta 'e 16.01% ihe 2011 kihe peseta 'e 10.55% he faka'osinga 'o Sune 2023.
- Koe fika fakakatoa 'emau kau ngaue na'e hiki hake 'aki ha peseta 'e 3% he a'u mai ki Sune 2023 'I hono fakafehoanaki kihe fika oe kau ngaue I Sune 2022.
- Na'u tu'uma'u pe 'ae rate absenteeism 'ae Kautaha 'Uhila 'a Tonga he peseta 'e 2.58%, 'aia na'e fakalaka ange ia he taketi koe peseta 'e of 5%.
- Na'e toe fakafoki/fakafo'ou 'ehe Kautaha 'Uhila 'a Tonga 'enau ngaahi taumu'a ngaue kihe kaha'u ke laine taha pe moe ngaahi tefito'l ngaue 'ae ngaahi va'a (JDs) pea moe ngaahi tefito'i taumu'a fakahoko ngaue (KPIs). Koe ngaahi fokotu'u ko'eni oku kau atu kiai a hono fakalelei'l ngaahi palani fakata'u 'ae tafa'aki ae kau taki, toe fokotu'u moe ngaahi link kihenu takitaha KPI kihe taimi 'oku track fakakuata ai ae tu'unga oku iai. 'E fakapapau'l mai he founa ngaue koeni, koe taimi e ola lelei ai ae ngaue pe iai ha ngaahi pole faingata'a ae ngaue, 'e fua pe he kau taki ngaue.

4. Lao 'oku ne Pule'l 'ae Kautaha (Pule Lelei)

'Oku fakakaukaua 'ehe Kautaha 'Uhila 'a Tonga 'ae taha henau tefito'l fatongia ko hono oatu ae ngaahi fakamatala tonu 'ihe taimi tonu fekau'aki moe pa'anga ae kautaha mo'enu fakahoko fatongia 'o fakatatau pe kihenu talangofua kihe ngaahi founa ngaue lelei ki hono pule'l 'a e u ngaahi ngaue Lalahi 'o e Kautaha

4.1 Poate 'oe Kau Talekita

Ko e fatongia mahu'inga 'oe Poate 'oe Kau Talekita ke 'omi 'ae tu'unga fakatakimu'a moe ngaahi fakahinohino mahu'inga 'o fakataumu'a ki hono toe fakalahi ae mahu'inga tu'uloa 'oe kautaha ke kaungalelei kihe kau ma'u 'inasi. "Oku tokanga taha ae Poate ki hono vakavakai'i mo tokangaekina 'ae founa fakalele ngaue 'ae Kautaha, koe kau Talekita 'oku nau fakahoko ta'efilifilimanako 'enu ngaahi fatongia, tau'atana mo tukupa kenau ngaue kihe lelei fakalukufua ma'ae Kautaha. Toe tanaki atu kiai, 'oku fakafalala'aki ae Poate ha ngaahi lekooti 'oe levolo ma'olunga taha 'ae Kau Taki, 'l he taimi tatau pe 'oku fakapapai'i kuo fokotu'u ae palani ngaue lelei, ke fakamahino ngofua mai 'ae ola lelei kuo ikuna'l 'e he Kautaha 'l he lele loloa atu ko'eni.

'l he ta'u fakapa'anga 2022/2023, na'e tu'o tahaua (12) 'ae fakatahataha 'ae Poate, ko'enu lekooti ma'u fakataha 'oku ha atu 'l lalo ni. 'l he 30 Sune 2023, koe fokotu'utu'u ae Poate nae anga pehe ni

Talekita	Siulai 2022 – Siulai 2023	Tokolahi eni ae kau ma'u fakataha
Tapu Panuve	Sea 'oe Poate	12
Maliu Takai	Tokoni Sea	12
Saia Penitani	Talekita	12
Tevita Tukunga	Talekita	12
Saimone Helu	Talekita	11
Maika Haupeakui	Talekita	4 (Ma'asi 23 ki he lolotonga ni)
Tuna Likiliki	Talekita	4 (Ma'asi 23 ki he lolotonga ni)
Lord Lasike	Talekita	8 (Siulai 22 – Fepueli 23)

4.2 Ngaahi Komiti si'i 'oe Poate

Koe ngaahi komiti si'i ko'eni na'e fokotu'u ia 'i Sune 2023 'o kau atu kiai moe kau memipa 'oe Poate ke tokoni ki he ngaahi fatongia fale'i;

- ✓ Komiti pa'anga moe 'atita
- ✓ Komiti HR & Fakalao

✓ Komiti Stakeholder Engagement & Fetu'utaki

5. Fakamatala 'ae Sea & CEO

Ki he Kau ma'u 'Inasi,

'I he loto houngamalie mo'oni 'oku ou fiefia keu fakahoko atu 'a e Lipooti Faka-ta'u ki heTa'u Fakapa'anga 2022-2023, ko e fakamo'oni 'eni ki he tukupa 'ae Kautaha 'Uhila 'a Tonga ki he lelei taha moe fakalalakala.

'Oku faka'ilonga'i 'i he ta'u ni 'ae kamata'anga 'o 'emau Palani Pisinisi ki he vaha'a taimi mei he 2022-2027, 'aia 'oku fakahasino mai 'ae ngaahi taumu'a ngaue lalahi 'e fitu na'e fokotu'u kene fakahaa'i atu 'ae ngaahi ngaue kehekehe 'oku mau fakalele. Koe ngaahi taumu'a ngaue ko'eni 'oku fakakau kotoa kiai 'ae fakalelei'i 'ae ma'u'anga ivi fakanatula, tu'unga malu étau fa'unga 'uhila, fakahoko ngaue lelei ma'ae kasitoma pea moe ngaahi a'usia 'ae kau ngaue, malu'i ae tu'unga malu fakapa'anga, pea moe

tokanga makehe ki he tu'unga oe Malu mo e Mo'ui lelei 'ae tafa'aki kotoa pe 'o e founga ngaue. Ko e ngaahi fekumi ko'eni 'oku fakahoko 'osi kia velenga ke fenapasi moe ngaahi tu'utu'uni pea moe ngaahi lao ke ho'ata mai kitu'a 'ae tukupa moe fakahoko ngaue 'ae TPL ki he lelei taha.

'Oku tu'u laukau 'a e TPL he koe ma'u'anga 'uhila pe meiate kinautolu, 'o toe fakaloloa atu etau fua fatongia ki he ngaahi 'otu motu lalahi 'e fa, i he taimi tatau pe 'oku tulahoko atu aipe mo hono fakahoko mo fakakakato 'a e u ngaahi poloseki ma'u'anga ivi.. Ko'emau tukupa ki he'emau fakahoko ngaue ki he 'u komiuniti, ngaue 'aho 'e 7 he uike, 'oku ne fakafotunga atu 'a e ulungaanga mateaki mo talitali lelei 'oku 'i he uho hono fakalele 'a e kautaha.

Na'e a'usia 'e he ta'u fakapa'anga kimu'a ha ngaahi me'a ne hoko 'i he fakalele ngaue koia, 'o fakamamafa'i ai 'etau tukupa ke fakalelei'i 'ae Taumu'a Fakalalakala Tu'uloa 'a Tonga moe fakakakato 'etau tokoni fakalotofonua ki he Renewable Energy. 'I he'ene pehee, netau vahevahe ngaahi ma'u'anga tokoni ke fakamalohinga'aki 'emau founga fakalele ngaue, ke

fakapapau'i ai pe 'oku malu, falala'anga mo totongi fakafiemalie 'emau ngaahi sevesi. 'Oku hoko 'emau tokanga ta'e'ue'ia ki hono fakalahi fa'unga ngaue ke tulahoko aipe fakalele lelei 'a e sevesi ma'ae kau kasitoma.

Ko e taumu'a ngaue mahu'inga 'oku faikiai 'ae tokanga ko hono fusia'u e poloseki RAPID, moe loto vivili ke a'usia peseta 'e 70% ki he u ngaahi ma'u'anga ivi 'oku ala fakafo'ou ki he 2025. Toe tanaki atu ki heni 'i hono fakataha'i Meka Uate 'e 24 Kautaha Fo'u uhila tau'ataaina pea moe maka 'uhila ki hono tauhi e u ngaahi ma'u'anga 'uhila, 'aia 'oku lolotonga 'I he tu'unga ki hono tu'uaki . Ko e fokotu'u ko'eni ke toe fakahoko ha ngaahi ngaue mahu'inga ki hono fakaivia 'a 'etau fa'unga 'uhilake tokoni ki hono fakasi'isi'i ha ngaahi uesia 'e malava ke hoko mei hono fakakakato 'a e poloseki RAPID.

'I he vaha'a taimi ko'eni, na'e tu'u pe 'a e TPL 'i hono pukepuke mai 'enau tukupa, mo fakahoko lelei 'enau ngaue ke fenapasi pe moe ngaahi faka'amu moe taumu'a 'ae kau ma'u 'inasi moe Poate 'o e kau Talekita. 'Oku ou fiefia keu fakaongo atu 'ae lavame'a ki hono fakakakato e ungaahi poloseki Lalahi 'o e Kautaha, tautautefito ki he poloseki maka'uhila nae fakakakato koe poloseki maka uhila lahi taha ia 'I he pasifiki na'e lele 'ihe malumalu ko'eni ae poloseki TREP, fakataha pea moe fakakakato 'oe poloseki 350kW Sola & Maka'uhila ki 'Eua pea moe 300kW Solar ma'a Vava'u. Tanaki atu kiai, ne mau hounga'ia 'i he ha'ele ange 'a 'ene 'Afifio ki he ouau tapuni faama sola lahi taha 'I Tongani koe Sunergise 6MW IPP áia 'okutufaki atu ki nautolu ki he ngaahi tafa'aki faka-hihifo 'o Tongatapu 'I Tisema 2022. Ne toe lava lelei foki mo hono faka'osi 'ae poloseki fakalelei'I e laine tufaki 'uhila ki he 'elia 3 'oe poloseki ki hono fakalelei'i e laine tufaki ki Nuku'alofa.

Faka'osi, tau laka atu kimu'a mo ha loto fakapapau fo'ou ki he'etau visione fakalukufua 'i he Kautaha 'Uhila 'a Tonga – ketau faka'uhila e langa fakalalakaka tu'uloa ma'ae Fonua. 'Oku mau vilitaki 'i he'etau misiona ke fakatupu mo 'ave ha ma'u'anga 'uhila 'oku ma'a mo falala'anga 'i he totongi totonu, pea 'i he taimi tatau pe 'oku mau fakahoko 'aki 'ae tu'unga ma'olunga taha 'emau fakahoko fatongia ma'ae kasitoma.

Tau ngaue fakataha, ketau fononga fakataha ki ha kaha'u lelei mo fakapotopoto ange ma'a Tonga. Ko'emau tukupa pea mo 'emau loto vivili 'oku ta'eue'ia. 'I he ngaahi makamaile takitaha tetau a'usia, 'oku tau 'unu 'o ofi ange ki ha Pule'anga 'oku fakalele 'aki e ma'u'anga ivi tu'uloa, mo fengaue'aki lelei ai 'a e fakalalakaka mo hono fakatolonga hotau tukufakaholo fakanatula.

'I he'etau fakaa'ua'u atu ki he kamata'anga 'o ha ta'u fo'ou, 'oku ou ma'u ha loto falala fe'unga koe fononga hala netau fokotu'u tene tataki kitautolu ki ha ngaahi lavame'a 'oku lahi ange mo tokoni ki hotau ngaahi kolo. Ko e ngaahi pole 'oku hanganaki mai, ketau uouangataha mu'a mo tukupa ta'e toe veiveiua.

Fakamalo atu ki he ngaahi pou pou mo e falala ki he'etau misiona. Ko 'etau ngaue fakataha, tetau huluhulu atu 'a e fakalalakaka kimu'a.

Sincerely,

.....
Mr. Tapu Panuve
Sea 'o e Common Utilities
Poate 'o e Talekita

.....
Mr. Finau Moe
(Pule Le'ole'o)

6. Fakama'opo'opo 'o e 2021

6.1 Ngaahi fakahoko ngaue 'ae ma'u'anga ivi faka'uhila

Fakakatoa ngaahi taumu'a lavame'a/fakalalakaka

Na'e lele 'a e ngaahi poloseki lalahi pea na'e fakahoko mo e ngaahi ngaue, 'iai pe moe ngaahi taumu'a mahu'inga ne a'usia;

- ✓ Na'e ola lelei aupito 'a e poloseki TREP 1 mo e TREP2 Maka'uhila 'o mau malava ai kemau toe tuku atu ha ngaahi Sola 'ki he netiueka Ka fe'au e ma'u'anga 'uhila ki he étau fa'unga 'uhila
- ✓ Na'e malava ke fakalele 'a e Sola 'i Eua mo Vavau hili hono solova atu ngaahi palopalema ne hoko.
- ✓ Na'e lava lelei 'o fakalele 'a e u ngaahi faama sola e Sunergise hili hono fakafetongi 'a e ngaahi inverters 'i Tongatapu.
- ✓ Faifai pea a'u mai 'a e ngaahi konga 'o e misini fo'u 'uhila Caterpillar ke malava hono sevesi mo fakalele'i e misini fo'u 'uhila fika uluaki moe fika 2
- ✓ Foaki 'ofa mai 'e he pule'anga 'Aositelelia 'a e misini fo'u 'uhila Mekauate 'e Ua
- ✓ Tu'uaki atu kitu'a 'ae poloseki TREP 22 Mekauate Sola moe Maka 'uhila
- ✓ Toe fakalahi hono fakahu mai pe mo e kau ngaue akoako.
- ✓ Alu pe ke toe vave ange hono totongi mai 'ae ngaahi mahu'inga ki he ngaahi ngaue fakalele ki falemisini mo e u ngaahi kongokonga tali faki ki he u misini
- ✓ Kuo kamata 'a e poloseki 'a e Kautaha Energy Pool ki ha ngaahi thono pule'i mo siofi 'a e u ngaahi ma'u'anga ivi 'aki
- ✓ Kuo 'osi fakatau mai 'a e ongo senoleita fo'ou 'e ua ma'a 'Eua pea mo Ha'apai.

Ngaahi Pole 'oku fepaki moia:

- ✓ Loloe e taimi ki hono 'ota e u ngaahi kongokonga talifaki moe u ngaahi me'a ngaue faka'uhila ki he u ngaahi misini fo'u 'uhila.
- ✓ Control equipment of our generator sets becoming obsolete due to the age of the plant, then obtaining replacements. Tuai 'a e tali/respond mai 'a e ngaahi Kautaha. Na'e fakatokanga'i hili 'a e mahaki fakaauha fakamamani lahi - Covid.
- ✓ Fu'u fuoloa 'a e tali ki he malu'i 'a e misini fo'u 'uhila fika 8 ki he u kongokonga ki he alternator na'e tonu ke 'omai.
- ✓ Meimei katoa pe 'a e ngaahi penolo sola motu'a 'i Vava'u 'oku uesia.
- ✓ Toutou motuhia 'a e fehokotaki ki he ngaahi fakamatala/fetu'utaki ki he u ngaahi faama sola

Ngaahi fokotu'u ke fakasi'isi'i

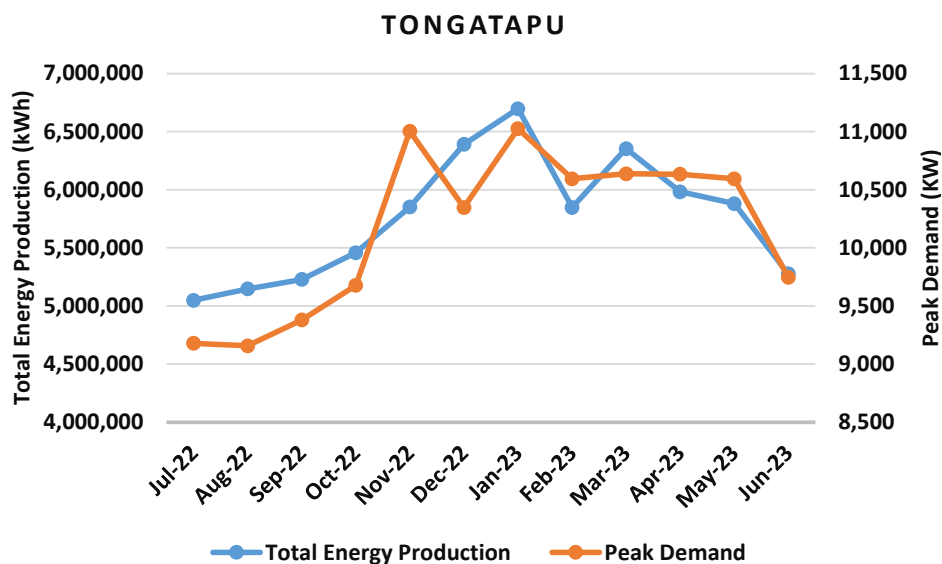
- Tauhi lelei 'etau ngaahi me'a ngaue.
- Sevesi 'o fakatatau ki he fakamatala 'a e tokotaha na'a ne ngaahi '
- 'Oua 'e fakalele pe 'ave 'ofi ki ha louta ma'olunga taha.
- Hiki hake 'o ngaue'aki ha me'angaue fo'ou, hange koe Comap controller ki he ngaahi seti senoleita.
- Ke fokotu'u ha founga fetu'utaki talifaki.

Annual Overview Table of Power Gen performance (Siulai 22 – Sune 23)

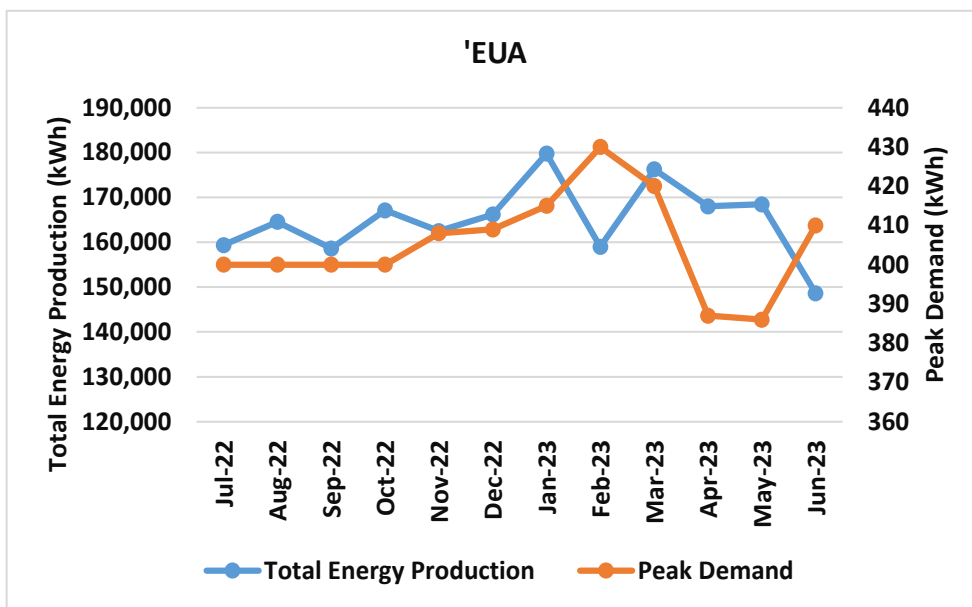
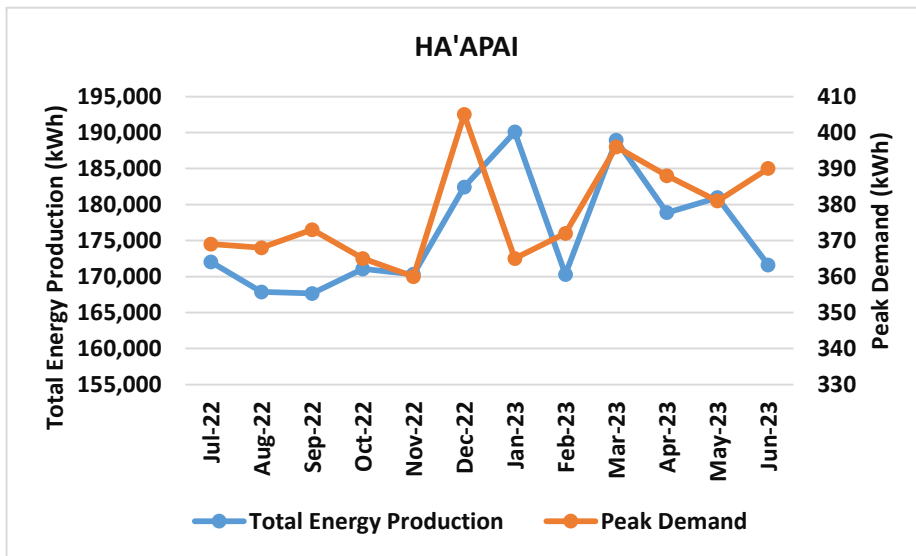
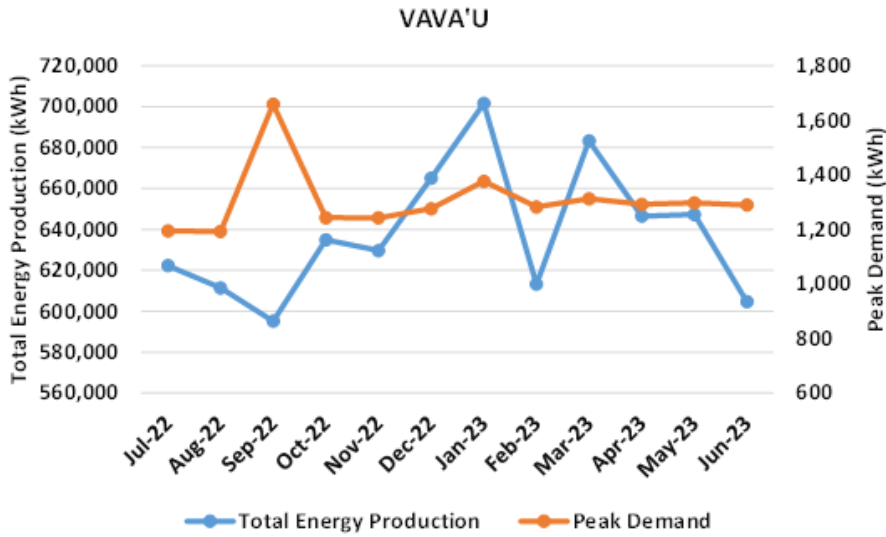
Islands	Total Diesel Generation Capacity (MW)	Total Actual Diesel Generation (MWh)	Total Renewable Energy Capacity (MW)	Total Annual Renewable Energy Generation (MWh)	Total Energy Generation (GWh)	Annual aveage RE Penetration (%)
Tongatapu	15.93	58,424	11.68	10,736.41	69.16	15.60%
Vava'u	2.87	7,219	0.65	435.63	7.64	5.60%
Ha'apai	0.67	1,733	0.5	379.52	2.11	19.70%
Eua	1.77	1,941	0.5	37.36	1.98	2%
TOTAL	21.24	69,317	13.33	11,588.92	80.89	14.40%

Founga fakahoko ngaue

- Fakakatoa ngaahi ma'u'anga ivi mei he 22 – Siulai 23 vs Fiema'u faka-mahina

Ko e ngaahi fiema'u ki he ivi faka'uhila fakafo'ituitui 'a e otu motu 'oku ha atu 'i he kalafi

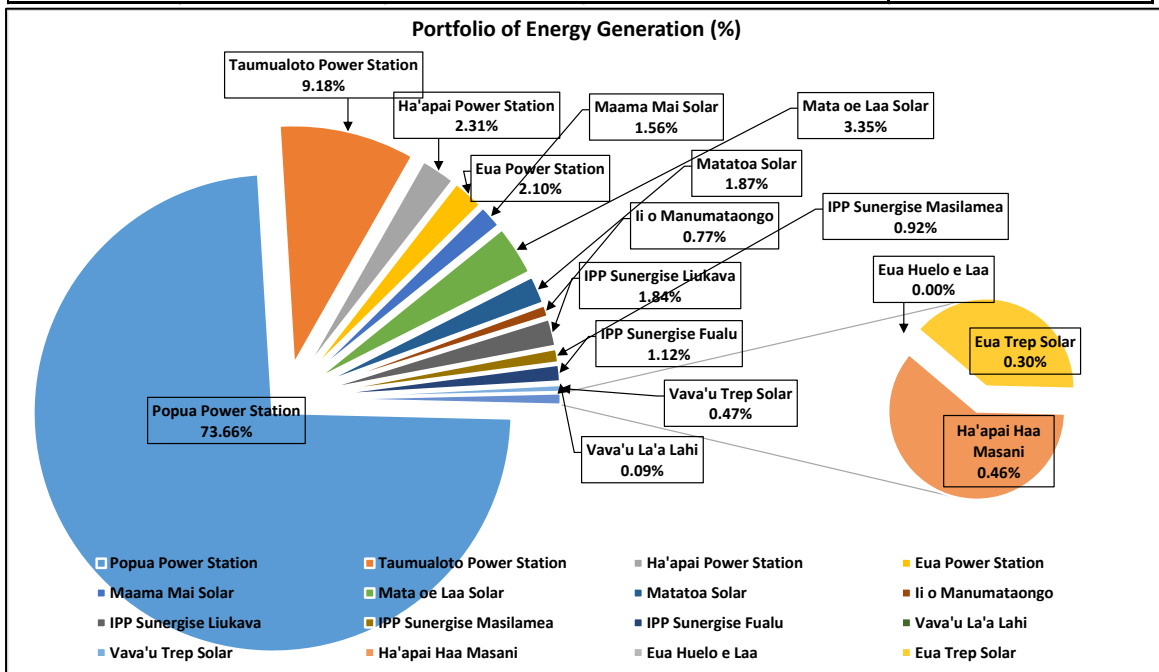
i 'olunga.

Fakatatau ki he kalafi 'a Tongatapu, koe 'ivi faka'uhila moe ngaahi fiema'u kiai ne hiki lahi aupito 'o a'u ki he 6,697 MWH mo e 11 MW, 'i Sanuali 2022 he aluatu ko'eni ki he fa'ahita'u mafana. 'I he fa'ahita'u momoko, 'oku fakatou fakahaa'i mai e he ngaahi fiema'u moe fakakatoa ma'u'anga ivi 'a ene holo ki he mahina 'o Sune, 2023. Na'e lekooti 'ae ngaahi fiema'u ia mei Vava'u pea mo 'Eua he 1376 kWh & 415 kWh, 'i Sanuali 2023, pea 'i Ha'apai koe 405 kWh 'i Tisema 2022. Ko e senoleita 'uhila koe 'i Vava'u, Ha'apai mo 'Eua 'oku feliuliuaki peia he lolotonga 'a e ta'u, 'o toki alu hake ko'eni 'i Sanuali 2023.

- **Fakakatoa ma'u'anga ivi 'oku malava ke fo'u mei Siulai 22 – Siulai 23**

'Oku ha 'i he tepile 'i lalo 'a e lekooti 'o e ngaahi 'o e ivi faka'uhila mei he ngaahi ma'u'anga ivi kehekehe. 'I he lolotonga ni, ko e peseta 'e 87.3% 'o e ivi faka'uhila 'oku fo'u mei he ivi faka'uhila tisolo 'angamaheni. Pea toki fakakakato leva 'e he ma'u'anga ivi óku ala faka fo'ou ia 'a e toenga. 'Oku ma'u 'e 'e he fale misini fo'u 'uhila ki Popua 'a e ivi fo'u 'uhila malohi taha 'aia 'oku fakaivia mai 'aki 'a e tisolo 'aki ha peseta 'e 73.66%, kae fakaivia 'a Vava'u, Ha'apai, mo 'Eua ia 'aki ha ngaahi peseta 'e 9.18%, 2.31%, mo e 2.10% 'i he ngaahi ma'u'anga ivi. Felave'i ko'eni ki he u ngaahi ma'u'anga ivi 'oku ala fakafo'ou, na'e ma'u 'e he faama sola ki'Eua Huelo e La'a 'a e ivi fo'u 'uhila ma'ulalo taha ko'euhi koe palopalema fekau'aki moe fehokotaki ihe vaha'a fetu'utaki 'o e faama sola pea moe Tu'u'anga 'Uhila, kae ma'u 'e he faama sola Matatoa 'a e ivi uhila lahi taha 'aia 'oku 'I he peseti 'e 3.35%. Koe peseta 'e 0.77% 'a e 'uhila 'a lii o Manumataongo koe fakaivia ia mei he ngaahi ma'u'anga tokoni 'a e matangi. Ko e toenga 'oku faka'asi atu ia 'i he tepile mo e kalafi 'i lalo.

Portfolio of Power Generation from July, 2022 to June 2023				
Island	Asset Owner	Energy Source	Site	MWH
Tongatapu	TPL	Diesel Energy	Popua Power Station	58,424
		Solar Energy	Maama Mai Solar	1,505
	Singyes IPP	Solar Energy	Mata oe Laa Solar	1,457
		Solar Energy	Matatoo Solar	2,293
	Sunergise IPP	Solar Energy	Fualu	993
			Masilamea	999
Liukava			2,055	
TPL	Wind Energy	Ii o Manumanaongo	1,434	
Vava'u	TPL	Diesel Energy	Taumu'aloto Power Station	7,219
		Solar Energy	La'a Lahi solar	100
		Solar Energy	TREP Solar	335
Ha'apai	TPL	Diesel Energy	Ha'apai Power Station	1,733
		Solar Energy	Haa Masani Solar	380
Eua	TPL	Diesel Energy	Eua Power Station	1,940
		Solar Energy	Huelo e La'a Solar	0
			TREP Solar	37
TOTAL				80,904

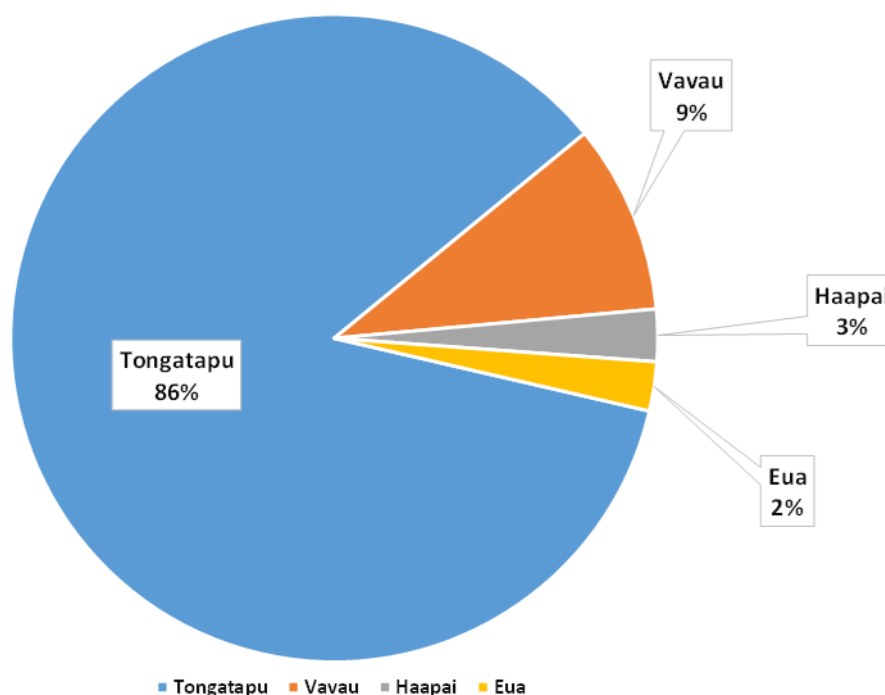
- Peseti fakata'u 'o e ivi faka'uhila kihe ngaahi tuku'i motu Siulai 22-July 23**

Koe kotoa e ngaahi ma'u'anga ivi faka'uhila kihe ngaahi tuku'imotu mei Siulai 2022 ki Sune 2023 kuo hiki hake 'aki 'a e peseti 'e 4.8 mei he mu'aki ta'u. 'Aia 'oku 'i he ma'u'anga ivi koe 3, 704, 276 kwh. Ko Tongatapu, Vava'u pea mo Ha'apai kuo nau hiki 'aki 'a e peseti 'e 5.1, 4.8 moe 2.6 ka ko 'Eua 'oku holo hifo 'aki e peset 'e 2.6. Sio hifo pe kihe tepile ki lalo kihe ma'u'anga ivi faka'uhila kuo fo'u mei Siulai 2021 kihe 2023.

Energy Generation			
Island	July21 - June22	July22 - June23	Movement (%)
Tongatapu	65,806,520	69,160,786	5.1%
Vavau	7,305,827	7,654,789	4.8%
Haapai	2,059,178	2,112,142	2.6%
Eua	2,030,213	1,978,297	-2.6%
Total	77,201,737	80,906,013	4.80%

Koe saati ni 'oku ne 'omai ai e ma'u'anga ivi kihe kulupu motu takitaha mei Siulai 2022 ki Sune 2023. Fakafuofua kihe peseta 'e 86 kuo fo'u ki Tongatapu, peseta 'e 9 ki Vava'u pea peseta 'e 2 ki Ha'apai pea mo 'Eua.

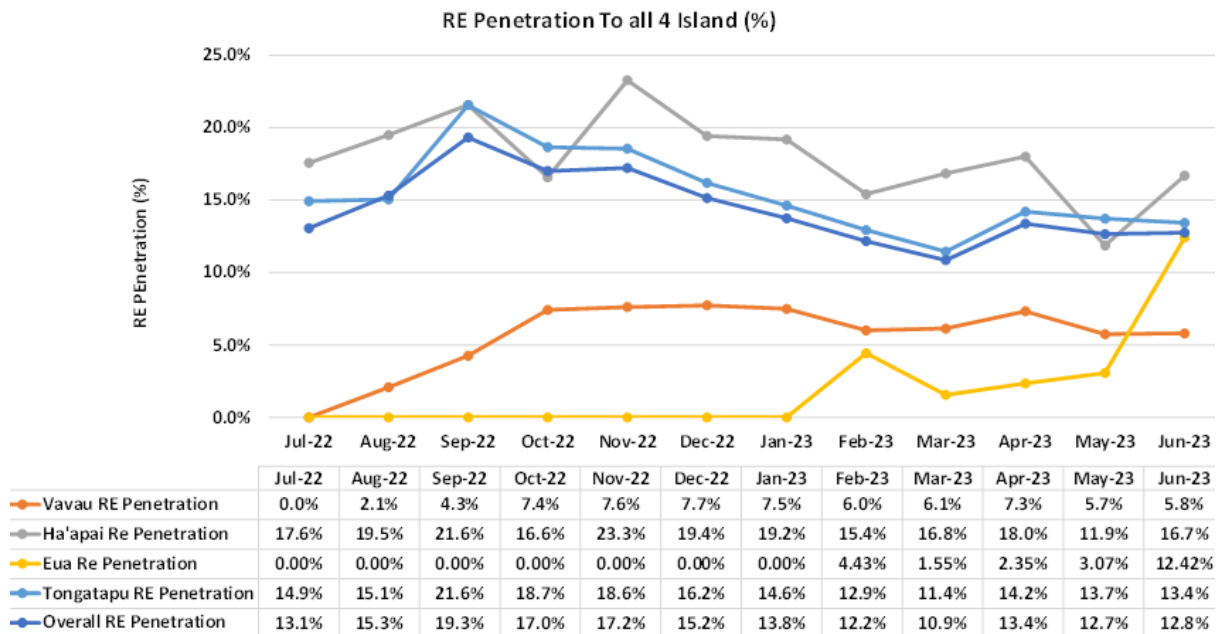
Electricity Generation by Island Group (%)

- **Koe Lahi 'o e peseta 'o e ma'u'anga ivi 'oku ala fakafuofua fakata'u ki he u kulupu motu mei Siulai 22 Ki Siulai 23**

Koe kalafi koia 'oku ha 'i 'olunga 'oku ne fakaha mai 'a e e fakapeseti e tokoni e ma'u'anga ivi oku ala fakafuofua kihe ngaahi motu 'e 4 talu mei Sune 2022. Tupu mei he tokoni kuo fakahoko 'e he tekinolosia ki he maka'uhila, ko Ha'apai na'a ne ma'u 'a e tu'ukimu'a taha 'I he peseta 'o e ma'u'anga ivi fo'ou kuo fo'u 'aia koe peseti 'e 23.3 'i Novema 2022. Tupu mei he ola koia, kuo malava leva 'e he Sola moe tekinolosia maka'uhila 'o fakaivia 'a e kotoa 'o e motu ta'e ngaue'aki 'o ha tisolokihē 'aho 'e taha. Kuo 'iai foki moe ngaahi PV moe BESS system kuo fokotu'u ki 'Eua 'o kau 'eni ki he ngaahi tupulekina koia 'oe hiki hiki koia 'oe RE kuo fakahoko mo fokotu'u 'I he mahina ko Sune. Koe fakapeseti 'o e ma'u'anga ivi fo'ou koia kuo fo'u ki Vava'u kuo ha mai 'a e holo tupu mei he mama ki lalo 'a e u sola penolo ki La'a Lahi.

- **Lipooti fakata'u 'o e fakakatoa 'o e ma'uanga ivi 'utu kuo ngaue'aki mei he ngaahi kulupu motu Siulai 2022 – Siulai 23**

Mei Sune 2023 ki Siulai 2023, koe ma'u'anga ivi faka'utu tisolola fakakatoa na'e haki 'a e peseta 'e 0.9. Ko Vava'u na'a ne ma'u 'a e peseta 'o e ma'u'anga ivi faka'utu kuo ngaue'aki fakata'u, 'a ia koe peseta 'e 9.4, ka ki 'Eua na'e holo 'aki 'a e peseta 'e 4.8.

Fuel Usse			
Island	July 21 - June 22	July22 - June 23	Movement (%)
Tongatapu	14,768,039	14,888,246	0.8%
Vavau	1,973,045	1,991,956	1.0%
Haapai	472,609	517,224	9.4%
Eua	625,310	595,467	-4.8%
Total	17,839,002	17,992,893	0.9%

- Koe fakamatala fakata'u ki he tisolola 'oku ngaue'aki fakalukufua ki he u motu mei Siulai 2022 – Siulai 2023

Koe fakakatoa 'o e ma'u'anga ivi 'tisolola kuo malava ke toe kihe ta'u ni 'oku 'i he lita 'e 3.03 miliona, 'aia 'e fakamahu'inga ia kihe \$8.1 miliona. Koe ta'u ni kuo hiki 'a e fika koia ki he ma'u'anga ivi kuo toe 'aki 'a e peseta 'e 70.3, 'a ia mei he lita ia 'e 1.8 miliona ki he lita 'e 3.03 miliona. Tupu mei hono fakakakato e faama sola Meka Uate 'e 6 mei he Sunergise pea moe faama sola mei he poloseki TREP ki Vava'u mo 'Eua kuo malava ai ke toe lahi ai 'a e tisolola koia kihe ta'u ni. Ko e faama sola 'a e Matatoa kuo ne fakatupu 'e ia 'a e saving lahi taha, 'a ia 'oku fe'unga moe peseta 'e 19.2 pea peseta 'e 11.5 mei he Havili. Koe anga 'eni 'o

hono tokonia 'e he ma'u'anga ivi 'oku ala fakafo'ou 'a e u ngaahi fakamole na'e mei fua 'ehe kautaha moe kakai

Fuel L & \$ Saved from July 2022 to June 2023					
Island	RE Source	Litre Saving		\$ Saving	
		Saving (L)	% Saving	Saving (\$)	% Saving
Tongatapu	Maama Mai	394,713	13.02%	\$1,055,128	12.98%
	Mata oe Laa	336,639	11.11%	\$893,268	10.99%
	Matatoa	582,251	19.21%	\$1,587,758	19.53%
	li o Manumataongo	348,346	11.49%	\$916,478	11.27%
	Fualu	253,289	8.36%	\$666,818	8.20%
	Masilamea	255,636	8.44%	\$671,464	8.26%
	Liukava	522,114	17.23%	\$1,421,795	17.49%
Vava'u	Laa Lahi	119,579	3.95%	\$320,034	3.94%
	Trep Solar/BESS	92,880	3.06%	\$243,884	3.00%
Ha'apai	Haa Masani	113,121	3.73%	\$312,638	3.84%
Eua	Huelo e La'a	0	0.00%	\$0	0.00%
	Trep Solar/BESS	11,918	0.39%	\$41,889	0.52%
Total		3,030,485		\$8,131,154	

Ngaahi ngaue mahu'inga 'e hoko mai

- ✓ Ke fakalelei'i 'a e misini fo'u'anga ivi fika 8
- ✓ Ke toe fai ha fakalelei kihe ngaahi fale misini fo'u 'uhila
- ✓ Ke fakapapau'l 'oku fengau'e'aki vaofi e u ngaahi poloseki sola moe maka'uhila ki hono fakalahi e ma'u'anga ivi 'oku ala fakafo'ou 'oku hu mai ki he fa'unga 'uhila
- ✓ Muimuia mo siofia oe fokotu'utu'u ngaue ki hono fakalelei'l e u ngaahi misini fo'u 'uhila
- ✓ Ko hono muimui ofi 'a e lahi e fiema'u 'uhila mo fakapapau'l hono leva'l e ivi fo'u 'uhila e Kautaha
- ✓ Ke fakapapau'i 'oku 'i ai pe 'a e N+1 mo 2 ke fakahoko 'aki 'o e fo'u'anga ivi ke malu 'a e anga koia hono supply pe ngaue'aki.
- ✓ Ngaahi ma'u'anga ivi makehe 'e lava ke tokoni hange koe poloseki ki he ma'u'anga ivi ke fo'u mei hono tutu e veve.
- ✓ Ko hono matu'aki to'o 'o e ngaahi lolo kuo 'osi ngaue'aki.

Feitu'u ma'u'anga ivi ki Vava'u – Laa Lahi Farm:

Fekau'aki koia moe faama sola La'a LahiKi Vava'u 'oku lolotonga fe'au moe ngaahi palopalema fakatekinikale. Koe tu'u'anga ni 'oku fakafuofua kihe penolo Trina mo hono kupu'i inverter 'e 700 kuo fiema'u ia ke fai hono fakafetongi. Kuo fai e fokotu'u ngaue ke fakakau ki he ngaahi fokotu'u fo'ou ha ngaahi inverter string 'e 21 'a ia 'oku taki taha he malohi koe 25Kw, fakahoko mei ai ha AC ma'u ivi ola koe 525KW 'a ia 'e fakalaka 'eni mei hono mu'aki malohinga koe 420kw mei he 550kw 'i he seti penolo. Ko ngaahi fokotu'u ko'eni ki he inverter moe ngaahi penolo kene kei tauhi 'a hono fekitoa malohinga. Ko hano fakasi'isi'i 'a hono fo'u e ngaahi 'isiu pehe ni 'oku fakatupu ia mei he ngaahi makatu'unga kuo tokaloto ai e hahau. Koia ai 'oku fu'u fiema'u hano fakafetongi e kotoa 'o e penolo neongo kuo 'osi 'i ai pe 'a e ngaahi sevesi taautaha kiai. Ko hono fakapa'anga 'o e palani ngaue ni 'oku kei fai pe hono fakakaukau.

Koe ngaahi maka 'uhilaSonnenchein Lead koia 'oku kei ma'u:

Koe ngaahi maka 'uhila 'esiti 'oku kau kiai 'a e ampere 1000 houa 'e 2 hono ngaahi sela volota maka, 'a ia kuo laka hake 'eni he ta'u 'e hongofulu 'ene fakahoko fatongia. 'I he taimi ni kuo nau a'usia kotoa 'a honau taimi ngaue'aki pea 'e fiema'u leva ai ke tukuhifo kinautolu ke fai hano toe fakafo'ou

Koe faka'elia fo'ou 'o e senoleita fika 6, Vava'u:

Koe makatu'unga 'o hono kumi ha 'elia fo'ou ma'ae senoleita fika 6 ke malu'i ia mei ha fa'ahinga fakatamaki fakaenatula. Ko hano fakahoko 'eni 'e malava leva ai ke fokotu'u ha isolator circuit breaker mei he Schneider Electric

Ko hono fokotu'u koia 'o ha tu'u'anga ki he Tangike tisolo:

Kuo 'osi 'i ai foki e kau ngaue faka-mekaniki lokolo pe 'oku nau 'osi maau ke fakahoko e ngaue fakafetongi koia 'e tu'u'anga kihe tangike lita 'e 50,000 'a ia kuo ha mai mei ai ha 'umea pe popo 'o e ngaahi kongas ko 'eni. Koe fakafetongi foki ko 'eni 'oku 'osi 'i ai e fokotu'u ngaue ki hano kasa pea ke fakapapau'i 'oku malu pe 'a e founa ngaue kiai mei he supplier, koe kotoa ia 'o e ma'u'anga ivi.

Ko hono 'ohake 'o e tukunga fakahoko fatongia 'o e Transformer Feeder Step Up:

I he fakaofiofi 'a e feeder ko'eni ke fonu, 'oku kei malava pe ke ngaue 'aki 'a e 6.6kv. Tupu koia mei he hiki 'o hono fiema'ua 'oku 'i ai e fiema'u ia ke hiki 'a e netiueka kihe 11kv 'a ia ko hono fiema'u ke 'ohake 'a e tukunga fakahoko ngaue kihe ngaahi LV cables 'oku taki koia ki he transformer. Ko e kei fakatatali 'o e fakalelei pe upgrade ko'eni koe'uhi koe kei lele 'o hono fakafetongi e taha 'o e circuit breaker 'o e feeder ko 'eni. Ko hano fakahoko 'o e fakafetongi ko'eni 'e lele tatau ia pea moe taha 'o e ngaahi feeder.

Ngaahi palani ngaue koia kihe misini fo'u 'uhila L10:

'I he mahino koia 'oku 'i ai e ngaahi fiema'u kihe matu'aki lahi koia e load, koe senoleita L10 kuo 'osi hono taimi ne fo'u ke ngaue'aki ai. 'E fakafoki leva ia ki motu lahi kae'oua kuo ma'u mai 'a hono ngaahi konga koia ke fakafetongi. Ko e ngaahi seti fo'ou ko'eni e fakahoko ia hili koia 'a hono fakama'opo'opo mai e ngaahi 'isiu kuo 'ohake ihe 'a'ahi sivi koia kihe Cummins site 'i Brisbane. 'A ia koe ngaahi seti koia 'e fokotu'u ia he ngaahi RE site tali faki pe koia 'a e TPL.

Ko hono toe langa koia 'o e palepale kihe TESLA BESS:

Hili 'a hono vakai'i 'o e paleplae kihe 'iuniti BESS, oku mahino mai 'oku 'i ai e fanga ki'i manu 'inisekite kuo 'asi mai ai neongo ko hono rate fakahoko fatongia 'oku 'ihe IP65. 'Oku ha mahino heni koe 'ataakai 'o e feitu'uni 'oku ne tupu mei ai 'a e 'popo moe 'ume'umea. Ko hano langa 'o ha palepale kihe 'iuniti BESS tene matu'aki malu'i 'aupito e me'angaue ni mei he ngaahi uesia 'o e 'ataakai 'oku 'i ai.

6.2 Vahevahe fakanetiueka & Palani fakangaue

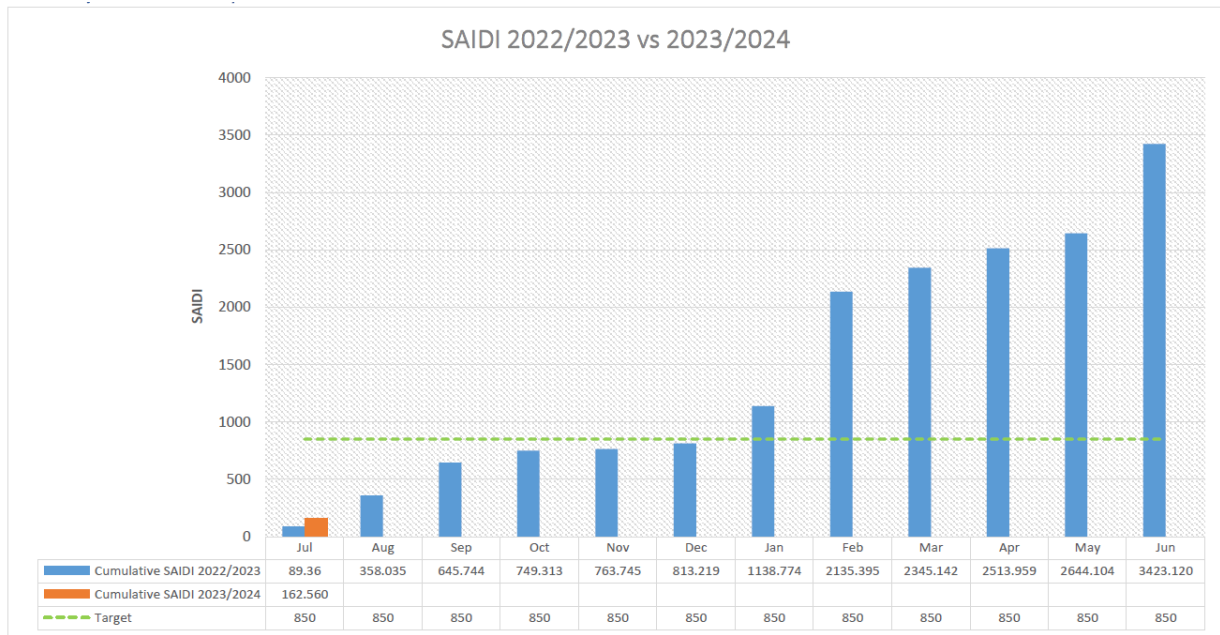
Tepile fakama'opo'opo fakafuofua ki he falala'anga 'o e netiueka

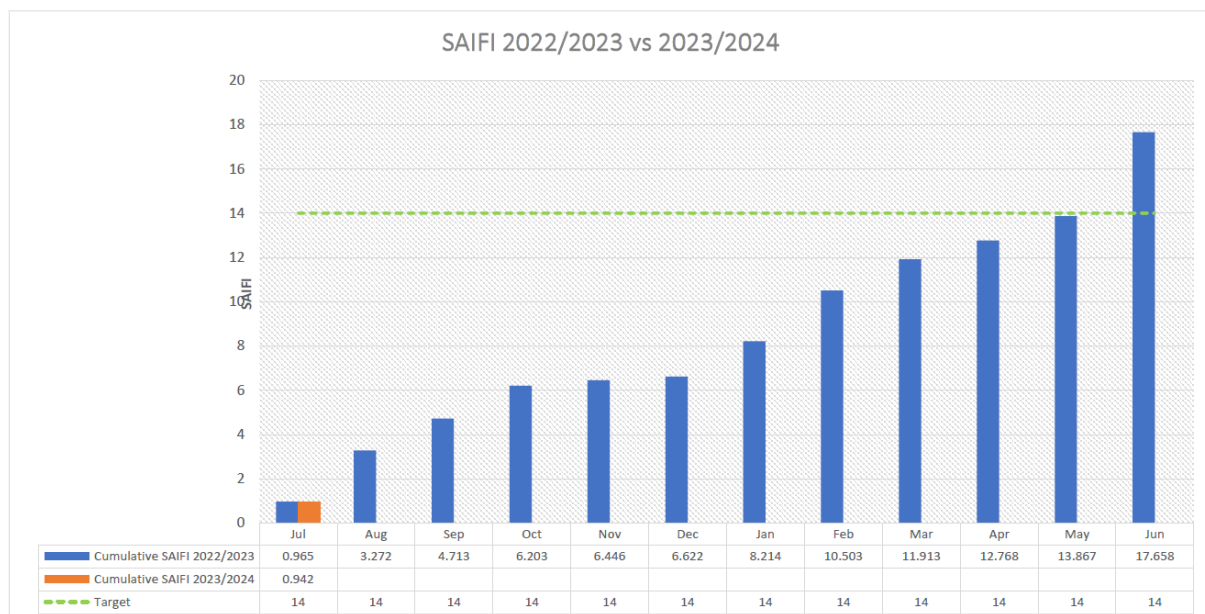
SAIDI Monthly Performance (Minutes)					SAIFI Monthly Performance				
Month	2021/2022	2022/2023	2023/2024	Annual Target	Month	2021/2022	2022/2023	2023/2024	Annual Target
Jul	54.473	89.36	162.560	850	Jul	0.375	0.965	0.942	14
Aug	580.105	268.675		850	Aug	2.313	2.307		14
Sep	399.144	287.709		850	Sep	1.113	1.441		14
Oct	277.278	103.569		850	Oct	1.166	1.49		14
Nov	95.299	14.432		850	Nov	0.525	0.243		14
Dec	167.731	49.474		850	Dec	1.237	0.176		14
Jan	1155.541	325.555		850	Jan	4.665	1.592		14
Feb		996.621		850	Feb		2.289		14
Mar	120.398	209.748		850	Mar	1.131	1.41		14
Apr	2.403	168.817		850	Apr	0.015	0.855		14
May	1019.636	130.145		850	May	1.955	1.099		14
Jun	98.198	779.016		850	Jun	0.646	3.791		14
Total	3970.206	3423.12014	162.560		Total	15.141	17.658	0.942	

CAIDI Monthly Performance (Minutes)				
Month	2021/2022	2022/2023	2023/2024	Annual Target
Jul	145.235	92.67	172.549	N/A
Aug	250.733	116.447		N/A
Sep	358.636	199.746		N/A
Oct	237.891	69.515		N/A
Nov	181.455	59.434		N/A
Dec	135.618	281.162		N/A
Jan	247.71	204.545		N/A
Feb		435.381		N/A
Mar	106.534	148.758		N/A
Apr	164.821	197.361		N/A
May	521.455	118.470		N/A
Jun	151.909	205.518		N/A
Total	2502	2129.007	172.549	

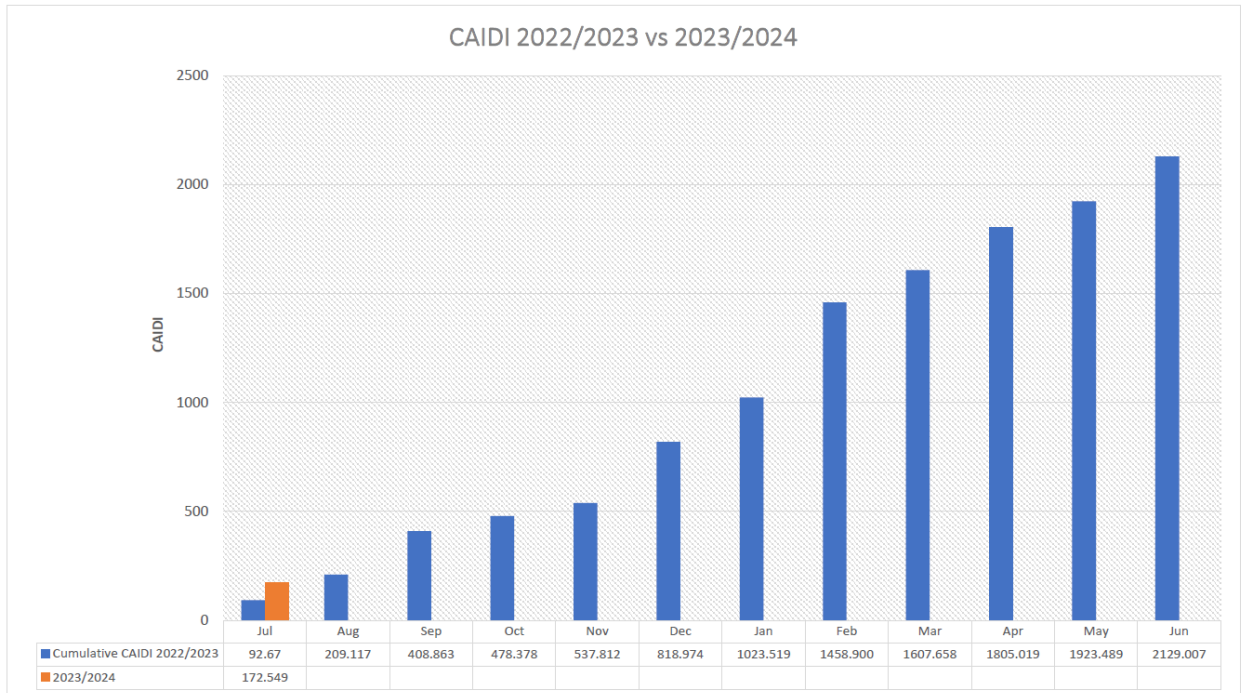
Koe kalafi fakama'opo'opo kihe ngaahi fua falala'anga 'o e netiueka

Note: This graph presents a comparative analysis of the cumulative SAIDI frequency between the preceding financial year and the initial period of the current financial year. Commencing with the data extracted from the July Faults Report, SAIDI began at 162.560 minutes. This metric encompasses the number of power outages resulting from incidents along the HV Line and Power Generation, as well as the time required for restoration. This encompasses both unplanned and planned power outages.

Note: This graph illustrates the contrast in cumulative SAIFI frequencies between the preceding financial year (FY22/23) and the commencement of the current financial year (FY23/24). It reveals that SAIFI initiates at 0.942 according to the July Faults Report. SAIFI is calculated based on the count of power outages originating from the HV line and Power Generation, encompassing both unplanned and planned power outages.

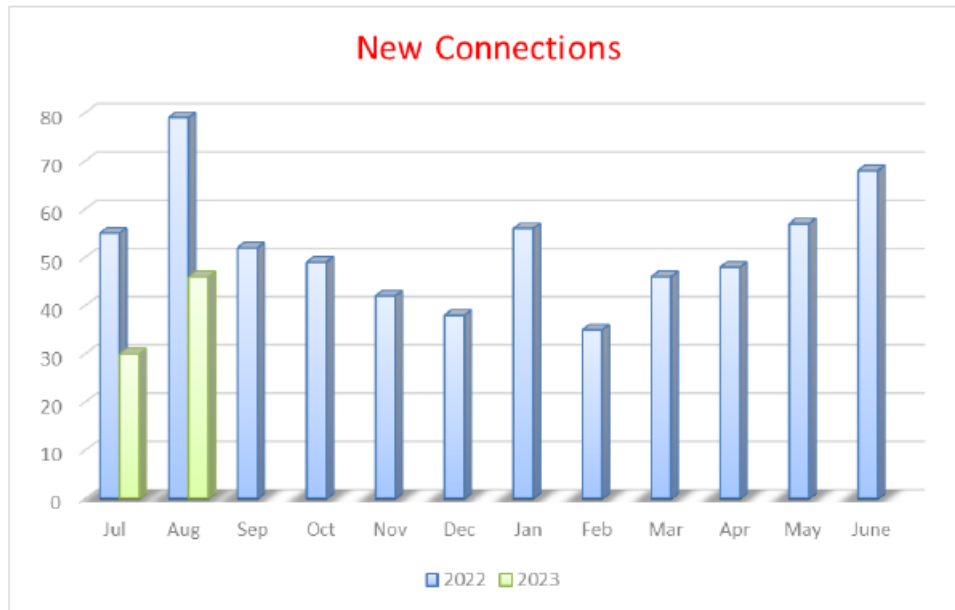

Note: This graph presents a comparative analysis of the cumulative CAIDI frequencies, contrasting the preceding financial year (FY22/23) with the inception of the current financial year (FY23/24). At the commencement of this new financial year, CAIDI registers at 172.549 based on the July Faults Report. CAIDI is a composite metric derived from both SAIDI and SAIFI calculations. Notably, no specific CAIDI target has been proposed for the current financial year.

Koe va'a ki he laine tufaki 'uhila moe palani ' a e potungaue 'oku fiefia ke fakaha heni 'a e ngaahi ola koia kihe ta'u 2022/2023, 'oku faka'ilonga 'eni 'ihe tupu fakamahina 'ae falala'anga moe fakahoko ngaue 'oku fai 'aia 'oku hu fakataha pe ki heni 'a e ngaahi ma'uanga ivi 'oku ala fakafo'ou. 'Oku fakaha 'ihe lipooti ni 'a e ngaahi ngaue kuo ola lelei fakataha pe moe ngaahi fokotu'u palani ngaue 'oku kei tu'ulahoko 'o hono fakalele pea 'oku fetaulaki lelei foki 'ae ngaue koia ki he ngaahi taumu'a 'oku 'omai ihe palani fakapisinisi..

Ngaahi ngaue kuo ola lelei:

1. **Ngaahi hoko fo'ou ki he kasitoma:** Ko ha makamaile 'eni o'e lava ke ma'u ha ngaahi fehokotaki fo'ou 'e 615, 'aia koe hiki 'eni mei he ngaahi hoko fo'ou 'o e mu'aki ta'u 'aia na'e 617 pe.

Year	Jul	Aug	Sep	Oct	Nov	Dec	Jan	Feb	Mar	Apr	May	June	Total
2021/22	41	89	73	74	60	45	23	11	30	36	72	63	617
2022/23	55	79	52	49	42	38	56	35	46	48	57	68	625

2. **Poloseki NNUP ('Elia 5):** 'Oku lolotonga fakahoko 'a e fokotu'u moe palani kihe poloseki NNUP 'ihe 'elia 5. 'Oku 'iai e 'amanaki 'e kakato e ngaue koia ki Tisema 'o e ta'u fo'ou.
3. **OIREP Konga 3 (Vavaú):** Ko hono teuteu mo palani'i 'o e OIREP Phase 3 'i Vava'u 'oku kei lele pe ngaue kiai pea 'oku 'iai e fakataumu'a 'e kakato moe ngaue kiai 'ihe ngaahi mahina ka hoko mai pea mei ai e lelel lelei mo faingamalie 'a e poloseki fokotu'u ngaue koia.
4. **OIREP Phase 4 (Niatoputapu GIS moe ngaahi koloa tefito):** 'I ha kakato 'o e OIREP Phase 4 'i Niatoputapu tene tataki ai 'a e GIS moe ngaahi koloa tefito ki ha ola matu'aki lelei. 'Oku kei fai e ngaahi palani ke fai hono fakalelei'i 'a e tukunga 'oku 'iai 'a 'Uiha mo Ha'ano.

5. **Poloseki faka'elia fo'ou 'o e HTHH** : Koe ngaahi fokotu'u mo palani netiueka ki he ngaahi elia poloseki fo'ou koia 'i 'Atata, 'Ohonua, Mango mo Kanokupolu kuo kakato lelei ia pea 'ihe'ene pehee, 'oku tataitaha leva ai 'emau ngaahi fakahoko fatongia tefito fakaekomiuniti

6. **Fokotu'u 'o e keipolo kihe halanga Mala'vakapuna Ha'apai**: Koe ola lelei koia hono fokotu'u fakapoloseki 'o e keipolo fakalalofonua 'ihe hala mala'evakapuna Ha'apai 'oku ne faka'ata mai 'emau ngaue 'osikiavelenga kihe ngaahi fakalalaka fakame'angaue.

7. **Poloseki Malu'i ki Tongatapu HV (Phase 1)**: Koe kong'a uluaki 'o e poloseki malu'i 'o Tongatapu HV 'oku ihe peseta 'e 95 'a hono kakato pea 'oku toe fakaha heni 'a e taimi 'o e ngaue 'emau timi ke fakakakato 'a e ngaahi poloseki ngaue ko'eni.

8. **Ngaahi ngaue ki hono fokotu'u e ngaahi maama hala:** Ngaahi fokotu'u maama uhila hala LED: Koe ta'u ni kuo 'osi fokotu'u ha ngaahi maama hala uhila LED 'e 502 kihe kotoa 'oe ngaahi 'out motu 'e 4. 'Oku fakapapau'i heni 'a e malu 'o e kakai pea mo hono leva'i lelei 'o e ma'u'anga ivi..

9. **Koe ngaahi fakapa'anga moe ngaahi ngaue kuo fakahoko:** Koe ngaahi ngaue fakapa'anga kotoa ne fakafuofua pea fakahoko 'ihe ta'u ni na'e ihe 1,410. 'Oku ha lelei heni 'a e ngaue lahi 'oku fakahoko tefito 'e he ngaue ni ki he langa fakalalakala
10. **Ngaahi 'atita moe sivi mita:** Kuo lava he tau timi 'o fakahoko ha ngaahi ngaue faka'atita 'e 333 pea moe ngaahi sivi fakamita 'uhila 'e 106. Fakaha lelei aipe heni 'a e fakahoko fatongia lelei oku fakahoko..
11. **Tonu 'o e GIS:** Kuo tau a'usia kihe peseta 'e 80 'a e tukunga tonu 'o e GIS pea oku ha foki 'eni 'ihe ngaahi tuku'imotu pea tala tonu ai 'etau feing ke leva'i lelei 'o e tau ngaahi ma'u'anga fakamatala koia.

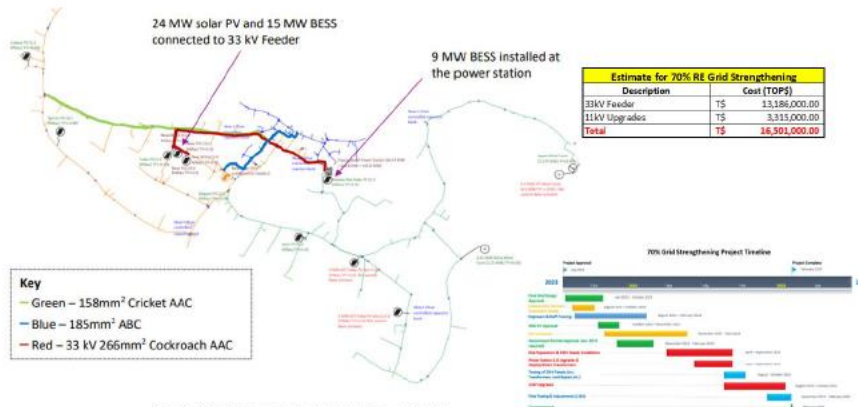
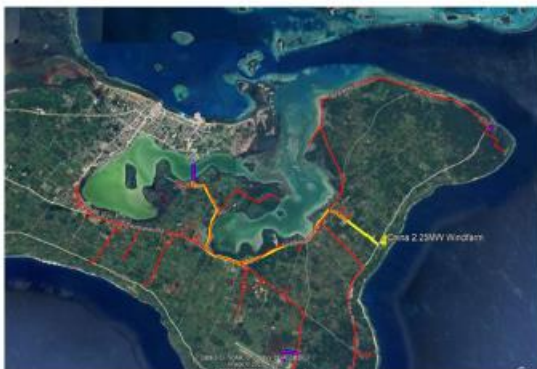

Figure 3.21: 33 kV network augmentation – option 3

12. A’usia e taumu’a peseta ‘e 70 kihe malohinga ‘oe RE kihe ‘elia: Ko hono siofia mo palani’i ‘o e poloseki fakamalohi kupu ‘elia ko ‘eni na’e makatu’unga mei ai ‘a e a’usia ‘a e taumu’a peseta ‘e 70 kihe ma’u’anga ivi. Toe fakaha heni ‘etau fakamamafa ki hono leva’i lelei ‘o ‘etau ngaahi taumu’a kihe ngaahi ma’uanga ivi.

13. Faama Havili Siaina (2.25MW): Kuo kakato pea ola lelei ‘a e ‘esitimeti ‘o e Faama havili siaina ‘aia koe 2.25MW, fakaha aipe heni ‘etau ngaue totoivi ki hono fakahoko ‘a e ngaahi ngaue ki hotau ma’uanga ivi fakafo’ou.

‘Oku mau fakamamafa’i foki heni ‘a e malu ‘a e kau ngaue, ko hono palani’i ‘o e ngaahii naunau me’angaue kotoa pea mo hono fakahoko ‘oha ngaahi ako ke teu’i e kau ngaue ke falala’anga e fakahoko fatongia ‘oku fai. Koe natula pe ‘eni ‘e fai’aki ‘a e ngaue. ‘Ikai ke ngata ai ‘e kei tu’ulahoko ai pe tefito’i fatongia ke ngaue faktaha, talitali kakai lelei pea moe malava koia ke ‘omi ha ngaahi fakakaukau fo’ou ke tu’ukimu’a ia, tupu ai ha lelei fakalukufua fakafo’ituiui pe fakakulupu ki he anga hono fakahoko ‘a e ngaue.

Ngaahi ngaue ki hono fe’au e ngaahi fiema’u ‘uhila ki he ta’u fakapa’anga23/24:

‘I he ngaahi ta’u ka hoko mai ‘oku lolotonga fokotu’utu’u e potungae ke fakalele ha ngaahi palani ngaue ‘a ia ‘e malava ai ke hoko koe konga ‘o e founa Demand Side Management. Ko e fakahoko foki e ngaue ni ke fetaulaki pea moe ngaahi faka’amu koia ‘a ‘etau kau taki pea ‘ihe’ene pehee, kuo ‘ohake leva ai ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ngaue ko’eni:

1. **Fakalelei'l e laine volota ma'olunga ki he Uafu Queen Salote:** Ko e ngaue ko'eni 'oku fakataumu'a ia ki hono 'ohake 'o e levolo langa fakalalakaka pea 'ikai ngata ai, 'oku ne fakafaingamalie 'a e ngaahi tukunga komesiale pea moe fefolau'aki.
2. **Palani e fa'unga 'uhila volota ma'ulalo moe volota ma'olunga ki he Fanga'uta Lagoon Bridge Project:** 'I he kau atu 'a e potungaue kihe fokotu'u ngaue ko'eni tene 'ave ai ha ma'u'anga ivi fe'unga kihe Fanga'uta Lagoon Bridge pea 'e hoko foki 'eni koha langa fakalalakaka kihe anga 'o e fefononga'aki
3. **Laine tufaki 'uhila ki he senita sipoti fo'ou 'a Tonga High 'i Kolofu'ou:** Ko hono fakafaingamalie koia 'o e ma'u'anga ivi ki he langa fakalalakaka fo'ou koia ki THS 'oku mahino ai 'etau poupoua 'a e ngaahi langa fakalakala 'ihe ngaahi komiuniti.
4. **Laine tufaki 'uhila kihe falealea fo'ou 'i Lakalakaimonu:** Ko 'etau kau atu koia ki he ngaue ni 'oku ne faka-kau ai kitautolu kihe ngaahi fakahoko ngaue 'a e sino 'a hotau fale alea.
5. **Laine tufaki 'uhila ki he pangike Siaina 'i Ma'ufanga:** Ko etau fakahoko fatongia ko 'eni 'oku ne faka'ata mai 'etau poupou ki hono langa hake koia 'o e ngaahi ngaue 'oku ne tupulekina ai hotau 'ekonomika.
6. **Laine tufaki 'uhila ki he Packing Warehouse & Freezer Storage 'i Malapo:** Ko hono fakafaingamalie 'ehe potungaue ha ma'u'anga ivi ki he fale ni 'oku ne fakaha ai 'a 'etau tokoni ki he tafa'aki storage sector.
7. **Laine tufaki 'uhila kihe fale fo'ou e Nemo/MEIDDECC 'i Matatooa:** Ko 'etau kau atu koia ki he ngaahi ngaue ni 'oku ne fakakau ai kitautolu kihe ngaahi taumu'a ngaue hotau pule'anga.
8. **Laine tufaki 'uhila kihe LDS Temple 'i Neiafu:** Ko 'etau ngaue fetokoni'aki koia moe poloseki LDS Temple 'oku fakaha ai pe heni 'etau poupoua 'a e ngaahi langa fakalalakaka ki he ngaahi tui fakalotu 'i hotau Fonua ni..

Fakama'opo'opo:

'I he kau atu hotau potungaue ki he ngaahi poloseki tokoni ko'eni, 'oku kei tu'ulahoko pe 'a hono leva'i lelei koia 'o etau me'angaue, koe malu 'etau kau ngaue pea mo hoko atu hono ako'i mo teu'i kinautolu ke kei hoko pe ia koe maka tefito kihe ngaahi langa ngaue 'oku fakahoko. Koe tefito'i fatongia koia 'o e ngaue fakataha, 'ilo fo'ou pea moe tali kakai lelei 'e kei hoko pe ia ke fetaulaki pea moe ngaahi me'a 'oku mahu'inga'ia kiai 'a e kau ma'u 'inasi.

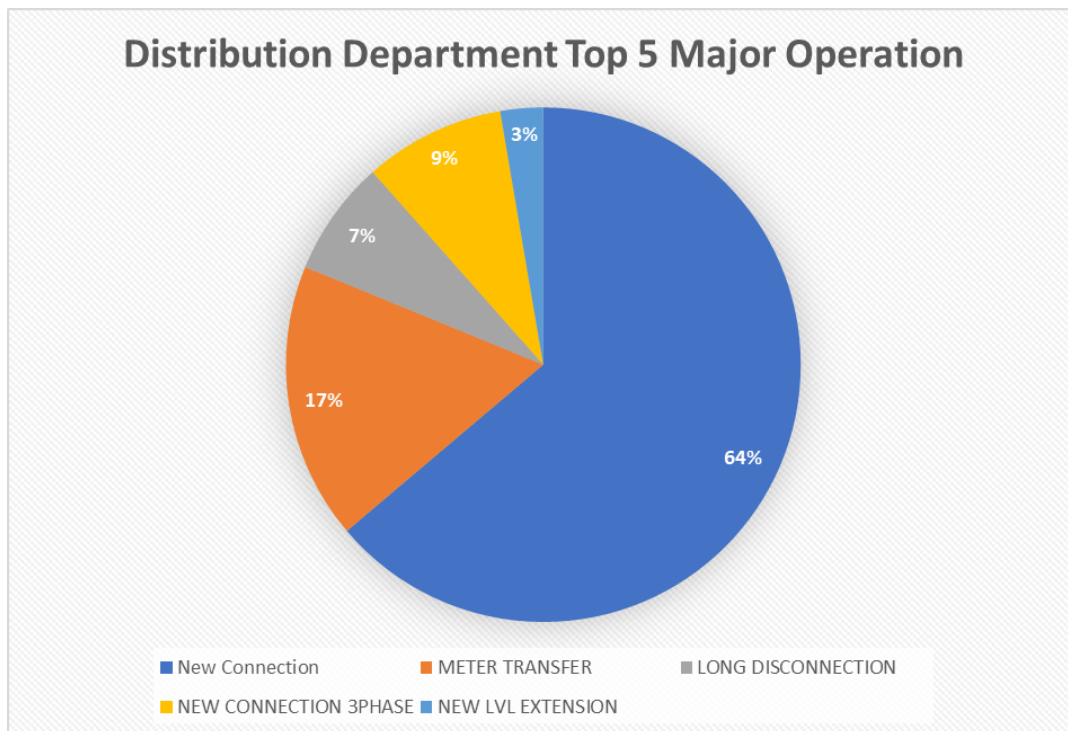
Langa laine tufaki 'uhila, Fakalele mo hono tauhi

1. **Ngaahi hoko fo'ou:** Kuo fokotu'u lelei foki ha ngaahi hoko fo'ou ma'ae customer 'e 607, malava leva heni ke a'utaki mo fakalahi 'etau ngaahi sevesi pea mo a'usia 'a e hiki koia 'o e ngaahi fiema'l kihe tafa'aki koia.
2. **Ngaahi ngaue ki hono fakahiki 'o e ngaahi mita 'uhila:** 'Ihe fakahoko ngaue koia kuo fai kihe ngaue faka-sevesi kuo lava 'ehe potungaue 'o fakakakato ha ngaue ki hono fakahiki e ngaahi mita 'e 110, koe fakahoko foki 'eni ke kei hoko atu pe 'a e sevesi kihe kakai.
3. **Ngaahi ngaue ki he kasitoma tu'usi lolooa:** Fakatatau pe koia kihe ngaahi fakhinohino moe founa ngaue anga maheni, nae fakahoko ha ngaahi ngaue ke he ngaahi kasitoma'e 46 'oku tu'usi lolooa enau mita 'uhila

4. **Hoko fo'ou (Feisi 3):** Koe fakakatoa koia 'o e ngaahi hoko fo'ou feisi 3 ko 'eni na'e fe'unga moe customer 'e 56 'aia na'e fakakakato foki 'eni ke a'usia 'ae ngaahi fiema'u 'o e ngaahi potungaue lalahi.
5. **Laine volota ma'ulalo fo'ou kuo fakalahi:** Ko hono fakalahi koia 'o e laine volota ma'ulalo kihe laine tufaki uhila, nae fakahoko heni 'ehe potungaue kihe ngaahi customer 'e toko 17 makehe ke a'utaki kiai 'a e ma'u'anga ivi.

Koe u ngaahi ngaue ko'eni 'oku ne fakaha 'a e ngaahi ngaue tu'uloa ki hono fakalele'l 'a 'etau laine tufaki uhila, sevesi mo toe fakalelelii etau fakahoko fatongaia ki hono ausia e misiona e kautaha

'Oku ha 'ihe saati ko'eni 'a e ngaahi fakalele ngaue 'e 5 'aia kuo vahevahe kia e potungaue 'i loto he ta'u fakapa'anga 2022/23 fakataha pe moe ngaahi ngaue kehe 'e 948.

Ngaahi fakatu'utamaki kuo hoko 'ihe FY22/23

'I he ta'u fakapa'anga 2022/23, kuo 'osi fakahoko ha ngaahi fakatotolo kihe founga ngaue malu 'aia tene faka'ehi'ehi ha hoko ha fakatu'utamamaki. Koe lipooti ko'eni 'oku fakaha ai 'a e fa'ahinga e 2 'aia koe ngaahi fakatu'utamaki pe ngaahi ouau kuo lava ke faka'ata mai ha ngaahi me'a ke toe fai kiai ha tokanga.

Fakatamaki:

Koe fakatamaki fakakatoa 'eni 'e 22 kihe ta'u fakapa'anga ko'eni. Koe fakatupunga kihe ngaahi fakatamaki ko'eni 'oku meihe fepaki 'o e me'alele ngaue moe ngaahi langa fakalalakala 'oku fakahoko hotau potungaue 'aia 'oku hoko mei ai 'a e motuhia he ngaahi pou 'uhila HV moe LV. 'Oku ha heni 'a e mahu'inga ke tokangaekina 'a e ngaahi hala kene faka'ehi'ehi ha toe fakatamaki 'e hoko

Ngaahi me'a kuo hoko:

Koe lahi 'o e ngaahi me'a kuo hoko 'oku 13 fakakatoa 'aia kuo hoko foki 'eni 'ihe vaha'a taimi tatau pe. Koe kotoa 'o e ngaahi me'a koia kuo hoko na'e tupu ia meihe ngaue hala'aki 'etau ngaahi me'angaue 'o fakatefito 'a e ngaahi me'a kuo hoko kiho malu fakaemo'ui 'oe taha ngaue. Neongo 'ae tataitaha 'ene 'asi ka 'oku hoko ma'u pe 'eni koe fakamanatu ke toe tokanga ange kihe ngaahi fakahoko ngaue faka'aho.

Analaiso moe Fokotu'u:

Hili hono 'analaiso e ngaahi me'a kuo hoko 'oku malava ke mahino mai 'a e fu'u fiema'u polokalama ako 'oku fakatefito kihe malu moe hao 'a e taha ngaue kotoa 'o tautautefito kihe ngaahi founga malu 'ihe fefononga'aki pea moe anga koia hono ngaue'aki 'etau me'angaue.

Fakama'opo'opo:

Koe lipooti ni 'oku ne lava ke fakaha mai ai 'a e ngaahi tafa'aki koia 'oku fu'u fiema'u ke fakalelei. Koe founga koia ketau nga'unu ai kimu'a 'e fiema'u ia ke siofia 'a e ngaahi tukunga kene malu'l mo faka'ehi'ehi ha hoko ha fa'ahinga fakatamaki.

6.3 Fakahoko fatongia 'a e ngaahi poloseki lalahi

Koe potungau koia kihe ngaahi poloseki lalahi kuo ne teke 'a e ola lelei koia 'a e Kautaha 'Uhila 'o Tonga ki hono fakalele koia 'a e ma'u'anga ivi fo'ou pea moe fakalelei netiueka. Kihe ta'u fakapa'anga 2022/23 'oku faka'ilonga ai 'a e makamaile 'o e fakahoko fatongia ki hono mapule'i 'a e ma'uanga ivi pea mo langa fakalakalaka 'a e ngaahi netiueka.

Ngaahi lavame'a tefito:

✓ **Tonga Renewable Energy Project 01 - Grid Stability BESS at Popua Power Station, Tongatapu (7.2MW/3.9WH) - October 2022:**

- Koe poloseki 'eni kuo lava ke lele lelei pea fakahoko mei ai 'a hono leva'i lelei hotau ma'u'anga ivi 'uhila.

- ✓ **Tonga Renewable Energy Project 02 - Load Shifting BESS 'i Villa, Tongatapu (6W/20.88Wh) – 'Okatopa 2022:**
  - Koe poloseki koia kihe Maka'uhila ki hono fe'au e fiema'u 'uhila na'ane 'omai ha ngaahi fakalalakaka 'i hono fakahoko lelei 'o e ngaue ki he ngaahi ma'u'anga ivi 'oku ala fakafo'ou

- ✓ **Faama Sola lahi taha 'I Tongani 6MW IPP Solar Sunergise NZ Ltd.:**
  - Koe fakamo'oni 'eni kihe ngaue to ivi 'oku tau fai kihe ma'u'anga ivi solar 'aia koe poloseki ko'eni na'e fekau'aki ia moe solar faama 2mw 'e 3 kihe tafa'aki hihifo 'o Tongatapu.

✓ **Network Upgrade Project Area 5 CBD Area - Tisema 2022:**

- Koe makamaile mo'eni 'i hono fakalelei'i 'o e fehokotaki ó e u ngaahi kasitoma ki he étau fa'unga 'uhila fo'ou. Koe poloseki foki ko'eni na'e hiki hake ai e fika 'o e ngaahi hoko fo'ou kuo fokotu'u pea fakafetongi mo fakalelei'l e u ngaahi laine tufaki 'uhila motu'a ki ha laine tufaki 'uhila mo ha fa'unga 'uhila 'oku malu mo pau.

✓ **TREP 03 Lot 1 - 'Eua (350kW Solar PV Facility and 400kW/900kWh BESS) and Vava'u (300kW Solar PV Facility and 400kW/950kWh BESS):**

- Koe poloseki ko'eni na'a ne toe fakalahi 'ae fakatefito koia 'ae ngaue kihe ma'u'anga ivi pea mo hono solova'anga kihe tapa 'o Tonga kotoa

✓ **Koe fakahoko 'o ha ngaahi ako kihe Floating Solar PV (fakapa'anga 'ehe ADB):**

- Koe taha 'o 'etau taumu'a ngaue ko hono akonekina e ngaahi founa ngaue kene 'omai ha solova'anga pea mo leva'i lelei hotau ma'u'anga ivi.

✓ **Rooftop Pilot Project – Fakapa'anga 'ehe Pule'anga Pilitania:**

- Ko e ola lelei koia 'oe tokoni ko'eni kuo malava ai kene 'omai ha fakaofiofi kihe taimi 'e kamata ai 'aia ko 'Aokosi 2023.

- ✓ **OIREP Phase 4 - Niuatoputapu & Haapai Fakalelei'l e fa'unga 'uhila:**
  - Koe poloseki 'eni 'okune 'ave hotau misiona ki hono tufaki 'oe ma'u'anga ivi falala'anga kihe ngaahi tuku'imotu.
- ✓ **GDMS Project (Lot 1 & Lot 2) - Ma'u ia 'e he Kautaha falanise koe Energy Pool moe Kautaha Nu'usila koe LAMBDA:**
  - Ko ha taumu'a fakaengae ke tauhi ke tupulekina 'a e anga koia hono leva'l mo pule'i e ma'u'anga ivi kihe 'elia taautaha.
- ✓ **Tu'uaki atu ki tu'a e poloseki RAPID - 70% RE 24MW IPP Sola moe Maka'uhila:**
  - Koe poloseki ia ko'eni 'oku 'oku fakataumu'a ke fetaulaki pea mo 'etau visone koia ke a'usia 'a e fakalele 'o 'etau ma'u'anga ivi RE peseta 'e 70 ki he 2025.
- ✓ **Ako ki he fa'unga 'uhila lolotonga (Fengae'aki moe tafa'aki palani 'o e Kautaha):**

Koe 'analaiso mahu'inga aupito eni 'aia 'e fakaha kia kitautolu 'a e founa ke fakamalohi'l mo fakalelei'l ai e etau fa'unga 'uhila ki he malu moe tu'uloa mo fakasi'isi'i ai ha ngaahi uesia é malava ke hoko he kaha'u.

Ngaahi pole fehangaaki pea moe ngaahi fakahoko ngaue ke fakas'isi'i:

- ✓ **Palopalema ki he u ngaahi inverter ihe site Sunergize:**
  - Tupunga mei he palopalema ki he u inverter ki he faama solar Sunergize 'oku ne uesia ai e ivi 'uhila fakalukufua 'oku fo'u mei he ngaahi ma'u'anga ivi 'oku ala fakafo'ou. 'Oku lolotonga 'iai e fengae'aki pea mo e Kautaha Sunergize ke fakatokanga'i mo ngaahi 'a e palopalema 'oku 'asi pea malava ai ke kei lele 'a hono fo'u 'o 'etau ma'u'anga ivi 'uhila mei he Kautaha ko'eni
- ✓ **Ko e holo 'ihe ivi fakapa'anga OIREP Phase 3 Project:**
  - koe'uhi koe holo hifo 'a hono fakapa.anga 'o e OIREP Phase 3. Kuo fakahok e ngaahi talanoa pea moe pule PMU ke vahevahe hifo ha ngaahi fakapa'anga mei he OIREP Phase 4 kene fuesia e poloseki mahu'inga ni ki Vava'u
- ✓ **Ko hono teu'i e kau ngaue kihe ngaahi tekinolosia fakaonopooni:**

Ke fakapapau'i 'oku malava pe 'ehe kau ngaue ke fakalele 'a hono fakaivia 'o e ma'u'anga ivi pea ke fakakakato foki 'a e ngaahi poloseki pea moe ngaahi tekinolosia fo'ou kuo 'alu hake, tautautefito kihe tekinolosia ki he maka'uhila he koe pole 'eni 'e loloa 'ene lele. 'Oku 'iai e tokanga makehe heni ke teu'i hotau kau ngaue kenau mateuteu ki hono fakahoko e ngaue 'ihe kaha'u loloa 'oku tau hanga kiai ke pule'l mo fakalele lelei aipe á e u ngaahi tekinolosia ko'eni.

Ngaahi taumu'a tu'ukimu'a kihe ta'u fakapa'anga 2023/2024:

- ✓ **Ko hono fakakakato 'o e fakahiki e tukunga ngaue 'o e OIREP Phase 3 netiueka ki Vava'u:**
  - Ko hono fakakakato e u ngaahi ngaue ke fakalelei'l etau laine tufaki 'uhila ki Vava'u fakamamafa'l 'l heni e tukupa e Kautaha ki hono tufaki atu ha ma'u'anga 'uhila ki he u 'elia ko'eni.
  -
- ✓ **Ko hono fakakakato 'o e OIREP Phase 4 Mini Grid Rehabilitation ki he 'otumotu Niuatoputapu mo Ha'apai:**

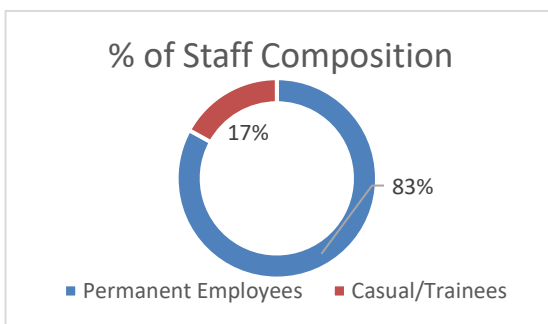
- 'Oku kei tu'ulahoko pe 'a hono fakakakato 'o e OIREP Phase 4 i Niuatoputapu moe 'otu motu ki Ha'apai, koe taumu'a ke fakafo'ou 'a e ngaahi langa fakalalakaka kihe ma'uanga ivi kae pehe foki ki he fa'unga 'uhila ki he ngaahi 'elia ko'eni.
- ✓ **Ko hono fakakakato 'o e TREP 03 Lot 2 ki Niuafu'ou, Ha'apai, mo VVU:**
  - Ko e ola lelei koia 'o hono fakakakato 'o e TREP 03 Lot 2 ki Niuafu'ou, Ha'apai, mo VVU 'oku ne fakafofonga e taumu'a ki hono fakalelei'l étau fa'unga 'uhila moe fehokotaki ki he 'uhila ki he u ngaahi 'elia mahu'inga ko'eni.
  -
- ✓ **Fakakakato 'o e GDMS Project:**
  - Ko hono kamata'l e poloseki ki hono fakalelei'l hono pule'l 'étau ma'u'anga ivi 'uhila mo étau laine tufaki 'uhila 'oku mahu'inga eni ki hono fakapapau'l 'oku pule'l lelei á hono fe'au étau fa'unga 'uhila ki he tafa'aki fo'u 'uhila kae pehe ki he tafa'aki ki he laine tufaki 'uhila
- ✓ **Koe fakakakato 'o e Poloseki FCDO Rooftop Solar Pilot:**
  - Mei he ngaahi fakapa'anga kotoa mei he Komisona Pilitania 'e malava heni ke Tokoni ki hono malava ke sio tonu e ngaahi kasitoma ki he tokoni e u ngaahi ma'u'anga ivi 'oku ala fakafo'ou ki hono fakasi'isi'l enau totongi 'uhila
- ✓ **Koe a'usia e lavame'a peseta 'e 60 'o e NNUP Area 5 :**
  - Ko e a'usia koia 'o e peseta 'e 60 'o e taumu'a kihe poloseki ko'eni tene fakalelei'l e laine tufaki 'uhila ke toe malu ang emo pau ki he 'elia ko'eni.
- ✓ **Fakamahino mai 'a hono fakapa'anga 'o e Poloseki Grid Strengthening pea moe kamata'anga 'a e Procurement:**
  - Ko hano fakapapau'i koia 'o e fakapa'anga 'a e poloseki Grid Strengthening 'oku matu'aki mahu'inga 'aupito.
- ✓ **Procurement moe langa fakalakaka ma'ae poloseki RAPID:**
  - Ke fakapapau'i 'a e aleapau ki he kongá 'api ki he poloseki RAPID
  - Ko hono tali pea moe fakakouna 'e he komisoni 'uhila e poloseki IPP ki he kautaha'oku ne ma'u e poloseki
  - Ke kamata e ngaahi ngaue ki he poloseki ko'eni
- ✓ **Ke fakahoko ha fehokotaki HV/LV kihe faama havili Siaina:**
  - Ko hono fokotu'u koia 'a e fehokotaki Volota Ma'olunga/Volota Ma'ulalo (HV/LV) kihe faama havili siaina tene toe fakalahi e ma'uanga uhila mei he u ngaahi ivi ala fakafoou ki he étau faunga uhila
- ✓ **Ko hono fakakakato e ngaue moe fakalelei aleapau ki he maka'uhila TESLA:**
  - Ko hono fakama'opo'opo koia 'o e ngaue moe fakalelei aleapau kihe maka'uhila TESLA 'oku mahu'inga 'aupito ia kihe fakahok fatongia 'a e langa fakalalakaka ki hono fakatolonga á e tekinolosia ki hono tauhi étau ngaahi ma'u'anga ivi.

6.4 Tafa'aki ki he Kau Ngaue

Ki he 2022/2023 FY, koe va'a tokanganekina e kau ngaue 'oku ne siofia e taumu'a founa ngaue fakata'u 'oku ha ia heni;

Ngaahi taumu'a founa ngaue	Ngaahi fua 'oe founa ngaue koia	Taumu'a 'a e 22/23 FY	Actual
1. MA'U'ANG A IVI FAKANATULA	Ko hono fakakakato 'o e ngaue HR kihe ako founa ngaue moe fakalalakaka	30%	30% fakakakato 'o e savea fiema'u akoako moe palani akokao fakalalakaka
	Index fakafiemalie ma'ae taha ngaue	30%	Fakafiemalie 90%
3. NGAAHI TAUKEI/A'USIA 'OE TAHA NGAUE	Tu'unga nofoma'u 'o e kau ngaue	>90%	100%
	Tu'unga feliuliu'aki 'o e kau ngaue	<5%	1.62%
	Employee Wellness	<10%	<10%
	Employee Absenteeism	<5%	3.37%

Ngaue'anga TPL

'Ihe 'ene a'u mai koia ki Sune 2023 kuo a'usia he Tonga Power Limited ha kau ngaue tu'upau 'e 227 moe kau ngaue casual 'e 47 'aia koe kau ngaue fakakatoa 'e 274 kuo nau fakahoko fatongia ki Tongatapu, Vava'u, Ha'apai mo 'Eua.

Koe fakakatoa koia 'o e kau ngaue kuo hiki peseta 'e 3 'ihe'ene a'u mai ki Sune fakatauhoa koia ki Sune 2022.

Figure 1: Staff Composition

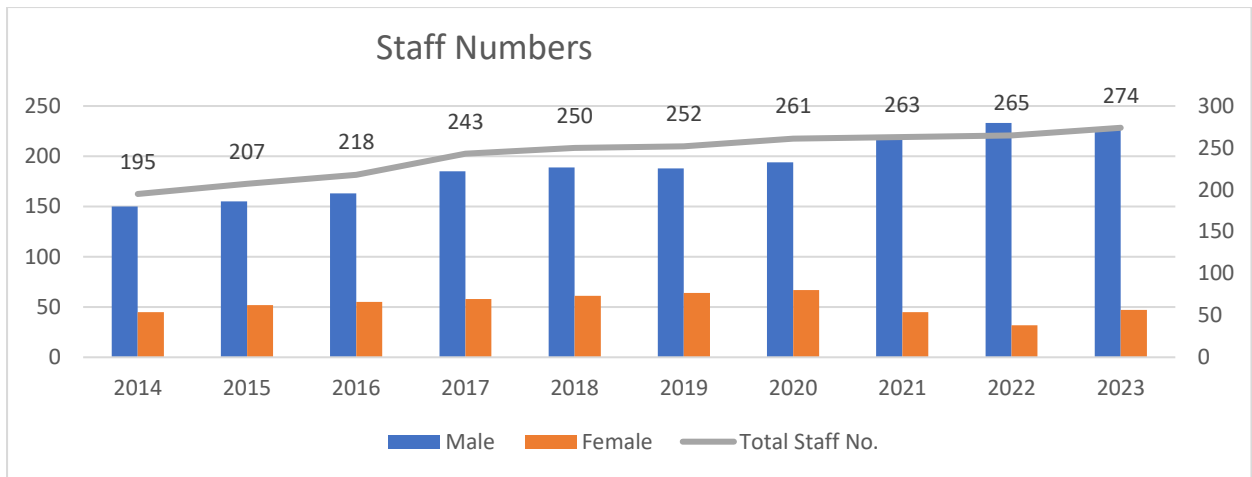
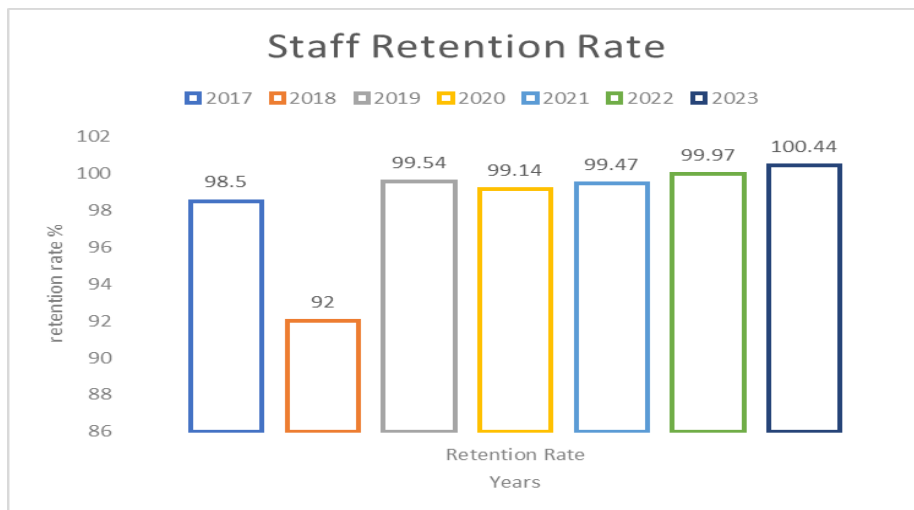

Figure 2: Fika e kau ngaue fakakatoa (2014 – 2023)

Ko e fika koia 'o e kau ngaue 'ihe'ene ha he kalafi 'oku mahino mai 'a 'ene hiki 'ihe ta'u 'e 10. Nae fakahoko foki 'eni ke fakakakato 'a e ngaahi poloseki koia kuo osi fokotu'u ke fakahoko, kau kiai 'a e NNUP, OIREP pea moe ngaahi taumu'a koia ke fakahoko 50% ivi ala fakafo'ou kihe faka'osinga 'o e 2025 moe 70% kihe 2030 'aia kuo fiema'u fakaengaue. Neongo 'a e hiki 'a e fika 'o etau kau ngaue, 'oku kei malava pe ke tau a'usia 'a e retention rate ma'olunga 'ihe ta'u 'eni 'e 4 pea 'oku 'i 'olunga ia 'ihe taumu'a fakata'u koe 90%. 'Oku makatu'unga 'eni ihe ngaue fakavave koia ke likuluti ha kau ngaue fo'ou kihe ni'ihiki koia kuo nau mavahe.

Koe 27% fakakatoa 'ihe kau ngaue koe kakai fefine pea 73% 'oku tangata.

27%

73%

Lolotonga koia 'o hono ha sino mai heni 'a e tokolahi tangata 'etau ngaue, 'oku fakalotolahi heni hokohoko atu 'a e tokolahi mai koia 'a e fika 'o e kau ngaue fefine 'ihe ta'u mai 'eni 'e (8)

Ta'u	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Kakai Fefine	55	58	61	64	67	67	70	74

'Oku kei tu'ulahoko pe 'a e feinga koia ke fakahu mai ha kau ngaue fefine kihe Kautaha 'Uhila 'a Tonga, koe founa 'eni I hono teke 'a e kakai fefine ki he ngaahi ngaue fakatekinikale. Te mau fakahoko foki 'ae feinga ke potu potu tatau pe 'a va 'oku 'oange kihe tangata pe fefine ngaue pea fakapapau'i foki 'oku 'iai e 'ataakai lelei ma'ae kau ngaue fefine 'o e Tonga Power Limited.

Ko hono muimui ofi 'oe fakahoko fatongia

Kuo malava foki 'ehe kau ngaue 'o fakakakato 'enau 1-2-1 mo 'enau kau supervisor koe kongia ia 'enau fakahoko fatongia kihe 2021/2022 FY i Sepitema 2022 pea kuo fakahu ia pea tali 'ehe potungau 'ihe ngata'anga koia ;o e mahina ko 'Okatopa 2022.

Ki he 2021/2022 FY, koe 96% 'oe kau ngaue kuo nau fakakakato e performance review 'aki 'a e 46% 'o e fakataha faka kau ngaue 'aia kuo lahi hake ia 'ihe taumu'a koe peseta 'e 45%. Koe taha 'o e ngaahi fakalalakalaka koe malava ke fakahoko 'a e ngaahi fakataha 1-2-1 mo mapule'i koia 'o e ngaahi 'amanaki ngaue.

Ngaahi Ako (Teemi nounou & Sikolasipi)

Oku kei tu'ulahoko pe 'a hono poupoua 'a hono langa mo ako'i hotau kau ngaue neongo 'a e COVID-19 mo 'ene uesia lahi kihe ngaahi taumu'a ako koe'uhi koe ngaahi fakatapui koia kihe fefolau'aki ki Tonga pea moe ngaahi fonua muli. Tupu mei he makatu'unga koia koe ngaahi ako pe na'e lava na'e fai fakalotofonua pe pea pehee foki ki he ngaahi ako na'e fakahok 'aki 'ae zoom.

Ngaahi ako teemi nounou

Koe kongia 'o e ngaahi polokalama ako ne fakakakato kihe ta'u fakapa'anga ko 'eni na'e pehe ni ia;

- 1) Toko 4 'o e kau ngaue kuo nau fakakato 'a e ako teemi nounou 'aia kuo fakapa'anga 'ehe Pule'anga Malaysia mei he mahina Sune ki Siulai 2022 'o anga pehe ni;

- a. Ako ki he Advanced Metering Infrastructure – Mr ‘Aholoka Tupou, Head Meter Technician
  - b. Ako ki he Strategic Shift of 33KV Overhead Lines Maintenance Regime Approach – Mr ‘Alaniteila Tufi
  - c. Ako ki he Distribution Planning in Power Utility – Ms Siunipa Noavea
  - d. Ako ki he Regulatory Framework of Electrical Competent Person for Energy Sector – Mr ‘Aleki Vaka’uta
- 2) Ngaahi ako mei he JICA ‘ihe ma’u’anga ivi fakafo’ou moe fakalele Diesel kihe motu iiki na;e fakahoki ia ‘e Mr Samiuela Finau mei 15 Aokosi ki 15 Sepitema, 2022.
  - 3) Ko Mr Sulunga Polelei, Power Generation ki Ha’apai na’e kau atu kihe ako fekau’aki moe kau faka’uhila kuo laiseni.
  - 4) Na’e ‘ia foki e ngaahi ako fakalotofale’ia he mahina 24 Fepueli,2023 kihe fakalelei koia kihe wind turbines kuo fakahoko ehe Vernet Wind turbines mei New Caledonia pea na’e kau kiai ha kau ngaue ki hono fo’u e ma’u’anga ivi ‘e toko 14.
  - 5) Ne fakakakato foki hono fakahoko ha ngaahi ako ‘aia na’e kongokonga ‘e ua ki Vava’u mo Ha’apai moe kau ngaue ‘e toko 14.
  - 6) Na’e toe fakakakato foki moe ako ‘aia na’e kongokonga ‘e ua felave’i moe talitali kakai ki Vava’u mo Ha’apai ‘aia na’e kau kiai ‘a e toko 8.
  - 7) Koe ongo ‘enisinia ‘e (2) (i.e., Mr Paini Lie, Engineering Manager and Mr Fineula Tui’onetoa, Mechanical Engineer) na’a na kau atu kihe polokalama ako hono 3 kihe Talateu ‘oe Hybrid Power Generation System (HPGS) fakapa’anga ‘ehe JICA ‘i Fiji mei he ‘aho 24 – 28 ‘Epeleli, 2023. Ko e ako ko’eni na’e fakatefito ia ki hono fakalalakala ‘ae ‘ilo fakatekinikale koia ki hono fakalele mo fakalelei ‘a e ma’u’anga ivi Diesel pea moe Integration of Renewable Energy generation systems fakataha pe foki kiai mo hono fakalelei ‘ae Solar PV system.
  - 8) Koe toko (2) ngaue fakatekinikale ‘ihe Power Generation (i.e., Mr Sau Tupou and Mr Sulunga Polelei) na’a na kau atu kihe ako hono 3 ‘o e introduction of Hybrid Power Generation System (HPGS) fakapa’anga pe moia ‘ehe JICA i Fiji mei he 17 – 21 ‘Epeleli, 2023 ‘aia na’e fakatefito pe moia ki hono fakalele mo fakalelei kihe senoleita ma’u’anga ivi Desel.
  - 9) Na’e ‘iai foki moe ako e-tax training ne fakahoko ‘ehe Potungau Revenue and Customs staff kihe taha ngaue faivahe ‘ae TPL ko(‘Uluakimata mo Tupou) ko hono fakangofua ia ‘o e fakahu vahe P.A.Y.E online ‘o ‘ikai ngata pe ‘ihe fai vahe fakataautaha.
  - 10) Na’e fakahoko foki moha ako ki hono tuku hake ‘a e tukunga fakahoko fatongia ‘a e 33kv, koe ako foki ko’eni na’e kau kiai ‘a e kau ngaue mei he timi ‘Enisia, Poloseki lalahi pea moe distribution and power generation. Ko e kau ngaue ‘e toko 10.
  - 11) Na’e ‘iai foki’a e ako kihe Tech One key users ne fakahoko kihe ‘ulu’i ofisi ‘ihe 22 Sune, 2023. Na’e kau ki heni e kau ngaue key user ‘e toko 20 mei he ngaahi va’a kehekehe pe.
  - 12) Koe toko ua ‘o ‘etau kau ngaue na’a na kau atu kihe workshops na’e fakalele he MEIDECC ihe 13 – 16 & 19 Sune, 2023. Koe ako ko’eni kihe Training Need Assessment ‘ihe Greenhouse Gas moe Tonga Transport Stakeholder workshop.

13) Koe polokalama ako kihe kau ngaue fo'ou nae fakakakato ia he ngaahi kongokonga 'e 3 mei he ;aho 15, 16 & 20 Sepitema 2022 ko Tongatapu moe kau ngaue 'e 16 moe toko 21 koe kau ngaue akoako. Fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni ngaue fo'ou, na'e 'iai pe taimi na'e fakahoko ai e ngaahi ako tatau pe kihe kau ngaue 'o e ngaahi tuku'imotu ka 'oku te'eki ke 'iai fika pau kiai.

Ngaahi Ako Teemi Loloa

Koe toko 2 'ihe kau ngaue kuo na mavahe atu ke fakahoko ha ako 'i loto he ta'u fakapa'anga ko'eni;

- ✓ Ms Malia Hehea 'oku ne fakakakato ha ako Bachelors degree in Human Resources 'ihe University of the South Pacific 'aia 'oku ihe malumalu 'ae NZAID scholarship.
- ✓ Ms Kulaea Pau'u 'oku ne fakakakato 'a 'ene PhD 'i Siapani fakapa'anga ia 'ehe JICA SDGs Global Leaders Program.

Koe ngaahi ako koia 'oku ha 'i 'olunga koe ngaahi langa fakalalakalaka ia kuo fakakakato 'ehe kautaha. 'Oku ngaue totoivi e kautaha ki hono fakalalakalaka'i 'a e founa ngaue pea fakahiki foki pea moe tukunga koia 'o e pisinisi ke hoko ia koha koloa matu'aki mahu'inga

Ngaahi me'a makehe.

Ko e ta'u kotoa pe 'oku ha'u pe mo hono pole fehanganagai pea koe 2022/2023 FY na'e 'ikai hano kehe koe'uhi koe ngaahi fakaakeake hili koia 'a e mo'ungaafi Hunga Tonga Hunga Ha'apai moe covid-19 lockdown. 'I he fakaava koia 'o e ngaahi fakatapui kuo tau mataa heni 'a e hiki koia ihe fika 'o e kau ngaue kuo ma'u faingamalie ki muli. Ka neongo ia na'e toe hiki foki mo 'etau kau likuluti fo'ou ke tapuni 'a e ngaahi lakanga kuo mole ke tau a'usia 'ae ngaahi taumu'a koia kihe ma'u'anga ivi kuo fakafo'ou.

'Oku lolotonga 'iai 'a e ngaue ke fakalakala 'a e tokanga koia ke tauhia 'a e va kihe kau ngaue ke nga'unu ai kimu'a 'a e fakahoko fatongia, 'e malava foki ke hoko 'eni 'ihe fepoupouaki 'a e ngaahi va'a neongo 'a e ngaahi fepolepolei 'oku tau fuesia.

6.5 Tukunga fakahoko fatongia 'o e Ma'u'anga fakamatala fakatekinolosia

Tupu mei he fakahoko fatongia 'a e TPL 'o fakafalala 'ihe tekinolosia, kuo fakahoko ehe potungae ICT ha fatongai mahu'inga 'i hono fakapapau'i koe ngaahi ngaue kotoa pe 'oku felave'i mo hono ngaue'aki 'o e tekinolosia kuo fakahoko fakalelei ia. Lolotonga koia 'o e FY22/23, kuo tau a'usia mo fakahoko ai ha ngaahi ngaue poloseki lalahi. Koe ngaahi feinga ko'eni kuo ne fakalalakalaka 'etau langa fakalalakalaka fakatekinolosia moe ngaahi poloseki pea 'oku toe hoko foki ia koe poupu kihe ola lelei fakalukufua 'o e kautaha.

Koe potungae IT foki 'oku felave'i ia moe kupu fekau'aki 'e 6. Project management, IT Support, Application management, Network management, Security management and Smart meter management. Koe kupu IT takitaha 'oku 'osi 'iai pe 'a 'ene taumu'a ngaue 'aia kuo

fehokotaki pe ia kihe ngaahi kupu felave'i pe koia 'a e kautaha, 'aia koe Green Energy, Grid Resilience, Employee Experience and Customer Experience.

Koe lipooti ko'eni 'oku ne kapui 'a e fakahoko fatongia 'a e potungaue IT fakataha mo 'ene ngaahi lavame'a kotoa kihe FY22/23. 'Ooku hanga foki heni 'o faka'ata 'etau ngaue totoivi ke poupoua 'ae ngaahi taumu'a ngaue 'o e potungaue.

Ngaahi Lavame'a Tefito::

Koe ngaahi lavame'a tefito koia kihe FY22/23, fakaha heni 'a 'e tukutaha hotau ivi kihe fakahoko koia 'etau mngaahi fakahoko ngaue kihe lelei taha, 'oku ha ia heni.

❖ Ko hono hiki 'o e tukunga ngaue 'o e switch ki Fale Misini

- Kuo lava lelei hano fakalelei mo fokotu'u 'a e ngaahi me'angaue fo'ou fakanetiueka 'aia kuo ne fakalakalaka kimu'a 'a e power station switch networking infrastructure moe anga 'o 'ene fakahoko fatongia.

❖ Koe fakalelei 'ihe fakafetongi 'imeili Server

- Makatu'unga 'ihe fakahoko 'o e fakalelei ko'eni kuo lava leva ai ke faingamalie 'a e fetu'utaki, fakasi'isi'i ai 'a e taimi kuo mole pea nga'unu kimu'a 'a e fakahoko fatongia moe security.

❖ Fakafetongi misini komipiuta moe laptop motu'a

- Kuo lelei ange 'a e fakahoko fatongia koe'uhi koe fakafetongi koia 'o e ngaahi komipiuta pe laptop motu'a 'aki 'a e ngaahi misini fakaonopooni ihe tekinolosia.

❖ Firewall moe Backup Storage Upgrade

- Koe ngaue 'eni kuo ne malu'i mo fakahiki 'a e tukunga fakahoko fatongia koia 'etau ngaahi fakamatala fakaetekinolosia, ikai ngata ai ne toe fakalahi ange 'a e tukunga space ke talifaki kiai 'etau ngaahi ma'u fakamatala.

❖ Ko hono ngaue'aki kakato 'o e IT Support Helpdesk System

- 'Oku toe lelei ange 'a e tukunga ngaue koe'uhi koe fakahu koia 'oe helpdesk system ke tokoni ofi mo vave kihe ngaahi palopalema kuo 'asi.

Ngaahi ngaue kuo fakamamafa'i:

❖ Fakalelei netiueka kihe Power Station Switch

- Koe fetu'utaki TREP 1 moe TREP 2 communication kuo 'osi fakalelei ia.
- Ngaahi subnet fo'ou ma'ae ma'u'anga ivi fo'ou kuo 'osi lele lelei.

❖ **Fakalelei kihe Server Fakafetongi 'Imeili**

- Kuo holo 'a e ha koia 'o e levolo 'imeili Spam.
- Koe server 'imeili kuo lele lelei moia pea si'isi'i e taimi ke to lalo ai.

❖ **Fakafetongi misini komipiuta mo laptop motu'a**

- Ko e ngaue faka'aho koia 'o e potungaue kuo fakalalakaka ia pea 'oku ha ia he holo 'o e ngaahi lipooti fakatekinolosia.

❖ **Fakalelei kihe Firewall moe Backup Storage**

- Ko emalu koia 'oe 'oku ne fua e ngaue lahi ki hono malu'i e ma'uanga fakamatala 'a e kautaha.
- 'Ikai toe ha ha mole 'ihe ma'u'anga falamatala fakatekinolosia.

❖ **Ngaue'aki kakato koia 'o e IT Support Helpdesk System**

- Kuo a'usia 'ehe potungaue IT 'a e ngaahi taumu'a
- Ke solova peseta 'e > 80% 'o e tikite fakamahina
- Fakafeau 'a e taha ngaue kuo hiki.

❖ **TPL internal and external systems**

- Kuo lele lelei pea si'isi'i ha taimi ke to lalo.

Ngaahi pole fehanganagai:

1) **Ko hono ngaue'aki koia 'oe ngaahi tohi kole IT fakapotungae kihe taupotu taha ke fakalalakaka 'ae fetafeaki fakangaue 'a e potungaue.**

- a) Koe 'ilo koia kuo ma'u ne 'ikai paasi lelei 'ehe ni'ihiki koia moe taukei.
- b) Si'isi'i'o e faingamalie ako.

2) **Smart meter low read rate**

- a) Hili koia 'a e pa 'o e mo'ungaafi, ne uesia ai e fanga ki'i smart meters pea 'ikai loko 'iai ha komiti kene tauhi 'ae lele mai koia 'ae poloseki ko'eni mo hono fakalalakaka.
- b) Koe poloseki ko'eni na'e matua'ki faka'ofa 'ihe anga hono fakalele pea nae fiema'u ke fai hano fakama'a
- c) Si'isi'i fakanaunau ke ne fakahoko ha upgrade kihe smart meter.

3) **Tokosi'i fakangaue 'a e potungaue IT**

- a) Toko 3 'o e kau ngaue IT kuo nau mavahe mei he kautaha. Koe toenga koia 'o e kau ngaue 'e toko 4 kuo pau
  - i) Ngaue kihe kotoa 'oe ngaahi va'a ke fakapapau'i 'a e lele lelei koia 'ae kautaha.
  - ii) Tokoni ki hono fakalelei'i 'o e Smart Meter ki he ngaahi mala'e.
- 4) **Ko hono nga'unu koia 'oe TechnologyOne on-premise** kihe SaaS cloud platform
  - a) Kuo ikai toe poupoua 'ehe TechnologOne 'a e kau customer on-premise ihe 2024
- 5) **Fakapa'anga kihe ngaahi fakangatangata:** Tupu mei he ma'olunga 'o e ngahi fakamole koia ki hono teke 'aki 'a e ngaahi fakalakalaka IT, 'oku kei tu'u fepolepolei 'aupito hano fakapa'anga.

Ngaahi Taumu'a ngaue ki he Fiscal Year (FY23/24):

- ❖ **Ke a'usia e 90% 'ihe Smart Meter Read Rate:** Koe tefito'itaumu'a heni ke fakalakalaka e kimu'a e smart meter read rate 'aki ha 90%, pea ke ngaue'aki kakato 'o e AMI infrastructure 'E kaunga lelei 'eni kihe TPL mo 'ene kau cutomer fakatou'osi.
- ❖ **Ngaahi founga ngaue Streamline kihe palani ngaue ma'ae Smart Meter:** 'Oku tau palani ke muimui ofi 'a e ngaahi founga ngaue 'oku felave'i moe ngaahi ngaue kihe smart meter, ko hono fakahoko 'eni ke lele lelei hono ngaue'aki pea mo hono mapule'i fakalelei 'oe poloseki ko'eni.
- ❖ **Ke ngaue'aki kihe taupotu taha 'ae TechnologyOne moe ngaahi tohi kole makehe:** Koe taumu'a heni ke matu'aki ngaue'aki 'ae lelei koia 'oku 'omi 'ehe TechnologyOne moe ngaahi tohi kole makehe, 'o fakahoko ai ha tafe lelei ai e ngaue pea ke ma'u ha tupu lelei mei ai.
- ❖ **'Inivesi ki hono ako'i e kau ngaue:** Koe tefito'i ngaue tu'ukimu'a heni ke 'inivesi 'a hono ako e kau ngaue kihe ngaahi taukei 'ilo koia 'o e 'aho pea ke ngaue'aki ia ke fakahoko koia 'o e ngaahi tohi kole makehe.
- ❖ **Ke fokotu'u ha IT Disaster Recovery Site:** Ko hono fakalelei'i koia 'o e hokohoko atu koia'a e pisinisi 'e pau leva ke fokotu'u ha IT disaster recovery site ke fakasi'isi'i ha to lalo he taimi ka 'asi fakatupake ai ha ngaahi fakafe'atungia.
- ❖ **Fakafetongi 'o ha ngaahi misini komipiuta pe laptop kuo motu'a hono taimi ngaue'aki:** 'E kamata leva hano upgrade 'a e ngaahi misini komipiuta moe laptop pea foaki ma'ae ngaahi timi ha tekinolosia 'oku pau mo falala'anga.
- ❖ **Ke fakahoko ha ngaahi totongi Online ma'ae customer koia he ngaahi 'otumotu:** Ke fakafaingamalei e me'a kotoa ma'ae taha customer 'oku 'amanaki ai ke fakahoko 'a hono ngaue'aki 'o e founga fakahoko totongi kihe ngaahi tuku'imotu pea ihe taimi tatau 'oku ne fakalahi ai 'a e visone sevesi 'ae potungau.

Ko hono sivilisi'i 'o ha Risk ka hoko:

'Ikai ha feitu'u'anga fakalelei fakatamaki:

a) Risks:

- i) **Tu'u lavea ngofua ki ha ngaahi fakatamaki:** 'I ha hoko koia 'o ha nautla fakatupake 'o hange koia koe ngaahi fakatamaki fakaenatula, koe motuhia 'i he ma'u'anga 'uhila pe koe malu'i faka'initaneti 'oku malava pe ke uesia ai e langa fakalalaka tefito. Ko 'e ne 'ikai koia ha feitu'u'anga fakalelei fakatamaki, 'oku tu'u lave angofua leva e potungaue kihe ngaahi fakatamaki ko'eni pea mo hono ngaahi nunu'a kovi.
- ii) **Ko e mole 'ihe ma'u'anga fakamatala fakatekinolosia:** 'O ka uesia 'a e loki server koia 'ihe 'ulu'i 'ofisi meiha fakatamaki, 'oku 'iai leva 'a e faingamalie lahi heni ke mole ai 'a 'etau ma'u'anga fakamatala fakatekinolosia. Koe 'ikai ke 'iai ha feitu'u'anga fakalelei fakatamaki, 'oku 'ikai leva ha me'a ke ne tauhi ke malu 'etau ngaai data pea toe iku leva heni kihe matu'aki mole 'aupito 'o 'etau ma'u'anga fakamatala.
- iii) **Taimi to lalo 'e fakalalahi:** Koe 'ikai koia ke 'iai ha feitu'u'anga fakalelei fakatamaki, koe taimi koia 'oku fiema'u ke fakalelei'i e system 'e fu'u toe loloa ange. 'I he'ene pehee 'e lava leva ke uesia 'a e fakalele pisinisi pea toe iku foki ai ki ha mole fakapa'anga.
- iv) **Ta'efiemalie kihe customer:** 'Oku fakafalala e customer ki ha sevesi 'oku 'ikai ke toe fakafe'atungia'i, ke totongi mo'ua, ko hono toe fehokotaki 'oe ma'u'anga 'uhila, palopalema koia ki he ngaahi sevesi kihe customer. Koe 'ikai koia ke 'iai ha palani feitu'u'anga fakalelei fakatamaki 'e lava leva heni ke mole e falala 'a e taha customer pea iku palopalema foki ai 'a e taumu'a ngaue 'a e TPL.

a) Mitigation:

- i) **Ngaahi system fakalelei pe koe ngaahi polokalama 'oku ne tauhi 'o e ma'u'anga fakamatala,** ka koe serve backup ko'eni 'oku tu'u ia 'ihe 'ulu'i 'ofisi pea koe toe palopalema foki mo 'eni ia.

Malu mo hao netiueka IT:

b) Risk:

- i) **Ko hono tauhia koia hotau 'ohofi faka'initaneti:** Koe malu faka'initaneti 'oku kei kau 'eni he palopalema lahi 'I ha 'ane hoko kihe TPL pea 'e kei hoko foki 'eni koha palopalema lahi koe'uhi koe ngaahi taumu'a ke fakatekinolosia 'ehe TPL 'a 'ene fakahoko fatongia. 'Ikai ngata ai koe ngaahi poloseki ma'u'anga ivi fo'ou

koaia 'oku lolotonga fakalele 'oku matu'aki fakafalala ia ki he netiueka moe ngaahi fetu'utaki.

c) Ki hano fakasi'isi'i mei ha'ane hoko:

- i) **Ko hono fakapolokalama fo'ou pea mo mapule'i 'o e Patch:** Ko hono tauhia mo update 'o e ngaahi polokalama fakalele fakatekinolosia, ikai ngata ai ka 'oku kau kiai moe ngaahi update malu'i tene fakahaofi mo malu'i mei ha ngaahi fakatamaki.
- ii) **Malu'i fakanetiueka:** Ke fokotu'u ha ngaahi le'o Watchguard firewall ko hono fatongia ke malu'i mo faka'ehi'ehi ha hu noa mai ha ngaahi vailasi pe 'imeili spam.
- iii) **Mapule'i ha fehu'aki:** 'Oku 'ia e ngaahi levolo kehekehe pe kuo fiema'u 'a e fakangatangata pe fakangofua kihe ngaahi fehu'aki fakatekinolosia.
- iv) **Ko hano Backup mo fakalelei:** Ke toutou back up pe 'a e ngaahi ma'u'anga fakamatala kihe system ke ne kei tauhi pe 'a e malu mo hao 'etau ngaahi data.

Fakama'opo'opo:

Ko hono fakakatoa, kuo lava 'ehe tau potungaue IT ke fakakakato ha ngaahi ngaue malohi kihe ta'u. Neongo pe 'a e ngaahi pole 'oku fehanganagai moia, 'oku hanga 'ehe ngaue totoivi kuo fai 'o tukutaha 'a e tokanga kihe ngaahi taumu'a ngaue 'a e TPL pea ke kei hange ki mu'a pea mo fakalalakala e ngaue.

6.6 Va'a 'Enisinia

Koe lipooti fakata'u ni tene kapui kotoa pe 'ae ngaue faka'enisinia 'oe TPL kihe ta'u fakapa'anga 2022 – 2023. Koe va'a 'enisinia foki 'oku fakahoko 'eau ngaue kihe ngaahi taumu'a kotoa 'a e potungaue.

'Oku 'iai pe 'ae ngaahi tefito'i ngaue (ka 'oku 'ikai fakangatangata) 'oku ha heni:

- Fakahoko 'o ha ngaahi fiema'u donor faka'enisinia/IPP fakapa'anga 'a e kongā 'ehe TPL.
- Ko hono tauhi 'a e lele lelei 'oe ngaahi ngaue faka'aho moe u ngaahi fakalelei koia kihe ngaahi site ma'u'anga ivi fo'ou.
- Ke kei fakapapau'i pe 'oku 'I he tu'unga laine tufaki 'uhila 'a NZ/AUS
- Siofi, Analaiso mo fokotu'u ha ngaahi solova'anga kihe fakahoko fatongia 'a e laine tufaki 'uhila ke matatatau ia mo hono vahea 'oe neitueka.
- Ke hoko hoko atu pe 'a hono mapule'i, siofia, 'analaiso 'o e ngaahi ako felave'i ki hono fakalele koia 'a e ma'u'anga ivi kihe ngaahi 'elia.
- Ko hono palani mo fakame'angaue 'o e ngaahi ako faka'enisinia ke to eleli ange ai 'a e tafe lelei 'o e ngaue ke fakahoko ia he taimi, ke lipooti fakataimi foki 'a e ngaahi palani moe fokotu'u ngaue ma'ae fo'u ma'u'anga ivi.
- Malava ke mapule'i 'a e kotoa 'o e ngaahi launga meihe customer 'o felave'l tonu pea moe va'a 'enisinia.

- Ke kei tauhi pa 'a hono 'omai ha ngaahi me'a 'e fakahoko lelei ai 'ae ngaahi koloa 'o e TPL he taimi fe'unga.

Ngaahi lavame'a tefito:

- Kuo 'osi fakakakato 'a e Thermal Imaginary Inspection ma'ae volota ma'olunga ki 'Eua pea mo Ha'apai, pea 70% kihe netiueka 'o Tongatapu.
- Faitokonia hono fakahinohino faka'enisinia kihe poloseki 6MW Synergies Solar IPP 'aki hono sivi mo fakalele ngaue Solar 'i Masilamea (2MW) mo Fualu (2MW).
- Poupou fakatekinikale ki he timi tufa kihe OIREP 'aki hano fuofua sivi mo 'a'ahi 'a e grid fo'ou koia ki Niuatoputapu. 'Ikai ngata ai koe Kouvai Ha'ano mo 'enau netiueka hybrid system. Kau foki kiai moe ngaahi sivi conduct insulation resistance kihe transformer ke ngaue'aki, HV and LV cable pea mo hono kumi 'a e UG cables kihe 'elia ngaue ka 'ihe lolotonga koia 'oku fai hono tauhi malu 'ae ngaahi koloa pea pehee foki kihe kakai.
- Koe memipa 'e 2 koia ne kau atu kihe ako hono 3 'o e Introduction of Hybrid Power Generation System for additional countries, Integration of Renewable Energy, Operational and Maintenance of Renewable Energy, 'a ee na'e fai 'I Fisi na'e tokoni 'aupito kihe liliu koia mei he DG kihe RE, kau foki heni 'ae kau atu koia kihe Pacific Island Workshop on E-Mobility.
- Fakakakato 'a e CT meter inspection ki 'Eua pea mo Ha'apai pea 60% 'i Tongatapu.

Ngaahi ngaue kuo faka'ilonga:

1. Fakalelei kihe ngaahi launga totongi 'ae customer: Fai hono mapule'i 'o e mgaahi launga totongi 'a e customer 'ihe fengaue'aki moe designated team, fakahoko ai moe ngaahi tokanga makehe kihe tafa'aki ihe hili koia 'a e 'esitimeti totongi.
2. Koe ngaahi taumu'a ngaue kihe fakamatala ki he lai moua uhila :Na'e fakahoko e ngaue kihe ngaahi Risk and Compliance koia ki Ma'asi mo hono Billing data ('a e na'e lau ki 'Epeleli) kene 'omai ha tokanga makehe kihe ngaahi fokotu'u 'a e EC, 'aia 'oku felave'i moe discrepancies he data 'oku 'omai 'ehe R&C, Finance, pea moe timi 'enisinia lolotonga koia ha fakatotolo kihe public high consumption.
3. Fetu'utaki kihe ngaahi ola 'o e Meter Test: Kuo fakaha kihe customer 'a e ola koia 'ihe sivi mita 'o fakatatau ki he'enau ngaahi launga koia kihe high power consumption, 'o tuku atu 'ahono fakamahino 'oe ngaahi ola.
4. Sivi'i 'o e tukunga tonu 'a e Smart Meter: Fengaue'aki moe taha consultant taautaha na'e 'omai he DFAT kene sivi 'ae tukunga ne iai 'a e smart meters hili koia pa 'a e mo'ungaafi.
5. Lipooti fakamahina 'o e ngaahi maumau: Kuo fakahu e ngaahi lipooti fakamahina kihe ngaahi maumau ki he Risk & Compliance, fakafuo ai 'a e falala'anga 'a e ma'u'anga ivi kuo fakafou mai 'ihe SAIFI, SAIDI, moe CAIDI metrics.
6. To'o sitoka ma'ae Fo'u ma'u'anga ivi: Tokonia 'o e sitoka kihe faka'osinga 'o e mahina fekau'aki koia moe Power Generation, 'o kau heni 'a e IPP solar.
7. TREP 02 Load Shifting BESS Support: Contractor tokoni ki hono ngaahi 'o e TREP 02 Load Shifting BESS.

8. Fault Resolution kihe Solar IPP: Faitokonia e RE moe Distribution team mo hono ngaohi e maumau kihe Solar IPP (2MW) 'i Matatoa pea fai moe sio foki kihe revenue meter fault 'i Masilamea (2MW).
9. Fakatotolo Wind Turbine Fault: Tokoni ki hoo fakatotolo'i 'a e maumau kihe WT (wind turbine) #5 'i Niutoua.
10. Solar Sites Earth Resistance Test: Tokoni kihe Electrical Engineer moe Electronet Company (NZ) koe kau ngaue Clay Energy mo hono toe siofi 'o e sivi earth resistance kihe 3 'o e site solar IPP (6MW) pule'i ia 'ehe Synergies mei New Zealand.
11. SCADA Data Update: Kuo fakahoko hono update 'ae SCADA data mei he sisitemi Power Station SCADA.
12. JICA Data Request Support: Faitokonia e JICA mo 'enau kole data ki he nau poloseki fo'ou kihe mala'e vakapuna, fakatefito ai pe ki hono leva'i lelei 'o e ma'u'anga ivi.
13. Faka'ato kihe palepale poloseki Solar: Tokonia 'o e 'ato koia kihe fale poloseki solar pilot.
14. Fale'i 'o e Tonga Broadcasting Commission: Tokonia e Tonga Broadcasting Commission ki hono fakatokanga mo fakamatala kihe kakai fekau'aki pea moe fo'u ma'u'anga ivi pea ken au mahino'i 'a e fakahoko fatongia 'a e TPL.
15. Tonga Meteorology Centre Building Design Support: Tokonia ehe kau fale'i ngaue mei Fisi (Erasito Consultants Pte Limited) ki hono palani 'o e langa Tonga Meteorology Centre 'i Matatoa ma'ae MEIDECC.
16. Energy Pool moe poloseki GDMS Collaboration: Ngaue fakataha moe timi pea moe ngaahi fetalanoa'aki fekau'aki moe upgrade meihe PMS kihe Power Station moe GDMS ma'ae TPL.
17. Fakahoko 'o e fetalanoa'aki fakatimi kihe tukunga 'oe poloseki: Fai e ngaahi talanoa moe GET team moe ngaahi fale'i meihe VPS company 'o felave'i moe tukunga 'o e poloseki.
18. Mana Pasifika PPA Solar Proposal Review: Talanoa pea moe Mana Pasifika's PPA solar moe fokotu'u ngaue BESS ma'ae TPL, 'aia tene tokonia e 70% RE kihe taumu'a ma'ae 2025.
19. Ngaahi ako kihe maumau ihe lekooti moe lipooti Faults: Fakahoko e ngaahi ako kihe solova oe lipooti moe lekooti kihe ngaahi otumotu mo honau ngaahi pule.
20. Analaiso fakamatala Transformer: Kuo 'analaiso e ngaahi data kihe niihi oe transformer 'o fakahu ia kihe ngaahi fakafaile.
21. Sivi Earth Resistance ki 'Eua mo Ha'apai: Kuo fakahoko ha ngaahi sivi earth resistance kihe transformer ki 'Eua mo Ha'apai, lava ke tala heni 'ae 'elia ke fakalalakaka'
22. Update kihe Single Line Diagram: Kuo update ae diagram single line ki 'Eua mo Ha'apai (ikai kau ai e RE moe fo'u ivi)
23. Siren Stations Power Bill Compilation: Kuo fakakato e mo'ua 'uhila kotoa pe kihe ngaahi siren station ki Tonga'i hono likuesi 'ehe MEIDECC.
24. Single Phase Meter Specification Verification: Fakapapau'i 'o e single phase meter specifications 'i ha foaki mei he Itron, ko hano fakapapau'i 'a e tonu kimu'a he procurement.
25. Solar Project Proposal Review: Kuo fai hono vakai'i 'oe fokotu'u ngaue solar ki he kautaha Akuo ki Vava'u.
26. Ngaahi naunau kuo fakahoko ha ngaahi fehalaaki: Kuo fai hono vakai'i 'o e ngaahi naunau ke fakahu atu koia mei TPL.

27. Generation Capacities Review: Kuo vakai foki kihe generation capacity lolotonga ke ihe IPP kihe Solar moe BESS Generation Facilities (70% RE).
28. Ko hono update 'o e SINICAL Model: Kuo update 'a e ngaahi laine HV fo'ou moe transformer kihe SINICAL Model ma'a Tongatapu.
29. Grid Impact Study Review: Kuo osi vakai'i ae lipooti meihe kautaha Entura felave'i moe ako grid impact kihe peseta 70% poloseki taketi Renewable Energy/
30. SINICAL Analysis for IPP Solar: Kuo fai ha analaiso SINICAL kihe voltage curve kihe IPP Solar fo'ou, pea siofia 'a e feliuliuaki ihe volota transformer lolotonga koia e fakahoko fatongia.
31. Fakatotolo kihe ngaahi mole: Fakahoko ha fakatotolo fakaikiiki kihe ngaahi mole faka'uhila ki ha nofo'anga 'i Sopu, January 6th, 2022.
32. Fakatotolo kihe Bypass Meter: Kuo fai foki pea moe fakatotolo kihe mita bypass pea tanaki 'a e ngaahi ola mei ai.
33. Tokoni Fakapapau'l 'o e Meter: Fengaue'aki moe kau ngaue mita ke fakapapau pee ae lele 'o e mita 'l he likuesi mei he va'a fakamo'ua
34. Fakatotolo ki hono 'apalai 'o e ngaahi maumau: Fakahoko ha ngaahi fakatotolo kihe ngaahi maumau kuo 'eke tupu mei he ngaahi tonounou 'ae TPL, neongo pe nae palani pe ikai 'a e taimi hoko koia 'o e ngaahi mate 'l he 'uhila.
35. Ko hono fakalelei kihe 'isiu volota: Fengaue'aki moe timi ki he laine tufaki 'uhila 'i hono fakahoko 'o e ngaahi launga felave'i moe high and low voltage 'aia 'oku ha 'ihe concession contract, ko hono fakapapau'i heni hono ngaahi e ngaahi laine koia.
36. Poupou ngaue kihe ngaahi tuku'imotu: Tokonia e ngaahi ngaue kihe tuku'imotu tautautefito ki Ha'apai mo hono kumi koia 'o e HV UG 'ihe halanga mala'e vakapuna Salote Pilolevu 'i Ha'apai peamo fokotu'u ha spare HV UG cable he tafa'aki pe koia e HV UG cable ki Kauvai Foa. Fakaohoko foki moha tokoni troubleshooting kihe distribution operations felave'i moe ngaahi maumau pe faikehe koia 'ihe netiueka.

Ngaahi pole fehanganagai:

1. Ngaahi tonounou ihe kau ngaue:

- Na'e fepaki e potungaue moe tonounou ihe kau ngaue ihe ta'u 2022 koe'uhi koe ongo 'enisinia pe 'e 2. Lolotonga koia nae 'iai e enisia akoako nae toki hu mai 'i Sepitema 2022 pea koe kau enisia taimi kakato ne toki fokotu'u pe Fepueli 2023 'aia nae toki kau mai kiai ha enisia faka'uhila mo mekaniki. Kaikehe koe mavahe koia 'ae ofisi enisia kihe va'a strategic 'i Ma'asi 2023 nae faingataa heni 'a e tukunga ne iai e potungaue 'o toki faingamalie ki Sepitema 2023. Ne kau eni he pole lahi koe'uhi koia koe toe fai 'a hono ako'i 'oe kau ngaue fo'ou ken au ngaue kihe lahi koia 'oe ngaue ihe taimi koia. 'l he'ene pehee nae ikai leva ke a'usia e ngaahi taumua ngaue mei he ngaahi ta'u kuo hili pea fiema'u ha research mo ha naunau ke tanaki ma'ae kau ngaue lolotonga.

2. Ngaahi fakangatangata fakanaunau mo 'ene felave'i moe sevesi fakataimi ma'ae customer:

- Tupu mei he to nounou fakanaunau kuo ikai lava 'ehe potungaue ke fakahoko e ngaahi palani ngaue tautautefito kihe 'eke moe launga 'a e customer. Ko hono fakahoko koia 'oe ngaahi launga mo solova'anga ko'eni ne kau ia he pole lahi. Kuo 'iai e ngaahi fiema'u na'e lava pe ke fakakakato he vaha'a tami

nounou pea niihi ne fuu fiemau ha taimi lahi ia kiai. Koe nounou fakanaunau ne kau eni he makatu'unga pau kihe 'ikai hoko ae ongo tefito'i ngaue ko'eni. Koe customer e niihi ne nau fakahu ha mita CT 'aia kuo iku ai kihe ngaahi launga mo hono ngaue'aki 'o e ma'u'anga ivi. Tupu mei he to nou nou fakapolokalama ke tanaki oe data ke ha foki ai 'a e fakamita 'oku ne fakata'ofi ai 'etau fehangaaki mo 'enau ngaahi tokanga pea fakahoko ha falala.

Ko hono fakafetaulaki 'o e ngaahi pole ko'eni 'oku fiemau ia ke fakahoko ha ngaue makehe ia kiai, kau foki heni hano leva'i lelei koia 'o e naunau ngaue, fakahoko ha ngahi polokalama ako pea mo 'inivesi 'iha langa fakalakalaka fakatekinolosia ke a'usia e ngaahi sevesi ma'ae customer.

6.7 Fakahoko ngaue kihe Risk & Compliance

Koe ngaahi risk & compliance 'ae TPL 'oku fakahoko ia 'aki 'a 'ene tefito'i ngaue 'aia 'oku ha he Lao kihe Faka'uhila 2007, koe Ministry of Public Enterprises Act 2002 moe ngaahi fakatonotonu moe Concession Contract III ma'ae stakeholder kotoa 'ihe va'a 'uhila peda pehee foki kihe kautaha.

Ko hono ngaahi fatongia makehe 'oku kau kiai ('o 'ikai fakangatangata kiai):

- Fakapapau'i 'oku fetaulaki pe 'a e fakahoko fatongia sevesi kihe ngaahi levolo sevesi 'oku ha koia he Schedule 1 'o e Electricity Concession Contract.
- Fakahoko ha ngaue faka'atita ma'ae kautaha.
- Tupulekina, tataki mo fakalele 'ae founa ngaue risk management strategies pea fokotu'u mo fakalakanga e risk kihe kautaha.
- Ke fakapapau 'oku fetaulaki 'a e ngaahi fiema'u 'a e potungau moe lelei taha.
- Ke fakahoko ha ngaue fakapolofesinale, teu 'o e pepa 'atita, kumi ha ngaahi solova'anga mo fakaha 'a e ngaahi ola kotoa pe.
- Fakapapau 'oku muimui pe ihe ngaahi founa ngaue moe tu'utu'uni ngaue 'o e kautaha.
- Ke fai ha fengau'aki moe Komisona 'uhila kihe ngaahi tu'utu'uni fiema'u kiha lipooti, tariff, lipooti taautaha kihe ngaahi ouau electrocution moe safety.
- Ko hono leva'i koia 'oe Tariff moe publication.
- Ke fakapapau 'ae malu moe hao 'a e taha ngaue, customer, contractors, supplier, koe kakai moe 'ataakai. Ke lipooti 'a e ngaahi ouau kotoa 'o kau ai e ngaahi lavea, maumau pe launga pea ke fakafonu foki e ngaahi foomu incident.
- Koe malu mo hao 'ae 'ataakai pea tokangaekina foki.

Ngaahi ngaue tefito kuo lava pea moe tafa'aki lalahi ke faka'ilonga'i:

Ko e ngaahi lavame'a lalahi koia 'ihe'ene a'u mai ki 30 Sune 2023 'oku ha ia heni:

- Fengaue'aki mo teuteu ha tu'utu'uni ngaue fe'unga mo ma'u'anga fakamatala ngaue, pea lipooti foki kihe potungaue Public Enterprises:
  - Business Plan 2023
  - Lipooti fakakuata
  - Asset Management Plan 2023 (AMP) / Business Continuity Plan 2023 (BCP)
  - Lipooti ngaue fakavaeua ta'u
  - Lipooti fakata'u 2023
- Ngaahi lipooti kihe Komisona 'Uhila pea kau kiai:
  - Fakatonutonu fakakuata kihe Tariff
  - Audited Regulated Asset Value (RAV)
  - Lipooti kihe tupu fakamahina
  - CAPEX Budget and Reconciliation
  - Lipooti tu'utu'uni ngaue fakata'u
- Fakahoko ha ngaahi 'atita kihe fakahoko fatongia ihe fehokotaki fo'ou, fakamo'ua ke taimi fe'unga, ngaahi ngaue mita he ngaahi elia.
- Ngaue vaofi moe Consultant taautaha kuo omi ehe DFAT ki hono fakatonu 'o e smart meter hili koia 'a e pa 'oe mo'ungaafi.
- Fai ha ngaue kihe ngaahi launga kotoa 'a e customer hili koia 'a e esitimeti fakamo'ua he kamata'anga 'o e 2022. Katoa e ngaahi launga ne fai mai kihe ofisi tali launga, Komisoni 'uhila pea moe ofisi Ombudsman.
- Fakataha fakamahina kihee tukunga malu mo hao pehee foki kihe ngaahi tokanga mahu'inga kuo tuku kihe CEO. 'Oku iai leva ae ngaahi tokanga makehe kuo tuku hake ehe ngaahi va'a koe'uhi koe ikai ha fakataha HSE.
- Tupu 'ihe tokanga koia oku fai kihe customer pea lava foki ke fakahoko 'enau ngaahi likuesi ihe taimi fe'unga 'o lipooti foki kihe potungaue Public Enterprise.
- Fengaue'aki ofi moe stakeholders – ngaahi fakamatala, data, launga pea moe me'a kehe.

Ngaahi pole fehanganagai:

Kuo 'iai e ngaahi pole kuo fetaulaki moe tafa'aki koeni ihe vaha'a taimi lipooti ni. 'Uluaki, ne fakafatongia kimautolu ki hono tokonia 'a e va'a fakapa'anga 'i hono 'atita e ngaahi totongi vausia moe ngaahi fakahoko fatongia kotoa pe 'ae founa ngaue internal finance 'aia 'oku fiema'u ke fakamo'oni 'a e pule he sieke totongi oku hu kitu'a. Kuo 'iai e ngaahi 'isiu tokanga kuo 'ohake ke tokoni kihe langa fakalakalaka e fakahoko fatongia 'o e ngaue'anga 'Ikai

ngata ai koe analaiso'o e risk & compliance ne hiki ia kihe Tonga Gas kene hoko koe ACEO. 'I he;ene pehee kuo fakalele ngaue mai 'ae manager 'o 'ikai ma'u ha taha kene fetongi e lakanga ko'eni. Koe 'ahoni 'oku lolotonga le'ole'o 'a Mr Puluno Falevai kihe Planning Division of Tonga Power 'aia 'oku felave'i ia moe analaiso fakapa.anga. Ki he kotoa koia 'o e me'a kuo fakaha 'i 'olunga kuo osi kau lelei eni kihe ngaahi pole moe 'isiu kihe ta'u:

- Ngaahi ngaue felave'i moe naunau moe taimi koe'uhi koe nga'unu holo koia oe kau ngaue kuo n ohake ae toe palani mo fokotu'utu'u ngaue 'ae kautaha kihe ta'u;
- Ngaahi maumau kuo hokohoko ihe mole koia ae system, koe tukunga volota koe'uhi koe ngaahi ngaue 'oku kei fakahoko, 'e kei hoko pe foki eni koe palopalema koe'uhi vahevahe netiueka 'ae TPL kihe ngaahi 'elia kuo ikai upgrade.
- Koe palopalema ihe ngaueaki oe fuel aia oku taumua kihe 4.00 kWh/L 'aia oku kau eni he ma'olunga hili ange koia hono ngaue'aki o e ma'u'anga ivi fo'ou.
- Koe niihi 'oe tukunga sevesi 'ihe Concession Contract II ne ikai lava hano a'usia koe'uhi koe ngaahi uHINGA pe 'aia kuo ikai lava 'ehe TPL ke mapule'i, koe volota taumua koia 'i loto he houa 'e 24, koe fakahok 'o e sivi mita 'o a'u kihe aho e 10, koe ngaahi fakamo'ua he taimi etc.
- Ikai a'usi 'o e fakataha KPI moe palani annual management tupu mei he ikai fakapapau'i 'a e ni'ihiki kuo likuluti fo'ou kihe va'a ko'eni.
- Koe ngaahi fakamole ki hono fokotu'utu'u 'a e ngaahi polokalama 'atita kotoa.
- Koe 'a'ahi kihe malu mo hao oe kau ngaue ki he ngaahi otu motu, fakataha pe moe vakai'i 'oe ngaahi tafa'ak ma'ae ta'u fakapa'anga 'o e ta'u fo'ou.
- Koe palani fetukutuku kiha langa fo'ou 'i Matatoa 'aia 'e fiema'u e ngaahi founa ngaue ke muimuia.
- Pule'i koia 'o e Budget.
- Na'e iai e mahalo koe Energy Bill fo'ou 'aia kuo fakapaasi 'i Kapinetilt tene solova e ngaahi 'isiu 'o e ikai ngaue lelei 'o e ngaahi by-law kihe 1988 'o hange koia koe Electrical Wiring, Submarine cables etc.

Ngaahi taumu'a kihe Ta'u Fakapa'anga (FY23/24):

Koe visone koia kihe ta'u 23/24 ko hono fakapapau'i koe ngaahi pole 'oku ha atu kuo fai hono alea moia pea fakahoko ha ngaahi tu'utu'uni ngaue ma'ae ngaahi tokanga koia.

Kuo fakahoko ha ngaahi ngaue ke fakakakato ia kihe ta'u ngaue fakapa'anga hoko 'aia 'oku kau kiai 'a e fakaloloa ange 'a e fakahoko fatongia ki he ngaahi 'otumotu 'o tautau tefito kihe

'atita, risk assessment, health and safety review koe internal audit review, site visits moe audit, divisional risk assessment, health and safety visits pea moe review pea ke fakapapau'i foki koe ngaue kotoa 'o e ta'u kuo fakahoko.

Ke 'iai foki ha tu'utu'uni ngaue kihe Public Enterprise Policy fo'ou pea ke fakakakato foki ha palanai ngaue kihe ta'ufo'ou

Faka'osi pe koe Engineering Division kihe Tonga Power ke tokoni foki ia kihe Risk and Compliance Unit pea mo hono fakakakato koia 'ae lele loloa mai koia 'ae in HSE manual 'a e kuo ikai toe ngaue'aki pea ke kanmata ngaue'aki 'ehe taha kotoa he kautaha.

Ko 'ene lava pe hano fakahu ha kau ngaue kihe va'a ko'eni 'e mahino leva 'e ako'i e kau ngaue pea lava leva ke fai ha ngaue kihe palani ngaue kotoa.

Siofi 'o e u ngaahi pole e malava ke hoko:

- Ngaahi pole felave'l ki he tafa'aki fakalaotupu meihe fakapolitikale, lao moe tu'utu'uni ngaue kihe corporate governance.
- Ngaahi pole felave'l ki he tafa'aki fakapa'anga: tautau tefito kihe palopalema ihe tafa'aki fakamaketi pea moe real economy.
- Ngaahi pole ki he kaha'u: 'ihene felave'i pea moe customer pea moe kau investor.
- Ngaahi pole ki he ngaahi ngaue faka'aho: uesia ihe ngaahi founa ngaue, kakai moe mahu'inga fakakatoa 'o e pisinisi TPL.

6.8 Fakahoko ngaue 'a e Admin

Ko e taumu'a 'a e va'a Administration ko hono faitokonia e ngaahi fakahoko ngaue 'ae TPL 'i hono:

- Fakahoko e ngaahi ngaue tokoni faka-administration
- Fakalelei e founa pule, fetu'utaki moe ngaue fakapepa kotoa
- Siofia 'a hono tauhi fakalalaka pea moe malu moe hao 'a e kau ngaue
- Ke mapule'i lelei 'a e ngaahi fefolau'aki 'ae kau ngaue.
- Fakafetongi e puha rusted fire hydrant ihe ngaue'anga pea fakafo'ou foki moe loka kihe ngaahi matapa. Kuo loka e ngaahi fire hydrant ke ta'ofi 'a e maumau kuo hoko kihe ngaahi housi pea moe fakamoleki koia 'o e vai.
- Koe kotoa 'o e ngaahi fale 'ihe 'elia Matatoa ne fakakakato ia ki Siulai. Koe fakahoko koia e ngaahi langa koeni ne fiema'u leva ai ha ngaahi le'o ken au le'ohi pea mo mapule'i 'ae hu mai moe hu atu 'ae ngaahi me'alele. 'E 'iai e tohi taimi ke lekooti 'a e me'aelel koia 'oku hu ki loto he ngaahi taimi ngaue. Koe ngaahi mealele e hu atu mo hu mai tu'otaha pe kihe elia Matatoa ke faingofua ange hono siofi.

- Ko hono fakalelei koia kihe fale ngaue TPL 'i Ha'apai na'e fakakakato ia ki 'Epeleli. Koe lahi taha 'oe ngaue kuo fakahoko koe vali, palama mo hono huo 'oe 'elia aia kuo li'aki talu mei he hiki koia 'a e mu'aki pule. Ko e toki fuofua taimi 'eni ke fai ha gakalelei kihe ngaahi nofo'anga kau ngaue koia kihe ngaahi 'out motu.
- Kuo iai e ngaahi spotlight moe sensor lights kuo fokotu'u takai he 'elia ke fakapapau'i 'oku malu e ngaahi koloa 'ae ngaue.
- Koe palani fehikiaki Emergency ki he 'ulu'i 'ofisi TPL 'i Matatoakuo 'osi ta pea ngaue'aki 'ehe komiti Health and Safety
- Kihe malu 'a e kau ngaue, koe ngaahi feitu'u kihe ma'u me'akai kau ai e sea moe tepile kuo fakafetongi pea vali. Koe tauhi pe ngaahi elia oe ofisi ke ma'a kihe customer pea moe kau ngaue.
- Ko e m'a koia he ngaahi ofisi oku kei hoko atu pe pea 'e kei tauhi 'ae haisini ma'a koia ke mahu'inga. Ko e faka'ehi'ehi koia 'o e Covid 19 koe palani tu'ukimu'a foki ia. Kuo osi iai pe foki ae ngaahi mask, hand sanitizer kuo tauhi he administration office pea kuo tufa kihe va'a kotoa ke ngaue'aki ehe customer pea moe kau ngaue. 'Oku 'iai foki moe first aid kit 'a e ngaue'anga

Timi Admin

Koe timi ni 'oku toko 4 'aia koe Administration Manager, Senior Administration Manager, Office cleaner moe driver.

'I Ma'asi 2023. Koe taha talitali kakai koia kihe 'ofisi kuo hiki ia kihe retail, Koe fatongia leva ia koia kuo sevesi customer ia 'o ikai hange ia koe founa ngaue ijhe retail he koe ngaue ia koia 'oku felave'i ia moe tali e ngaahi telefoni mo tokoni kihe fitemau ae customer kihe mo'ua uhila moe launga.

Koe malohinga 'oe timi admisistration 'oku kei hokohoko pe 'a 'ene ngaue malohi pea doku iai moe kau ngaue kuo nau fakahoko ha ngaahi fatongia kihe toenga koia e ta'u ma'ae customer.

6.9 Founa ngaue & Fakahoko fatongia 'ae pisinisi ke fakalalakala

Koe tefito'l ngaue hein ko hono fakafuo mo 'iai ha makamaile ihe to'o fatongia koia oku fai. Kuo fakahoko foki eni tupu ngaahi founa ngaue e 7 'aia kuo ne hoko koe tefito kihe ngaahi va'a kotoa ihe KPI. Ko e ngaahi lavame'a mei he potungau koe:

- Ko hono toe vakai'i 'oe palani ngaue ta'u e 45 'a e TPL 2022 – 2027.
- Fakahoko fatongia kihe pisinisi aia kuo lipooti kihe potungau Public Enterprise, a'usia koia e 100% compliance rate kihe ta'u fakapa'anga.
- Fakakakato hono lekooti e fetu'utaki moe customer 'o tatau ai pe 'i Tongatapu, Vava'u , Ha'apai mo 'Eua.

- Ke fakahoko ha ngaahi ako kihe lele lelei 'a e ngaahi lekooti pea moe founa ngaue ihe ngaahi 'otu motu.
- Fakahu atu ha pisinisi ke tali ehe poate kihe poloseki fakamo'ua 'uhila 'a e TPL.
- Lava lelei hono fakahu atu koia 'oe poloseki Rooftop proposal, pea kuo fakamo'oni foki 'a e aleapau kiai.
- Fakahoko ha palani Asset Management kihe va'a tekinolosia.
- Fakahu atu 'a e TPL Crisis Management strategy kihe media pea kihe Board subcommittee ki hano vakai.
- Fakahu ha concept note ma'ae poloseki Grid Strengthening kihe ngaahi potential donors.
- Fakalalaka 'a e tu'unga 'o e pisinisi 'a e TPL kihe Smartphone Application.
- Fakalalaka 'a e tu'unga pisinisi fekau'aki moe Tech One SAAS Strategy & Plan.
- Fakalalaka 'a e tu'unga 'o e pisinisi kihe Smart Meter project strategy & plan.
- Fakalalaka 'a e tu'unga pisinisi kihe Energy Efficiency campaign implementation.
- Fakalalaka 'a e tu'unga pisinisi 'o e TPL kihe Billing customer segmentation.
- Nga'unu 'a e ola ki hono vakai moe refinement 'oe aleapau sevesi kihe customer.
- Fakalalaka kimu'a 'ae pisinisi felave'i moe E-Billing & Online Payment options kihe customer ae TPL he ngaahi tuku'imotu.
- Fakalalaka 'oe ngaahi ako kihe Rooftop Solar kene a'usia e 100% Renewable Energy.
- Fakalalaka e Tech-One distribution model ma'ae fehokotakinga fo'ou & GIS kihe customer.
- Fakahoko hono fakalalaka e lesisita vehicle fleet & Fuel Analysis template.
- Nga'unu kimu'a 'a e fakafaile kihe Tech-One ma'ae vehicle fleet management.
- Mapule'i lelei 'o e policy TPL SDG 'aki 'a e ngaue kihe Net Metering transition business case

Ngaahi nunu'a:

- Fakalalaka he fakahoko fatongia e potungaue: Tupu mei he tokoni 'a e KPI moe kupu poupu kuo nau tataki ae fakahoko fatongia ae potungaue pea ola lelei fakalukufua e potungaue.
- Aligned Initiatives: Kuo fakapapau'i mo'oni 'oku lele taha pe 'a e potungaue ngaahi taumu'a lava leva ai ke lele lelei e ngaahi ngaue kotoa.
- Fakamafai 'o e CEO: Foaki e mafia 'a e CEO 'aki 'a e ngaahi fokotu'u ngaue ke hoko mei ai ha tu'utu'uni kihe fakalalaka 'a e ngaue.

Fokasi kihe kaha'u:

Koe nga'unu kimu'a 'oku kei fakahoko fatongia pe 'a e Strategic & Business Development Department ki hono ngaue'i ha ngaahi fokotu'u ke fakalalakaka fakalukufua ai e ngaahi va'a.

6.10 U ngaahi a'usia ki hono fe'au 'ehe Kautaha e ngaahi Kupu'I Lao 2023

Electricity Act 2016 Revised Edition: Koe kotoa 'oe ngaahi fiema'u koia kihe founa totongi pea moe ngaahi me'a makehe kuo fakahoko ia.

Lao ki he 'Uhila: 'Oku ngaue e TPL pea moe ngaahi fiemau lipooti, fakahoko ngaue pea moe tukunga sevesi mo tekinikale 'aia kuo fakaha mai he Concession Contract III na'e fakamo'ui he Sanuali 2023 tukukehe ange ae ngaahi tukunga volota. Koe aleapau fo'ou koia fakataha moe ngaahi compliance ne ikai fakahoko aia koe mole ihe laine taketi koe 10% pea moe fuel efficiency 'oku ikai laka he 4.00kWh.

Ngaahi Pole ki he ngaahi sevesi ki hono fo'u mo tufaki e Uhila: Koe sevesi 'a e TPL ki hono customer 'oku

Ihe Electricity Concession Contract. 'Oku ngaue ae TPL ki he sevesi kotoa tukunge ae tukunga 'o e volota. Koe makatu'unga kihe ngaahi tukuga ko'eni 'oku tupu ia mei he to nounou ae netiueka pea 'oku fakafatongia 'aki leva 'a e TPL hono totongi 'a e ngaahi uesia hili koia 'a e ngaue 'a e kau 'enisinia.

Ngaahi Launga e Kasitoma: 'Oku fakahoko lelei pe 'ehe TPL 'a e ngaahi launga kotoa 'ae customer 'o fakafou 'ihe Customer Complaints Management Policy. Koe lipooti kotoa kuo fakahoko ia kihe poate fakamahina pea koe avalisi launga 'e 50.

Tu'unga Falala'anga étau ivi tufaki 'uhila: Koe me'afua falala'anga ae TPL koe SAIDI (System Average Interruption Duration Index), 'aia 'okune fua e taimi 'o e uesia ki he ma'u'anga 'uhila e kasitoma. 'Oku ngaue 'ae TPL ki hono fakahoko ae ngaahi fiema'u ko'eni.

Ministry of Public Enterprise Act 2016 Revised Edition: Koe kotoa 'o e ngaahi fiema'u 'o kau ai e ngaahi fiema'u fakatalekita, fiema'u 'ae poate moe fiema'u 'atita ke fai hano fakafetaulaki. Kaikehe ne iai pea e ngaahi 'isiu fekau'aki moe fiema'u lipooti moe ngaahi konga oe ngaiue ne ikai a'usia.

Companies Act 2016 Revised Edition: ngaahi fiema'u kau ai e constitution, share register, shareholder rights, moe directors' duty of care, disclosure interest, tauhi 'a e ngaahi lekooti

akauni, fakanofu 'o ha kau 'atita, lipooti fakata'u, moe annual return requirements kuo fakahoko kotoa ia.

Ngaahi fiema'u fakatu'utu'uni ngaue makehe 'a e TPL: ***Lao ki he ma'u'anga ivi 'oku ala fakafou, Lao ki he u ngaahi pisinisi, Lao ki he Atita, Lao ki he Mo'ui, National retirement benefit Scheme, Price and wage control Act, Anti-corruption commissioner Act, and Public finance management Act, Consumption Tax Act.***

Fakamatala kihe sevesi komiuniti, 'eke ma'ae GPO

Kuo hanga 'ehe TPL 'o fakahoko 'a e ngaahi poloseki 'o laine taha pea moe ngaahi GPO.

'I he malumalu 'o e TSDF II: National Outcome E: Toe falala'anga ange, malu [ea lava p eke ma'u 'a e sevesi ma'u'anga ivi. Ngaahi ola fakamuimui, 11% 'o e ngaahi mole meihe 18% ihe 2010, Koe 'avalisi kihe taimi loloa kuo motuhia fakatatau kihe customer kuo hiki tupu mei he toe malohi ange ae havili ki hotau mataatahi lolotonga koia 'a e taimi saikolone pea peseta 'e 12.0% 'o e ma'u'anga ivi 'oku ha'u ia mei he is renewable energy source he 2021.

Taumu'a Ola 5 – Koe taukei koia 'o e kau ngaue kuo ne fakafetaulaki ai kihe ngaahi faingamalie ki Tonga moe fonua muli. Koe ngaahi poloseki TVNU moe NNU kuone hiki 'a e tukunga taukei koia 'ae kau ngaue laine 'a e TPL kihe tukunga mekanika fakatu'apule'anga.

---

7. Fakamatala pa'anga

**FAKAMATALA PA'ANGA 'A E KAUTAHA 'UHILA 'A TONGA MO 'ENE NGA'HI KAUTAHA
IIKI 'O NGATA KI HE 30 SUNE 2023**

**KAUTAHA 'UHILA 'A TONGA MO 'ENE NGA'HI VA'A NGAUE IIKI
NGA'HI FAKAMATALA PA'ANGA
FAKA'OSINGA 'O E TA'U 30 SUNE 2023**

KANOTOHI	Peesi
Lipooti 'a e Kau Talekita	1 – 2
Fakamatala 'a e Kau Talekita	3
Lipooti Tau'ataina 'a e 'Atita	4 – 5
Fakamatala ki he tupu 'a e Kautaha	6
Fakamatala ki he tu'unga fakapa'anga	7
Fakamatala ki he fehu'aki 'a e pa'anga	8
Fakamatala ki he feliuliuaki 'i he Sino'i 'Inasi	9
Fakamatala Fakaikiiki ki he Fakamatala Pa'anga	10 – 42

'Oku tuku atu 'e he kau Talekita 'enau lipooti fakataha mo e fakamatala Pa'anga 'a e Kautaha 'Uhila 'a Tonga mo e kulupu, pe ngaahi kautaha iiki 'o 'osi ki he 30 Sune, 2023 mo e lipooti 'a e 'Atita.

1 KAU TALEKITA

Ko e kau Talekita 'eni 'a e Kautaha lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 'o 'au ki he 'aho 'oku tuku atu ai 'a e lipooti ni:

Mr. Tapu Panuve	Fokotu'u 'i he 1-Ma'asi-2022
Mr. Maliu Takai	Fokotu'u 'i he 1-Ma'asi-2023
Mr. Maika Haupeakui	Fokotu'u 'i he 1-Ma'asi-2022
Mr. Saimone Helu	Fokotu'u 'i he 1-Ma'asi-2022
Dr. Tevita Tukunga	Fokotu'u 'i he 1-Ma'asi-2022
Mr. Sosaia Penitani	Fokotu'u 'i he 1-Ma'asi-2022
Mrs. Tuna Likiliki	Fokotu'u 'i he 1-Ma'asi-2023
Hon. Lasike	Fakahiki ki he Poate PE pe 'e taha 'i he 'aho 28-Fepueli-2022

2 NGAHI TEFITO'I NGAUE LALAH

Koe tefito'i ngaue lahi 'a e Kulupu ko hono fa'u mo tufaki 'a e 'uhila ki he kakai 'o Tonga pea mo fakatau atu e kasa. 'Oku toe fakahoko 'e he Kautaha 'a e ngaahi ngaue aleapau faka'uhila ki he ngaahi laine 'uhila 'a e kau kasitoma taautaha.

3 OLA 'O E NGAHI FEFAKATAU'AKI

Ko e tupu hili 'a e tukuahu vahenga 'a e Kulupu ki he ta'u fakapa'anga ko e \$922,252 (2022: tupu he 'osi totongi e tukuahu pa'anga hu mai koe \$1,409,174). Ko e tupu hili 'a e tukuahu vahenga 'a e Kulupu ki he ta'u fakapa'anga ko e \$ 315,078 (2022: tupu he 'osi totongi pa'anga hu mai na'e \$1,459,839).

4 NGAHI 'INASI

Ko e 'inasi pe tiviteni na'e totongi 'e he Kautaha lolotonga e ta'u ko e \$704,587 'o ngata ki he 30 Sune 2022, (2021: tiviteni pe 'inasi ne fakaha koe \$200,000) 'i he tu'unga koe \$683.45(2022: \$194) ki he 'inasi. 'Oku fenapasi 'eni moe taumu'a fakamahu'inga taimi loloa 'a e Kautaha fakatatau ki he'ene ngaahi tu'utu'uni ki hono tufaki 'o e pa'anga ki he kau ma'u 'inasi.

5 'ESETI/KOLOA LOLOTONGA

Na'e fakahoko 'e he Kau Talekita 'a e ngaahi ngaue fakapotopoto kimu'a pea tuku atu 'a e fakamatala fakapa'anga ke fakapapau'i koe 'eseti/koloa lolotonga 'a e Kautaha pea moe Kulupu 'oku ha 'i he ngaahi lekooti fakatauhitohi 'i ha mahu'inga 'oku tatau pe 'i lalo 'i he mahu'inga 'a ia 'oku 'amanaki kiai 'a e pisinisi 'i he'ene ngaahi ngaue.

Ko hono tuku atu 'ae lipooti ko 'eni, 'oku 'ikai ke 'ilo'I 'e he Kau Talekita ia ha fa'ahinga me'a tene liliu pe takihala'i 'ae mahu'inga 'oe 'Eseti lolotonga 'oku ha 'i he fakamatala pa'anga.

6 HIKI MEI HE PA'ANGA TALIFAKI

Na'e fokotu'u mei he Kau Talekita 'a e \$421,124 ke 'ave/hiki mei he pa'anga talifaki lolotonga e ta'u 'o ngata ki he 30 Sune 2022. Na'e 'ikai ke 'iai ha pa'anga ia ne 'ave pe hiki mei he pa'anga talifaki 'i he felave'I pea moe ta'u ngata ki he 30 Sune 2023.

7 MO'UA TUKU FUOLOA MO TA'EPAU

Na'e fakahoko 'e he Kau Talekita 'a e ngaahi ngaue fakapotopoto kimu'a hono tuku atu 'a e fakamatala pa'anga ke

fakapapai'i 'oku tamate'i 'a e ngaahi mo'ua 'oku 'ikai ke toe lava 'o totongi pea 'i aim o e talifaki ke tapuni 'a e ngaahi mo'ua ta'epau. 'I hono fakahoko atu 'a e lipooti ko 'eni, 'oku te'eki ke 'ilo 'e he Kau Talekita ha fa'ahinga tu'unga 'oku liuliu ai 'a e lahi 'o e pa'anga ke tapuni 'aki 'a e ngaahi mo'ua 'oku 'ikai lava ke totongi, pe koe lahi 'o e pa'anga ki he ngaahi mo'ua ta'epau.

8 MONU'IA 'A E KAU TALEKITA

'Oku te'eki ma'u 'e ha Talekita ha fa'ahinga monu'ia fakapa'anga talu mei he faka'osinga 'o e ta'u fakapa'anga kimu'a, tukukehe ha monu'ia 'e kau atu he vahe fakakatoa kapau 'oku iai, pe ko ha fa'ahinga totongi fakakonituleki mo e kautaha pe ko hono ngaahi va'a pe ko ha kulupu pe kautaha 'oku talekita ai ha memipa pea 'I ai ha'ane fekau'aki mo ha pa'anga lahi mei ai.

9 FEFAKATAU'AKI MO E NGAHI KUPU FEKAU'AKI

Fakatatau ki he lau 'a e kau Talekita, koe ngaahi fefakatau'aki kotoa 'ae ngaahi kupu fekau'aki kuo 'osi fe'unga hono lekooti 'i he ngaahi tohi 'a e Kautaha pea moe Kulupu.

10 NGAHI ME'A NE HOKO KIMU'A HE 'AHO PALANISI FAKA'OSI

Mei he vaha'a taimi he 'osi 'a e ta'u pea moe 'aho 'oe lipooti ni, na'e te'eki ai ke 'asi ha fa'ahinga me'a, ngaue fakapa'anga pe ha fa'ahinga me'a 'oku ha ngali kehe, 'i he fakakaukau ae Kau Talekita, kene uesia lahi ai e ngaahi ngaue 'oku fakahoko 'e he Kautaha pe Kulupu, ngaahi ola e ngaahi ngaue koia 'ae Kulupu moe Kautaha 'i he ngaahi ta'u ka hoko mai.

11 NGAHI MAKATU'UNGA KEHE

'I he 'aho 'oe lipooti ko'eni, 'oku 'ikai ke 'ilo 'e he Kau Talekita ha fa'ahinga me'a pe tu'unga 'oku te'eki ke fakaha atu 'i he fakamatala pa'anga ni kene fakatupu ai ha liliu 'i he fakamatala pa'anga ke takihala.

12 HOKOHOKO ATU NGAHI TOKANGA MAKEHE

Koe ngaahi fakamatala fakapa'anga 'a e Kautaha moe Kulupu na'e teuteu'i makatu'unga 'i he hoha'a ma'u pe ki he hokohoko lelei 'ae ngaahi ngaue fakapisinisi anga maheni 'o fakatatau ki he ngaahi koloa mo hono totongi e ngaahi mo'ua 'i he founa pisinisi anga maheni. Na'e lekooti 'e he Kautaha ha tupu he osi hono totongi e tukuhau pa'anga hu mai koe \$315,078 ki he ta'u ngata ki he aho 30 Sune 2023 (2022: tupu koe \$1,459,839) pea 'i he aho koia ne 'iai 'ae nounou he tefito'i pa'anga ngaue na'e \$8,204,245 (2022: 5,258,696). Na'e lekooti 'e he Kulupu 'ae tupu koe \$922,252 'ihe ta'u ne osi ki he 30 Sune 2023 (2022: tupu na'e \$1,409,174) pea 'ihe 'aho koia ne nounou 'aki e tefito'i pa'anga ngaue na'e \$6,374,077 (2022: \$3,343,200). Koe hokohoko atu e faingamalie ae Kautaha moe Kulupu na'e fakatefito ia mei he faingamalie fakapa'anga lolotonga meihe Pangike ANZ moe/pe koe ngaahi tupu 'ae Kautaha moe kulupu.

13 FEFAKATAU'AKI NGALI KEHE

'Oku tui ae Kau Talekita koe ola 'oe ngaue ae Kautaha moe Kulupu lolotonga 'ae ta'u fakapa'anga, na'e 'ikai ha'ane uesia 'iha ngaue 'e taha, pe fefakatau'aki pe ha fa'ahinga ngaue na'e ngali kehe hono natula, tukukehe pe 'ae ngaahi me'a kuo fakaha mai 'ihe fakamatala fakapa'anga.

14 NGAHI NGAUE LALAHU LOLOTONGA E TA'U

Lolotonga 'oku kei ta'epau 'ae ngaahi uesia ne fakahoko 'e he mafola 'ae outbreak, 'e ala uesia lahi heni e tu'unga fakapa'anga 'a e Kautaha, fakahoko Fatongia, pa'anga ngaue, 'o kapau 'e iku ki ha tu'ulu 'ae 'ikonomika.

Faka'aho 'i Nuku'alofa 'ihe _____ 'o Fepueli 2023

Ma'ae Poate 'ae Kau Talekita fakatatau ki he mafia 'ihe tu'utu'uni 'ae Kau Talekita

.....
Talekita

.....
Talekita

'I he vakai 'ae Kau Talekita

- (a) Ko e ngaahi fakamatala ki he tupu pe mole, moe ngaahi ma'u'anga pa'anga kehekehe 'oku fakaha ia ke mahino 'ae mo'oni moe potupotu tatau 'ae ola 'ae Kautaha moe Kulupu ki he ta'u 'o 'osi ki he 30 Sune 2023;
- (b) Ko e ngaahi fakamatala ki he tu'unga fakapa'anga 'oku oatu ia ke ma'u 'ae totonu moe 'ata mo'oni mo potupotu tatau 'ae Kautaha moe Kulupu 'o 'osi ki he 30 Sune 2023;
- (c) Ko e ngaahi fakamatala ki he ngaahi liliu 'i he 'ekuiti 'oku oatu ia kene tuku mai 'ae mo'oni mo e 'ata totonu 'ae fehu'aki e pa'anga 'ae kau ma'u 'inasi 'ae Kautaha moe Kulupu ki he ta'u 'o 'osi ki he 30 Sune 2023;
- (d) Ko e ngaahi fakamatala felave'i mo e fetafe'aki 'ae pa'anga 'oku fakahaa'i ke ne tuku mai 'ae totonu mo e mo'omi 'ihe tafa'aki 'ae pa'anga 'ae Kautaha moe Kulupu ki he ta'u 'o 'osi ki he 30 Sune 2023.
- (e) 'I he 'aho 'oku tuku atu ai 'ae fakamatala ni, 'oku 'i ai 'a e ngaahi makatu'unga fe'unga ke fai 'ae tui 'e malava pe 'e he Kautaha moe Kulupu 'o totongi hono ngaahi mo'ua 'i hono taimi totonu pea;
- (f) 'Oku lekooti 'ae fefakatau'aki fakapa'anga kotoa pe 'i he ngaahi tohi 'a e Kautaha;

Faka'aho 'eni 'i Nuku'alofa 'i he _____ 'o Fepueli 2024.

Ma'ae Poate 'ae Kau Talekita fakatatau ki he mafia 'ihe tu'utu'uni 'ae Kau Talekita.

.....
Talekita

.....
Talekita

	Note	Fakataha'i		Kautaha	
		2023	2022	2023	2022
			\$		\$
Pa'anga hu mai	6	87,345,645	72,720,473	77,804,144	63,295,437
Mahu'inga 'oe fakatau	10 (a)	(74,133,505)	(57,833,778)	(67,520,668)	(50,513,320)
Tupu Katoa		13,212,139	14,886,694	10,283,475	12,782,116
Pa'anga hu mai makehe	7	5,988,298	4,754,338	5,910,504	4,845,113
Mole 'ihe ngaahi mo'ua te'eki totongi		-	-	-	-
Fakamole fakatau & tufaki	10 (b)	(7,475,914)	(7,527,434)	(7,288,069)	(7,259,386)
Fakamole faka'ofisi & ngaahi me'akehe	10 (c)	(9,590,503)	(9,137,254)	(7,482,236)	(7,364,930)
Tupu mei he fakalele ngaue		2,134,021	2,976,344	1,423,675	3,002,913
Pa'anga hu mai - interest revenue		3,014	24,430	3,014	14,482
Pa'anga hu mai - kehe		41,139	3,557	31,743	3,557
Pa'anga fakamole - kehe		(1,079,888)	(1,125,434)	(1,038,328)	(1,074,501)
Fakakatoa pa'anga hu mai meihe ngaahi ngaue fakapa'anga kehe	8	(1,035,735)	(1,097,447)	(1,003,571)	(1,056,462)
(Mole) / Tupu kimu'a he tukuhau		1,098,286	1,878,897	420,104	1,946,452
Tukuhau vahenga / (fakamole)	11 (a)	(176,034)	(469,723)	(105,026)	(486,613)
(Mole) / Tupu		922,252	1,409,174	315,078	1,459,839
Pa'anga hu mai meihe ngaahi ngaue kehe, katoa tukuhau		-	-	-	-
Fakakatoa (fakamole) / pa'anga hu mai		922,252	1,409,174	315,078	1,459,839

'Oku totonu ke lau fakataha 'a e fakamatala ki he tupu pe mole 'oku ha atu 'i 'olunga mo e pa'anga lalahi hu mai makehe 'i he ngaahi nouti 'oku ha'u fakataha moia.

	Note	Fakataha'l		Kautaha	
		2023	2022	2023	2022
			\$		\$
'ESETI					
Ngaahi 'Eseti lolotonga					
Pa'anga	12	1,466,564	1,642,241	1,034,665	993,029
Fefakatau'aki & pa'anga hu mai makehe	13	12,042,460	13,163,310	12,410,814	13,815,856
Ngaahi koloa katoa	14	1,760,231	2,303,347	1,342,444	1,681,687
Mo'ua 'inivesi malu'i	15	790,350	777,709	349,948	346,055
'Eseti tukuhau lolotonga		-	63,194	-	-
		<u>16,059,605</u>	<u>17,949,802</u>	<u>15,137,871</u>	<u>16,836,628</u>
'Eseti Fakapa'anga fuoloa					
'Eseti tukuhau toloi	11 (d)	595,932	1,196,298	539,317	964,259
Mo'ua 'inivesi malu'i	15	-	-	-	-
Ngaahi 'eseti ta'e'ha	16	985,079	1,056,086	0	74,906
Koloa, me'angaue, misini	17	131,993,729	136,049,690	128,833,725	133,326,035
'Inivesi 'i he fanga ki'i kautaha	25	-	-	3,595,695	3,595,694
Totonu ki hono ngaue'aki e koloa	26	2,799,696	2,544,041	1,400,450	1,444,919
		<u>136,374,436</u>	<u>140,846,115</u>	<u>134,369,186</u>	<u>139,405,814</u>
FAKAKATOA E NGA'AAHI 'ESETI		<u>152,434,041</u>	<u>158,795,918</u>	<u>149,507,057</u>	<u>156,242,442</u>
NGAAHI MO'UA					
Ngaahi mo'ua lolotonga					
Mo'ua tukuhau lolotonga	11 (b)	900,693	699,470	603,946	367,104
Ngaahi toho 'ova 'ihe palanisi he pangike	12	5,141,403	1,647,056	5,141,403	1,647,056
Fefakata'aki & ngaahi koloa kehe	18	8,106,236	10,406,827	9,683,937	12,172,484
Pa'anga kau ngaue	19	387,265	356,945	305,789	301,639
Ngaahi no	20	4,309,018	4,683,304	4,128,090	4,128,090
'Inasi ki he tiviteni	22	-	-	-	-
Pa'anga hu mai toloi – koloa foaki	24	3,456,509	3,456,509	3,456,509	3,456,509
Ngaahi mo'ua lisi	26	132,557	42,890	22,441	22,441
		<u>22,433,682</u>	<u>21,293,002</u>	<u>23,342,116</u>	<u>22,095,324</u>
Ngaahi mo'ua taimi loloa					
Mo'ua tukuhau toloi	11 (c)	7,408,167	7,936,714	7,127,501	7,608,982
Ngaahi no	20	16,585,494	20,087,246	15,944,021	19,214,990
Pa'anga hu mai toloi – koloa foaki	24	41,599,741	45,056,250	41,599,741	45,056,250
Ngaahi mo'ua lisi	26	2,414,097	2,647,510	1,426,460	1,495,089
		<u>68,007,499</u>	<u>75,727,720</u>	<u>66,097,723</u>	<u>73,375,311</u>
FAKAKATOA NGA'AAHI MO'UA		<u>90,441,181</u>	<u>97,020,723</u>	<u>89,439,838</u>	<u>95,470,635</u>
NGAAHI KOLOA LAVA LILIU PA'ANGA					
'Inasi pa'anga ngaue	21 (b)	33,783,595	33,783,595	33,783,595	33,783,595
Koloa talifaki fakamahu'inga	23	9,104,057	9,104,057	9,104,057	9,104,057
Ma'u'anga pa'anga ne tauhi		19,105,208	18,887,543	17,179,567	17,884,154
FAKAKATOA KOLOA LAVA LILIU PA'ANGA		<u>61,992,860</u>	<u>61,775,195</u>	<u>60,067,219</u>	<u>60,771,806</u>
FAKAKATOA KOLOA LAVA LILIU PA'ANGA MOE MO'UA		<u>152,434,041</u>	<u>158,795,918</u>	<u>149,507,057</u>	<u>156,242,442</u>

Ma'ae Poate 'ae Kau Talekita

Talekita

'Oku totonu ke lau fakataha 'ae fakamatala fakapa'anga 'i 'olunga moe nouti 'oku ha'u fakataha moia.

	Note	2023	Fakataha'i 2022 \$	2023	Kautaha 2022 \$
Pa'anga tanaki mei he ngaahi ngaue kehekehe					
Tali totongi mei he kau kasitoma		77,683,590	66,597,985	68,140,244	57,114,805
Totongi kihe ngaahi kautaha hu koloa & kau ngaue		(71,727,390)	(60,411,558)	(63,113,694)	(51,315,650)
Totongi tukuha	11 (b)	(39,652)	(110,348)	(39,652)	(58,937)
Totongi malu'i		0	-		-
Tupu ne hu mai		78,911	38,482	69,515	28,534
Tupu ne totongi atu		(1,009,391)	(1,056,260)	(970,039)	(1,005,327)
Toenga pa'anga mei he ngaahi ngaue koeni		4,986,068	5,058,301	4,086,374	4,763,425
Pa'anga tanaki mei he ngaahi 'inivesi					
Ngaahi 'inivesi 'ihe mo'ua malu'i		-	(6,119)		(6,119)
Pa'anga meihe mo'ua malu'i		-	-		-
Pa'anga mei he fakatau 'oe me'angaue & naunau		-	18,820		18,820
Ngaahi koloa ta'e ha 'oku ma'u mai	16	(8,075)	(17,992)	-	-
Ma'u mai meihe ngaahi koloa, ngaahi naunau moe me'a ngaue		(3,929,799)	(3,677,887)	(3,439,936)	(3,609,990)
Pa'anga ngaue'aki ki he ngaahi 'inivesi		(3,937,874)	(3,683,178)	(3,439,936)	(3,597,289)
Pa'anga mei he ngaahi ngaue fakapa'anga					
Pa'anga mei he no	20 (b)	-	892,080	-	892,080
Totongi fakafoki ae ngaahi no	20 (b)	(3,876,038)	(4,332,685)	(3,270,969)	(3,687,110)
Tiviteni na'e totongi	22	(704,587)	(200,000)	(704,587)	(200,000)
Totongi ngaahi mo'ua lisi	26	(106,730)	(91,098)	(92,730)	(78,695)
Pa'anga na'e ngaue'aki pe ma'u mai mei hono fakapa'anga ngaahi ngaue		(4,687,355)	(3,731,703)	(4,068,286)	(3,073,725)
Katoa fakamole 'ihe pa'anga mo hono tatau		(3,639,161)	(2,356,580)	(3,421,848)	(1,907,589)
Uesia 'ae tu'unga fakafetongi pa'anga muli 'ihe ngaahi pa'anga tauhi					
		(30,864)	(16,400)	(30,864)	(16,400)
Pa'anga 'ihe kamata'anga e ta'u		(4,814)	2,368,166	(654,026)	1,269,963
Pa'anga 'ihe faka'osinga e ta'u	12	(3,674,839)	(4,814)	(4,106,738)	(654,026)

Ko e fakamatala 'a e fehu'aki e pa'anga ke lau fakataha ia moe nouti 'oku ha'u fakataha moia.

	'Inasi Koloa Kamaya \$	Koloa lava liliu pa'anga \$	Tupu fakakatoa \$	'Ikuiti Fakakatoa \$
FAKATAHA'I				
Palanisi 1 Siulai 2021	33,783,595	9,525,181	18,019,806	61,328,582
Pa'anga hu mai fakakatoa				
Tupu	-	-	1,409,174	1,409,174
Fakahu kihe toenga tupu	-	(421,124)	421,124	-
Pa'anga hu mai fakakatoa	-	(421,124)	1,830,298	1,409,174
Ngaahi fefakatau'aki moe ma'u 'inasi				
Foaki moe vahevahe				
Tiviteni ne totongi kihe kau ma'u 'inasi	-	-	(200,000)	(200,000)
Ngaahi liliu he ta'u kimu'a	-	-	(762,561)	-
Fakakatoa 'oe foaki moe vahevahe	-	-	(962,561)	(200,000)
Palanisi 30 Sune 2022	33,783,595	9,104,057	18,887,543	61,775,195
Palanisi 1 Siulai 2022	33,783,595	9,104,057	18,887,543	61,775,195
Pa'anga hu atu fakakatoa				
Tupu	-	-	922,252	922,252
Fakahu kihe toenga tupu	-	-	-	-
Ngaahi liliu he ta'u kimu'a	-	-	-	-
Pa'anga hu atu fakakatoa	-	-	922,252	922,252
Ngaahi fefakatau'aki moe ma'u 'inasi				
Foaki moe vahevahe				
Tiviteni ne totongi kihe kau ma'u 'inasi	-	-	(704,587)	(704,587)
Fakakatoa 'oe foaki moe vahevahe	-	-	(704,587)	(704,587)
Palanisi 30 Sune 2023	33,783,595	9,104,057	19,105,208	61,992,860

	Share Capital \$	Asset Revaluation Reserve \$	Retained Earnings \$	Total Equity \$
KAUTAHA				
Palanisi 1 Siulai 2021	33,783,595	9,525,181	16,203,191	59,511,967
Liliu 'ihono fuofuka ngaue'aki e IFRS 9, 'osi tukuhau'i	-	-	-	-
Palanisi kuo toe liliu 1 Siulai 2021	33,783,595	9,525,181	16,203,191	59,511,967
Pa'anga hu mai fakakatoa				
Tupu	-	-	1,459,839	1,459,839
Fakahu kihe toenga tupu	-	(421,124)	421,124	-
Ngaahi liliu he ta'u kimu'a	-	-	-	-
Pa'anga hu mai fakakatoa	-	(421,124)	1,880,963	1,459,839
Ngaahi fefakatau'aki moe ma'u 'inasi				
Foaki moe 'inasi				
Tiviteni ne totongi kihe kau ma'u 'inasi	-	-	(200,000)	(200,000)
Fakakatoa 'oe foaki moe vahevahe	-	-	(200,000)	(200,000)
Palanisi 30 Sune 2022	33,783,595	9,104,057	17,884,154	60,771,806
Palanisi 1 Siulai 2023	33,783,595	9,104,057	17,884,154	60,771,806
Pa'anga hu atu fakakatoa				
Tupu	-	-	315,078	315,078
Fakahu kihe toenga tupu	-	-	-	-
Fakakatoa oe paanga hu atu	-	-	315,078	315,078
Ngaahi fefakatau'aki moe ma'u 'inasi				
Foaki moe vahevahe				
Tiviteni ne totongi kihe kau ma'u 'inasi	-	-	(704,587)	(704,587)

Fakakatoa oe foaki moe vahevahe

_____ - _____ (704,587) _____ (704,587)

Palanisi 30 Sune 2023

33,783,595 9,104,057 17,179,567 60,067,219

Ko e fakamatala 'a e fehu'aki e pa'anga ke lau fakataha ia moe nouti 'oku ha'u fakataha moia

1 LIPOOTI TAU'ATAINA

Koe Kautaha 'Uhila 'a Tonga TPL (Koe Kautaha) koe Kautaha Taautaha 'oku fakalo hono pule'i 'e hono kau Pule pea 'oku lesisita 'ihe Pule'anga Tonga ke fakelele ai 'ene pisinisi. Ko hono 'ofisi 'oku tu'u 'i Lakalakaimonu tuifio moe ngaahi kautaha kehekehe, 'ihe hala Taufalahau mo Poutaha, Tofoa, Nuku'alofa, Tongatapu.

Koe tefito'i ngaue 'ae Kautaha 'Uhila 'a Tonga mo hono fanga ki'i kupu iiki (koe Kulupu) ko hono ngaahi mo tufaki 'ae 'uhila ki he kakai 'o Tonga ni 'uma'a hono fakatau atu 'oe kasas. 'Oku toe ngaue fakakonituleki 'uhila pe foki 'ae Kautaha, kae tautefito kihe ngaahi laine ma'ae kau ma'u 'uhila taautaha.

2 MAKATU'UNGA 'OE NGAARI TU'UTU'UNI FAKATAUHI TOHI

(a) Makatu'unga 'oe teuteu

(i) Fakamatala kihe tauhi tu'utu'uni

Koe ngaahi fakamatala pa'anga ko'eni na'e teuteu'i ia 'o fakatautu kihe ngaahi tu'unga fakamamani lahi kihe fakamatala fakapa'anga fakatauhitohi fakamamani lahi moe fiema'u 'ae Lao Ngaahi Pisinisi 'ae Pule'anga, 2002 moe Lao kihe ngaahi Kautaha 'a Tonga, 1995.

Na'e tu'utu'uni 'e he Poate kau Talekita ke tuku atu 'ae ngaahi fakamatala fakapa'anga 'i he _____.

(ii) Makatu'unga 'oe me'afua

Na'e teuteu'i 'ae fakamatala pa'anga 'o fakatautu ki he konivesio fakahisitolia ki he totongi, 'a ia na'e liliu 'i hono toe fakamahu'inga 'oe ngaahi me'a ngaue 'oe netiueka ki he tufaki e 'uhila pehe ki he kekelele moe ngaahi fale tukukehe kapau na'e te'eki fakatokanga'i.

'Oku fiema'u 'ihe teuteu'i 'oe fakamatala pa'anga ke fakatautu ki he IFRS, 'oku ngaue'aki leva 'ae ngaahi faka'esitimeti fakatauhitohi 'oku mahu'inga aupito, pehe kihe ngaahi fakamaau 'ae kau Pule ki he founa ni e 'oku makehe lelei nai. Koe ngaahi tafa'aki 'oku fiema'u ki ai ha sivi pe fakamaau 'oku ma'olunga ange pe lolahi e tokanga ki ai, pe koe tafa'aki 'oku fu'u mahu'inga ai 'ae fakamahamalo moe faka'esitimeti ka 'oku fenapasi fefe ia moe fakamatala pa'anga kuo tuku atu 'ihe nouti 2 (d).

(iii) Hokohoko 'oe ngaahi tokanga makehe

Koe ngaahi fakamatala pa'anga 'ae Kautaha moe Kulupu na'e teuteu'i makatu'unga 'ihe hoha'a ma'u pe ki he hokohoko lelei 'ae ngaahi ngaue pisinisi anga maheni 'o fakatautu kihe ngaahi koloa mo hono totongi e ngaahi mo'ua 'ihe founa pisinisi anga maheni. Na'e lekooti 'ehe Kautaha ha tupu koe \$315,078 kihe ta'u ne 'osi he 30 Sune 2023 (2022: tupu koe \$1,459,839) pea 'ihe 'aho koia ne 'iai 'ae mole he tefito'i pa'anga ngaue na'e \$8,204,245 (2022: 5,258,696). Na'e lekooti 'ehe Kulupu 'ae tupu koe \$922,252 'ihe ta'u ne 'osi kihe 30 Sune 2023 (2022: tupu na'e \$1,409,174) pea 'ihe 'aho koia ne nounou 'aki e tefito'i pa'anga ngaue na'e \$6,374,077 (2022: \$3,343,200). Koe hokohoko atu e faingamalie fakapa'anga 'ae Kautaha moe Kulupu na'e fakatefito ia mei he faingamalie fakapa'anga lolotongha mei he ANZ Tonga Limited pea moe/pe koe ngaahi tupu 'ae Kautaha moe Kulupu.

(b) Makatu'unga 'oe Fakatahataha

Koe ngaahi fakamatala pa'anga fakatahataha 'ae Kautaha 'ihe pea moe ta'u ne 'osi ki he 30 Sune 2023 'oku 'iai e Kautaha moe ngaahi sino 'oku ne pule'i (fakataha'i katoa 'oku ui koe Kulupu pea taautaha 'oku ui 'aki e hingoa 'oe Kulupu)

Pisinisi Fakatahataha

Koe 'akauni 'ae Kulupu ki he pisinisi fakatahataha 'o ngaue'aki 'ae founa fakatau mai 'ihe taimi 'oku pule ai 'ae Kulupu. Koe me'a 'oku tuku atu 'ihe fakatau ko'eni 'oku fua pe ia 'ihe mahu'inga fakafiemalie kihe taha kotoa 'o hange pe koe koloa/eseti 'oku ma'u. Ka 'iai ha tupu 'i ha fakatau tuki 'oku fakahaa'i pe ia 'ihe tupu pe mole 'ihe taimi pe koia. Koe ngaahi fakamole 'ihe fefakatau'aki 'oku lau ia koe fakamole kuo fakahoko.

(b) Makatu'unga 'oe Fakatahataha (hokoatu)

Ngaahi Kautaha Iiki

Koe fanga ki'i Kautaha iiki 'oku pule'i pe ia 'ehe Kulupu. 'Oku pule'i 'ehe Kulupu ha Kautaha 'oku na fengaue'aki, pe 'i ai ha'ane totonu kiai, 'iai e ngaahi totongi kehekehe he 'ena fengaue'aki pea 'iai mo hono mafai ke uestia ai ae ngaahi pa'anga koeni 'i hono mafai pule kiai. 'Oku fakakau 'ae fakamatala pa'anga 'ae fanga ki'i kupu iiki ko'eni 'ihe fakamatala pa'anga fakatahataha 'o kamata pe meihe 'aho na'e kamata ia hono pule'i 'ehe Kautaha 'ae kupu ko'eni 'o a'u kiha taimi e ngata ai.

To'o ngaahi fakamatala ni'ihhi meihe fakatahataha

'Oku to'o 'ae ngaahi palanisi moe ngaahi ngaue fakapa'anga mo ha fa'ahinga pa'anga hu mai pe fakamole na'e fakahoko fakaloto kautaha. Kuo liliu 'ae ngaahi tu'utu'uni ngaue fakatauhitohi 'ae ngaahi kautaha iiki ke fakapapau'i 'oku fenapasi moe ngaahi tu'utu'uni ne ohi mai 'ehe Kulupu. Koe 'inivesi he ngaahi kautaha iiki koeni 'oku vakai'i pe fua'aki la ae fakamole, kole mei ai ae ngaahi eseti kuo holo hono mahu'inga.

2 MAKATU'UNGA 'OE NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHI TOHI (hokoatu)

(c) Liliu 'oe pa'anga muli

(i) Fa'ahinga pa'anga ngaue'aki

'Oku fua 'ae ngaahi koloa 'oku kau he fakamatala pa'anga 'o ngaue'aki 'ae pa'anga tefito 'oku fai ai 'ae ngaue fakapa'anga 'ihe 'ataakai faka'ekonomika 'oku iai e kautaha. Koe fakamatala pa'anga 'oku fakahoko 'aki ia e pa'anga Tonga pea faka'ilonga'i 'aki e "\$" a ia koe pa'anga ia 'oku ngaue'aki 'ehe Kulupu 'o faka'osi pe kihe pa'anga fika katoa ofi taha.

(ii) Fengaue'aki fakapa'anga moe ngaahi palanisi

'Oku liliu 'ae ngaahi pa'anga muli 'oku ma'u mai kihe pa'anga ngaue 'ae Kautaha 'ongaue'aki 'ae tu'unga fakafetongi pa'anga 'oe 'aho koia. 'Oku ha 'ihe tupu moe mole pe mole 'ihe fetongi pa'anga muli 'ihe 'osi 'ae kakato 'ae ngaahi fengaue'aki fakapa'anga na'e fakahoko pe koha 'eseti pe laiapiliti.

(d) Fakafuofua moe 'esitimeti fakatauhitohi

Koe teuteu 'oe ngaahi fakamatala pa'anga ke tatau mo IFRS 'oku fiema'u e pule ke fai e ngaahi tu'utu'uni, fakafuofua moe 'esitimeti 'oku ne uesia hono fakahoko e ngaahi tu'utu'uni fakatauhitohi pea moe mahu'inga 'oe ngaahi koloa, ngaahi mo'ua, pa'anga hu mai moe ngaahi fakamole 'oku lipooti. Koe ngaahi ola totonu 'e ala kehekehe ia meihe ngaahi 'esitimeni ko'eni.

Koe ngaahi 'esitimeti moe ngaahi fakafuofua 'oku toutou vakai'i ma'u pe. ko ono vakai'i 'oe 'esitimeti fakatauhitohi 'oku fakatokanga'i ia 'ihe taimi 'oku vakai'i ai moha taimi he kaha'u 'oku uesia ai.

'Oku tautautefito 'eni, ko ha ngaahi fakamatala ki ha feitu'u mahu'inga 'oku ta'epau hono 'esitimeti mo ha tu'utu'uni mahu'inga hono fakahoko e ngaue fakatauhitohi 'oku ne uesia lahi e lahi 'oe mahu'inga he ngaahi fakamatala pa'anga 'oku fakakau atu eni he ngaahi nouti hoko hake:

Nouti 3(g) – Uesia 'oe ngaahi koloa fakapa'anga

---

3 NGAahi TU'UTU'UNI NGAUE FAKATAUHITOHl MAHU'INGA

(a) Ngaue fakapa'anga ngaue'aki pa'anga muli

Koe ngaahi ngaue fakapa'anga 'o ngaue'aki 'ae pa'anga muli 'oku liliu kihe pa'anga Tonga (TOP) 'ihe tu'unga fakafetongi pa'anga 'oe 'aho koia. Koe mahu'inga fakapa'anga 'oe 'esei moe laiapiliti 'oku fakaha 'ihe pa'anga muli 'ihe 'aho na'e lipooti ai 'oku liliu kihe TOP 'ihe tu'unga fakafetongi pa'anga 'oe 'aho ne lipooti 'l hono fakahoko 'oe ngaue. 'Oku ha 'ae holo moe tupu 'ihe fakafetongi pa'anga muli 'ihe lekooti tupu moe mole.

(b) Koloa, falemisini moe me'angaue

Fakatokanga'i moe me'afua

'Oku fakamahu'inga 'ehe Kulupu 'enau ngaahi falengaue moe me'angaue 'i hono totongi, 'a ia 'oku kau ai 'ae mahu'inga 'oe no tefito, to'o mei ai e mahu'inga 'oe ngaahi holoki hono mahu'inga mo ha ngaahi maumau hokohoko mai kihe koloa tukukehe ae ngaahi me'angaue kihe tufaki faka-netiueka, kekele moe ngaahi fale 'a ia 'oku toki fakamahu'inga ia he taimi toe fakamahu'inga. Ko hano holoki e mahu'unga 'oe koloa he 'aho oe toe fakamahu'inga 'e tamate'i ia fakafuofua kihe totongi fakalukufua 'oe koloa pea 'oku toe fakaha mai 'ae totongi totonu, 'osi to'o fakamole, 'oe mahu'inga fo'ou 'oe koloa.

Fakamole hokoatu

Ko hono fakapa'anga 'ae fakamole hoko atu 'ihe totongi e mahu'inga 'oe koloa pea 'oku lau ia koe koloa kehe 'e toki ala ma'u pe hono mahu'inga totonu kapau 'e ha ngalingali 'e ma'u mai ha pa'anga 'ae Kulupu mei he koloa ni he kaha'u. Koe mahu'inga 'o ha konga 'oe koloa 'e fetongi, 'oku 'ikai ke lau ia. Koe fakalelei mo hono tokanga'i 'oku tohi ia kihe tupu moe mole lolotonga e ta'u fakapa'anga 'oku fai ai e ngaahi ngaue ko'eni.

Koe ngaahi hiki he mahu'inga lolotonga koe ola 'oe toe fakamahu'inga 'oku tohi ia he pa'anga hu mai pea toe ha he pa'anga talifaki kihe toe fakamahu'inga 'ihe vahevahe tatau 'ae kau ma'u 'inasi. Koe ngaahi holo ne nau holoki ai ngaahi hiki he mahu'inga ki mu'a e koloa 'oku tohi ia kihe ngaahi pa'anga hu mai pea tohi mo'ua ia kihe pa'anga talifaki kihe koloa 'ihe vahevahe taau. Koe ngaahi holo kehe kotoa pe 'oku tohi ia kihe tupu pe mole. Koe ta'u kotoa koe kehekehe he holoki e mahu'inga fakatefito mei hono toe fakamahu'inga e ngaahi koloa pea 'e tohi ia kihe tupu pe mole pea koe holoki e mahu'inga tefito mei he 'uluaki mahu'inga 'oe koloa 'oku 'ave ia mei he pa'anga talifaki kihe toe fakamahu'inga kihe pa'anga hu mai tauhi.

**3 NGAahi TU'UTU'UNI NGAUE FAKATAUHITOH
MAHU'INGA (hokoatu)**

(b) Koloa, falemisini moe me'angaue (hokoatu)

Holoki e mahu'inga

Koe holoki e mahu'inga 'oku fika'i ia ke tamate'i e mahu'inga 'oe koloa hange koe naunau, falengaue pea moe me'angaue pea kuo'osi to'o mei ai e mahu'inga 'oe taimi na'e ngaue'aki ai pea 'oku ha ma'upe 'eni he tupu moe mole. Koe tefito'i mahu'inga fakata'u 'oku ngaue'aki koe

Me'angaue fou ivi 'uhila	3.33% to 33.33%
Naunau tufaiki laine/neitueka	1.82% to 100%
Komipiuta & me'angaue	11.55% to 29.97%
Naunau fale & koloa tu'uma'u	10.25% to 25.31%
Naunau & me'angaue	10.03% to 25.31%
Saliote misini/me'alele	20% to 33.33%
Kelekele & fale	3.33%
Naunau iiki kehe	10%
Kelekele lisi	Loloa 'oe lisi

Koe mahu'inga lolotonga 'o ha koloa 'oku tohi hoko atu pe ia kihe lahi 'oe mahu'inga 'e toe ala ma'u mei ai 'o kapau 'oku lahi ange hono mahu'inga lolotonga he pa'anga e toe ma'u mei ai. Ko ha ngaahi tupu pe mole mei hano fakatau atu e ngaahi koloa ko'eni 'e ha ia he tupu pe mole. 'I he taimi 'oku fakatau atu ai e ngaahi koloa ne toe fakamahu'inga, koe pa'anga ko'eni 'oku kau ia he ngaahi pa'anga talifaki pea 'e hiki ia kihe pa'anga hu mai tauhi. Koe ngaahi founa holoki mahu'inga, taimi ngaue'aki ai, moe koloa hono ngaue'aki 'oku vakai'i ma'u pe ia he 'aho 'oe lipooti pea 'oku fakatonutonu 'oka fiema'u.

(c) Koloa 'eseti 'ikai ha mai

Sofiuea

Fakatokanga'i moe fakamahu'inga

Koe ngaahi koloa 'ikai tu'uma'u 'oku kau ai e mahu'inga e ngaahi sofiuea kihe ngaahi komipiuta 'oku ngaue'aki kihe tohi mo'ua. Koe ngaahi koloa 'ikai tu'u ma'u 'oku fakatau mai pea 'oku lesisita 'aki pe ia e totongi he 'aho ne ma'u mai he koe totongi taau ia kihe koloa pea fakakau atu kiai moe ngaahi totongi kehe felave'i moe fakatau ne fakahoko. Koe ngaahi totongi hono tokanga'i e ngaahi sofiuea komipiuta 'oku fakatokanga'i ia koe ngaahi fakamole na'e fakahoko. Koe ngaahi totongi kihe ngaahi fakalalaka ki hono fa'u moe tesi 'oe sofiuea 'oku ui ia koe koloa ikai tu'u ma'u.

Ngaahi fakamole hoko atu

Koe ngaahi fakamole hoko atu 'oku toki ui pe koe pa'anga ngaue 'i ha'ane fakalahi e ngaahi monu'ia faka'ekonomika ihe kaha'u 'oku 'i he koloa makahe 'oku felave'i moia.

Totongi holo

Koe ngaahi polokalama sofiuea komipiuta kotoa pe 'oku fakangatangata pe honau 'aonga pea 'oku fakamahu'inga nautolu 'iha totongi 'oku si'isi'i ange ia he mahu'inga tanaki fakataha ki hono holoki mamalie hono mahu'inga fakataha moe ngaahi mole maumau. Koe holoki 'oe mahu'inga 'oe ngaahi koloa 'ikai tu'uma'u 'oku fakahoko ia founa laine hangatonu 'i 'olunga ia he 'enau mo'ui 'oku fakafuofua kihe ta'u 'e nima. Koe ngaahi founa ke holoki honau ngaahi mahu'inga, mo'ui aonga, moe ngaahi mahu'inga he taimi ngaue'aki 'oku vakai'i ma'u pe he taimi lipooti kotoa pe pea fakatonutonu oka fiema'u.

Ongoongo lelei

Koe ongoongo lelei 'oku 'ai mei hono fakatau 'oe ngaahi va'a ko'eni 'oku fakamahu'inga ki hono totongi to'o mei a e ngaahi mole mei ha ngaahi maumau.

3 NGAHI TU'UTU'UNI NGAUE FAKATAUHITOHU MAHU'INGA (hokoatu)

(d) Pa'anga hu mai moe ngaahi totongi

Koe pa'anga hu mai moe pa'anga totongi 'ae Kulupu 'oku kau kiai ae;

– Totongi tupu he pa'anga hu mai;

– Totongi tupu he fakamole, pea'

– Tupu pe mole mei he pa'anga muli 'oku fakapa'anga'aki 'e 'eseti moe laiapiliti/mo'ua fakapa'anga.

Koe tupu he pa'anga hu mai pe koe mole 'e ha hano ngaue'aki e founa ki he tupu 'oku tonu. Koe tu'unga tuu lelei koe 'eni pe fakamole 'oku l he tu'unga ia oku ne holoki ngaahi totongi pe fakamole 'oku 'esitimetu ki he kaha'u lolotonga hono kei ngaue'aki e ngaahi me'angaue fakapa'anga ko'eni:

– Koe mahu'inga 'oe koloa fakapa'anga; pe

– Koe tu'unga holo e mo'ua fakapa'anga.

'I hono fika'l e tupu hu mai moe fakamole, koe tu'unga tupu ia 'oku ngaue'aki, 'oku fakahoko ia kihe mahu'inga kolosi 'oe koloa (taimi 'oku 'ikai uesia e he mo'ua e koloa) pe koe mahu'inga holo 'oe mo'ua/ kaiekehe, koe ngaahi koloa fakapa'anga koe kuo a'u 'o mo'ua ki mu'a pea toki tohi e koloa, 'oku fika'i e tupu hu mai 'aki e tupu 'oku ngaue'aki ki he mahu'inga holo 'oe kooa fakapa'anga. Kapau leva 'oku 'ikai toe mo'ua e koloa pea e fika'i leva e tupu hu mai mei he mahu'inga.

(e) Ngaahi Koloa

Koe ngaahi koloa 'oku hiki ia totongi 'oku ma'ulalo moe mahu'inga kuo'osi to'o kotoa e ngaahi fakamole. Koe mahu'inga ko'eni 'oku fika'i ia 'ihe mahu'inga ke fakatau atu 'aki e koloa 'ihe lolotonga pe lele angamaheni 'ae pisinisi, 'osi to'o mei ai e ngaahi fakamole ki hono fakatau.

Koe totongi 'oku tu'utu'uni ia mei he founa faka'avalisi kihe lolo moe koe mu'a mai koe 'uluaki foki ia (First-in First-out (FIFO)) kihe ngaahi kongokonga me'alele sipea. Koe mahu'inga 'oe ngaahi koloa kehekehe 'oku kau moe ngaahi fakamole 'I hono fakatau mai e koloa koia 'o a'u ki hono tu'unga he taimi ni.

(f) Ngaahi me'angaue fakapa'anga

i. fakatokanga'i & me'afua kamata

Koe ngaahi fefakatau'aki 'oku ma'u mai 'oku fakatokanga'l pe mei 'ene kamata. Koe ngaahi koloa fakapa'anga kehe moe ngaahi mo'ua 'oku fakatokanga'i ia he taimi kuo kau mai ae Kulupu kihe ngaahi aleapau fekau'aki moia kihe me'a ngaue.

Koe koloa fakapa'anga (tukukehe kapau 'oku ma'u ha pa'anga mei ai pea na'e 'ikai fu'u lahi e fakamole ki hono fakatau mai) pe koha mo'ua fakapa'anga 'oku 'uluaki fakamahu'inga ia he mahu'inga taau kihe me'angaue 'o 'ikai ko e FVTP, koe ngaahi ngaue fakapa'anga 'oku hoko kotoa pe ia 'ihe fakatau 'oe koloa. Ko ha pa'anga 'oku ma'u mei ai ta'e 'iai ha fu'u fakamole lahi kiai 'oku fuofuoa fakamahu'inga ia 'I hono totongi he fefakatau'aki.

3 NGAahi TU'UTU'UNI NGAUE FAKATAUHITOHU MAHU'INGA (hokoatu)

(f) Ngaahi me'angaue fakapa'anga (hokoatu)

ii. Fakafa'ahinga moe ngaahi fakamahu'inga ki mui

Ngaahi koloa fakapa'anga

'I hono 'uluaki fakatokanga'i pe, koe koloe fakapa'anga 'oku fakafa'ahinga ia na'e fakamahu'inga 'ihe mahu'inga holo, FVOCI pe FVTPL. 'oku 'ikai ke toe fakafa'ahinga e koloa fakapa'anga hili hono uluaki fakamahu'inga tukukehe kapau 'e liliu 'ehe kulupu ene fokotu'utu'u pisinisi ki hono pule'i 'oe 'u koloa fakapa'anga, pea kapau e hoko ia koe ngaahi koloa fakapa'anga kotoa 'e toe fakamahu'inga ia he 'uluai 'aho 'oe 'uluaki taimi lipooti hili hono liliu e founga pisinisi.

'Oku fakamahu'inga e koloa fakapa'anga 'ihe mahu'inga holo kapau 'oku kakato loua 'ae fiema'u pea he'ikai iku ia ke 'ihe FVTP:

- 'Oku tauhi 'I loto he founga pisinisi ko'enu taumu'a ke puke e koloa ke tanaki ha pa'anga mei he aleapau; moe
- Koe ngaahi tu'utu'uni he aleapau 'oku ne 'ohake ai e ngaahi 'aho pau 'e hu mai ai e pa'anga 'aia koe totongi 'ata'ata pe ia kihe pa'anga tefito ne fai'aki e fakatau pea mo ha tupu he pa'anga koia 'oku mo'ua.

Ko e ngaahi koloa faka-pa'anga kotoa pe 'oku 'ikai fakafa'ahinga ke fakamahu'inga holo pe FVOCI hangee ko hono fakamatala 'i 'olunga, 'oku fakamahu'inga ia he FVTPL. 'I hono 'uluaki fakatokanga'i, 'e mei fakamavahe'i 'e he Kulupu e koloa fakapa'anga koia neongo 'oku kakato pe e ngaahi fiema'u ke fakamahu'inga holo pe FVOCI 'o hange pe koe FVTPL kapau 'e fakahoko ia 'e tamate'i ai pe holoki lahi e faikehekehe faka-tauhitohi 'e ala tupu hake ai.

Ngaahi koloa fakapa'anga: Vakai'i pe sivi'i ae kalasi/motolo 'oe pisinisi

'Oku vakai'i 'ehe Kulupu 'a e taumu'a 'o e motolo fakapisinisi 'oku ngaue'aki ki he 'eseti fakapa'anga 'i he tu'unga fakapotungaue koe'uhi ko e leleitaha 'eni ke ne hulu'i mai 'a e founga 'oku pule'i 'aki 'a e pisinisi mo e fakamatala 'oku ne tuku mai. 'Oku kau 'i he ngaahi fakamatala ko 'eni 'a e:

- Tu'unga 'o e ngaahi tu'utu'uni ngaue mo hono ngaahi taumu'a ki he kautaha mo hono ngaue'i 'o e ngaahi tu'utu'uni ngaue. 'Oku kau heni 'a e palani ngaue ki hono pule'i 'o fakatefito 'i he pa'anga hu mai felotoi, pukepuke ha tefito'i totongi tupu, fakahoa 'a e taimi ngaue'aki e 'eseti fakapa'anga ki he taimi hono ngaue'aki 'o ha fa'ahinga laiapiliti fakapa'anga felave'i pe koe hulu 'i he fengau'e'aki fakapa'anga pe fakatokanga'i 'a e fengau'e'aki fakapa'anga fakafou 'i he fakatau 'o e ngaahi 'eseti;
- founga hono sivi mo lipooti 'a e fakahoko ngaue 'a e kautaha ki he va'a ngaue 'a e kau pule.
- Ko e ngaahi fakatamaki 'oku ne uesia 'a e ngaue 'a e motolo fakapisinisi (mo e ngaahi 'eseti fakapa'anga 'oku ngau'eaki ki he motolo fakapisinisi) mo e anga hono pule'i e ngaahi fakatamaki;
- anga e totongi huhu'i 'oku fai ki he kau taki 'oe pisinisi – fakatata; pe 'oku fakatefito 'a e totongi huhu'i 'i ha totongi taau 'o e 'eseti 'oku pule'i pe koe pa'anga ngaue 'oku tanaki: mo e
- vave, lahi mo e taimi fakatau 'o e 'eseti fakapa'anga 'i ha taimi kimu'a, ngaahi 'uhinga ki he fakatau mo e 'amanaki ki he kaha'u felave'i mo e fakatau.

Ko hono foaki 'o e ngaahi koloa fakapa'anga ki he paati fika tolu 'i he fefakatau'aki 'a ia 'oku 'ikai ke kau ki he 'ikai ke fakatokanga'i pea 'oku 'ikai taau ke fakatau atu ki he 'uhinga ko 'eni, 'o fenapasi pea mo e hokohoko atu 'a hono fakatokanga'i 'o e koloa 'a e Kulupu

3 NGAAHI TU'UTU'UNI NGAUE FAKATAUHITOHU MAHU'INGA (hokoatu)

(f) Ngaahi me'angaue fakapa'anga (hokoatu)

ii. Fakafa'ahinga moe ngaahi fakamahu'inga ki mui (hokoatu)

Ngaahi koloa fakapa'anga; vakai'i pe koe pa'anga ma'u mei he aleapeau koe totongi 'ata'ata pe e tefito'i pa'anga moe tupu

Ki he ngaahi 'uhinga ki hono vakai'i ko eni, ko e "tefito'i pa'anga" 'oku faka'uhinga ia ko e mahu'inga taau ia 'o e koloa 'i hono 'uluaki ma'u mai. Koe "tupu" 'oku faka'uhinga ia ki hono vakai'i e mahu'inga 'o e pa'anga he taimi koiaa pea mo ha nunu'a 'o ha mo'ua felave'i moe tefito'i pa'anga 'oku te'ekiai ma'u mai lolotonga ha fo'i taimi makehe pea mo ha ngaahi nunu'a he tefito'i noo pea mo hono mahu'inga (fakatata; ko ha ngaahi nunu'a 'o e pa'anga ngaue'aki mo e ngaahi totongi fakangaue) pea pehee ki he lahi 'oe tupu.

'I hono vakai pe koe pa'anga ma'u mai mei he aleapau koe totongi 'ata'ata pe ia e tefito'i pa'anga mo e tupu, 'oku sio leva 'a e Kulupu ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e aleapau kihe me'angaue. 'Oku kau heni hano vakai'i pe ko e koloa fakapa'anga ko 'eni 'oku 'i ai ha kongia he aleapau 'oku malava kene liliu e taimi pe koe lahi 'oe pa'anga 'e ma'u mai pea 'e 'ikai mei malava ai ke fakakakato e kongia aleapau ko 'enii. 'I hono fai e vakai'i ko 'eni, 'oku sio e Kulupu:

- ki ha ngaahi me'a 'e hoko tene ala liliu e lahi moe taimi 'e ma'u mai ai e pa'anga;
- ha ngaahi makatu'unga tene ala fakatonutonu e mahu'inga aleapau kaponi, kau ai ha ngaahi me'a e fetoo'aki e mahu'inga;
- ha totongi ki mu'a mo ha fakaloloa; pea
- mo ha ngaahi makatu'unga tene fakangatanga e fiema'u 'e he Kulupu e pa'anga ke hu mai mei ha ngaahi koloa fakapa'anga kuo 'osi tuhu'i pau (fakatata; ha ngaahi me'a 'oku 'ikai toe ala liliu).

Ko me'a makehe he totongi ki mu'a he 'oku fenaapasi ia mo totongi 'ata'ata pe e tefito'i pa'anga mo e tupu mo e tu'utu'uni ki he tupu kapau koe lahi e totongi ki mu'a 'oku ne fakafofonga e lahi 'o e tefito'i pa'anga mo e tupu 'oku teekiai totongi pea 'e ala kau ai mo ha toe totongi huhu'i ke fakangata vave e aleapau.

Ngaahi koloa faka-pa'anga: fakamahu'inga ki mui moe tupu moe mole

Ko e ngaahi koloa faka-pa'anga koe 'oku fakamahu'inga he mahu'inga holo'oku toe fakamahu'inga pe he mahu'inga holo 'o ngaue'aki 'ae founa ki he tupu lolotonga. 'Oku holoki e mahu'inga holo 'aki e ngaahi mole mei he ngaahi maumau. Ko e pa'anga mei he tupu, ngaahi tupu pe mole mei he fetongi pa'anga muli mo e ngaahi maumau 'oku ha ia he tupu pe mole.

iii. Ngaahi mo'ua fakapa'anga – Fakafa'ahinga, fakamahu'inga ki mui moe tupu moe mole

Ko e ngaahi mo'ua faka-pa'anga 'oku fakafa'ahinga pea fakamahu'inga ia he totongi holo pe FVTPL. Ko ha mo'ua 'oku fakafa'ahinga he FVTPL 'oku kau ia hono ta'ofi ki he fefakatau'aki, ko e kongia ia pe na'e 'osi tu'utu'uni pe ia ko e mo'ua pehee mei he kamata. Ko e ngaahi mo'ua faka-pa'anga he FVTPL 'oku fakamahu'inga ia he mahu'inga taau moe ngaahi tupu haohaoa pe mole kau ai ha fakamole kihe tupu, pea 'oku ha 'eni he tupu pe mole. Ko e ngaahi mo'ua kehe 'oku toki fakamahau'inga ia he mahu'inga holo 'o ngaue'aki 'a e founa 'o e tupu lolotonga. Ko e ngaahi fakamole ki he tupu mo e ngaahi tupu pe mole mei he fetongi pa'anga muli 'oku ha ia he tupu pe mole. Ko ha ngaahi tupu pe mole mei hano fakata'e'aonga'i 'oku ha moia he tupu pe mole.

iv. Ngaahi me'a 'ikai fakatokanga'i

Ngaahi Koloa Fakapa'anga

'Oku 'ikai toe fakatokanga'i 'e he Kulupu ha koloa faka-pa'anga kapau kuo 'osi e totonu he aleapau ke toe ma'u mei ai ha pa'anga, pe kuo hiki e totonu ke ma'u e pa'anga mei he aleapau koiaa pe 'oku 'ikai hiki pe kei ma'u katoa e ngaahi nunu'a pe monu'ia ki hono kei ma'u e kolooa pea 'oku 'ikai kene pule'i e kolooa fakapa'anga koia.

3 NGAahi TU'UTU'UNI NGAUE FAKATAUHITOHU MAHU'INGA (hokoatu)

(f) Ngaahi me'angaue fakapa'anga (hokoatu)

iv. Ngaahi me'a 'ikai fakatokanga'i (hokoatu)

Ngaahi mo'ua fakapa'anga

'Oku 'ikai toe fakatokanga'i 'e he Kulupu ha koloa faka-pa'anga kapau kuo 'osi hono ngaahi fatongia aleapau kiai pe kaniseli pe 'osi hono taimi ngaue'aki. 'Oku 'ikai toe fakatokanga'i 'e he Kulupu ha koloa fakapa'anga kapau kuo liliu pea koe pa'anga mei he aleapau liliu koia 'oku fu'u kehekehe, pea 'e 'iai leva e aleapau fo'ou 'o fakatefito ia he liliu koiaa 'i ha mahu'inga 'oku taau.

'I hono to'o e fakatokanga'i 'o ha mo'ua fakapa'anga, ko e kehekehe he mahu'inga 'oku tamate'i pea moe pa'anga na'e totongi (kau ai ha koloa 'oku 'ikai koe pa'anga na'e hiki mai pea koe mo'ua ne tuku mai) 'oku ha ia he tupu pe mole.

v. Fakafetongi

Ko e ngaahi koloa faka-pa'anga mo e ngaahi mo'ua pa'anga 'oku fetongi pea koe mahu'inga haohaoa 'oku ha he fakamatala pa'anga 'ihe taimi, pea koe taimi pe ia, 'oku lolotonga ma'u 'ehe Kulupu e totonu fakalao ke fakamalohi'i ke to'o e mahu'inga ko eni pea 'oku ta'emu'a fakakakato eni 'ihe tefito haohaoa pea ko hono fakatokanga'i e koloa pea totongi fakataha aipe moe mo'ua.

vi. Liliu oe ngaahi koloa fakapa'anga

Kapau 'oku fakalelei'i e ngaahi tu'utu'uni ki ha koloa faka-pa'anga, 'oku fakamahu'inga 'e he Kulupu pe 'oku kehekehe lahi e pa'anga hu mai mei he koloa koia ne fakalelei'i. Kapau 'oku kehekehe lahi e pa'anga hu mai, 'e pehe leva ia kuo 'osi e taimi ia 'o e totonu ki he pa'anga hu mai koia. 'I he 'ene hoko pehe nii, 'oku to'o leva e koloa fakapa'anga koia (sio 4(iv) pea 'oku fakatokanga'i e koloa faka-pa'anga fo'ou 'i ha mahu'inga taau.

Kapau 'oku 'ikai fu'u kehekehe e pa'anga hu mai mei he koloa 'oku fakamahu'inga holo pea 'oku 'ikai koe fakalelei ia ne to'o ai e koloa ko 'eni. 'I he keisi pehe ni, 'oku toe fika'i leva 'ehe Kulupu 'a e mahu'inga kolosi 'o e koloa pea lau leva ia ko e tupu pe mole mei he fakalelei pea 'e ha leva ia he tupu pe mole. Kapau 'oku fakahoko e fakalelei ko e 'uhi ko ha faingata'ia faka-pa'anga 'a e taha noo pea 'oku fakahu fakataha leva e tupu moe mole moe ngaahi mole he maumau. 'I he ngaahi keisi kehe, 'oku tuku atu ia ko e pa'anga hu mai tupu.

(g) Ngaahi maumau

i. Ngaahi koloa fakapa'anga 'ikai lava fakamahu'inga'i

Oku fakatokanga'i 'e he Kulupu 'a e pa'anga tukumavahe ki he ngaahi mole ki ha ngaahi mole fakamo'ua na'e 'amanekina (ECL) 'i he ngaahi koloa faka-pa'anga na'e totongi holo.

'Oku fakamahu'inga 'e he Kautaha 'a e pa'anga tukumavahe ki he ngaahi mole 'i ha mahu'inga 'oku tatau mo e mo'ui 'ae ECL, tukukehe 'a e fa'ahinga ko 'eni 'a ia 'oku fua kinautolu ia ko e ECL mahina 12 pe:

- ngaahi malu'i mo'ua 'oku 'osi fakakaukau'i 'oku ma'ulalo ha palopalema 'e hoko kiai he taimi lipooti; pea moe
- ngaahi malu'i mo'ua kehe mo e ngaahi palanisi mei he pangike 'a ia ko ha palopalema mo'ua kiai (fakatata; si'isi'i ha paopalema ko e ta'etotongi mo'ua ki he loloa e me'angaue faka-pa'anga) na'e 'ikai ke fu'u hiki lahi talu mei hono 'uluaki fakamahu'inga'i.

Ko e ngaahi pa'anga tukumavahe ki he pa'anga hu mai mei he ngaahi fefakatau'aki 'oku fua ma'u'aki pe ia ha mahu'inga tatau ki he 'ene mo'uu ECL.

'I he taimi 'oku fakakaukau'i ai pea kuo hiki lahi ha palopalema mo'ua 'o ha koloa faka-pa'anga mei hono 'uluaki fakamahu'inga pea moe taimi 'oku esitimetri ai e ECL, 'oku vakai leva e Kulupuu ki ha ngaahi fakamatala 'oku poupou pea mahu'inga malie 'oku 'aonga pea 'oku ma'u ta'etotongi. 'Oku kau heni e ngaahi fakamatala mo e ngaahi analaiso 'oku mahu'inga pea lahi, fakatefito mei he taukei faka-hisitolia mo hono vakai'i fakamataotao e ngaahi mo'ua kau ai mo ha ngaahi fakamatala kihe kaha'u

3 NGAahi TU'UTU'UNI NGAUE FAKATAUHITOHU MAHU'INGA (hokoatu)

(g) Ngaahi maumau (hokoatu)

Ngaahi koloa fakapa'anga 'ikai lava fakamahu'inga (hokoatu)

'Oku lau 'ehe Kulupu kuo hiki lahi ki 'olunga ha mo'ua kapau kuo loloa hake he 'aho 90 hono ta'e totongi.

'Oku lau 'ehe Kulupu ha koloa fakapa'anga 'oku ta'etotongi 'i he taimi:

- 'oku hangehange he'ikai totongi kakato 'e he tokotaha no hono mo'ua ki he Kulupu, ke tupu ai ha fai 'e he Kulupu ha ngaue kehe hange ngaue'aki e malu'i (kapau 'oku 'iai ha malu'i); pe
- koe koloa faka-pa'anga 'oku tomui 'aki e 'aho 'e 90.

'Oku vakai e Kulupu 'oku ma'ulalo ha palopalema mo'ua kapau ko e tu'unga e palopalema mo'ua 'oku tatau mo hono faka'uhinga 'oku mahino 'o e "tu'unga 'inivesimeni". 'Oku ui 'ehe Kulupu koe Baa3 pe ma'olunga ange 'i he ngaahi kautaha Moody's pe BBB pea ma'olunga ange he kautaha Standards & Poo's.

Ko e Lifetime ECL ko e ngaahi ECL ia mei he ngaahi mo'ua ne 'ikai totongi 'i he loloa ne fakafuofua ki he mo'ui 'ae me'angaue faka-pa'anga.

Ko e ECL mahina 12 ko e kongia ia e ngaahi ECL ko e ola 'o e ngaahi me'a ta'etotongi 'e malava lolotonga e mahina 'e 12 mei he 'aho lipooti (pe ha taimi nounou ange kapau koe mo'ui 'a e me'angaue 'oku si'isi'i ange he mahina 'e 12).

Ko e taimi loloa taha 'oku ngaue'aki ki hono 'esitimeti e ngaahi ECL ko e taimi loloa taha ia e aleapau 'oku malava ai ke tekeutua atu e Kulupu ki he ngaahi palopalema mo'ua.

Me'afua ki he ngaahi ECL

Ko e ngaahi ECL ko e ngaahi esitimeti fakafuofua 'o e ngaahi fakamole mo'ua. 'Oku fakamahu'inga kinautolu hoko hake: –ko e ngaahi koloa faka-pa'anga 'oku 'ikai uesia 'e ha mo'ua he 'aho lipooti: ko e ngaahi mahu'inga lolotonga 'o e ngaahi tonounou 'o e pa'anga kotoa pe (fakatata;. ko e kehekehe he vaha'a 'o e pa'anga ngaue'aki 'oku tonu ke ma'u 'e he sino ngaue fakatatau ki he aleapau pea mo e pa'anga ngaue'aki 'oku fakafuofua e Kautaha kene ma'u mai) pea mo e; –ngaahi koloa faka-pa'anga 'oku uesia 'e he mo'ua he 'aho lipooti: ko e faikehekehe he vaha'a 'o e pa'anga lolotonga kolosi pea mo e mahu'inga lolotonga 'o e 'esitimeti 'o e pa'anga ngaue'aki he kaha'u.

'Oku holoki e mahu'inga 'o e ngaahi ECL 'i he tu'unga tupu lolotonga 'oku ngaue'aki ki he koloa fakapa'anga.

Ngaahi koloa fakapa'anga uesie 'ehe mo'ua

'I he 'aho lipooti, 'oku vakai'i ai 'e he Kulupu pe 'oku 'i ai ha mo'ua e ngaahi koloa faka-pa'anga kuo 'osi fakamahu'inga holoki. 'Oku uesia e mo'ua ha koloa 'i he taimi 'oku uesia fakatu'utamaki ai 'e ha me'a 'e taha pe lahi ange 'a e pa'anga ngaue'aki kuo 'esitimeti ki he kaha'u.

3 NGAahi TU'UTU'UNI NGAUE FAKATAUHITOHU MAHU'INGA (hokoatu)

(g) Ngaahi maumau (hokoatu)

Ngaahi koloa fakapa'anga 'ikai lava fakamahu'inga'i (hokoatu)

Ngaahi koloa fakapa'anga uesia 'ehe mo'ua (hokoatu)

Ko e fakamo'oni 'oku uesia faka-mo'ua ha koloa faka-pa'anga 'oku kau ai e ngaahi fakamatala 'oku ha mai:

- faingata'a faka-pa'anga lahi 'aupito e tokotaha no pe tokotaha ne ne tuku mai;
- ko hano maumau'i e aleapau hangee ko e ta'etotongi pe fuolaa ange he 'aho 90 mei he 'aho na'e tonu ke totongi ai;
- ko hano toe fokotu'utu'u 'e he Kulupu ha me'a ke ma'u mai 'i ha fokotu'utu'u na'e 'ikai mei fakakaukau pehe e Kulupu ke fai;
- 'oku ngalingali 'e bankrupt 'ae tokotaha kole pe koha toe fa'ahinga liliu fakapa'anga; pe
- koe pulia ha maketi lolotonga mo'ui ki he malu'i koe 'uhi koha faingata'a'ia faka-pa'anga

Fakaha e pa'anga tukutafa'aki ki he ngaahi ECL 'ihe fakamatala ki he tu'unga fakapa'anga

Ko e pa'anga tuku tafa'aki ki he ngaahi mole 'ae koloa faka-pa'anga 'oku fakamahu'inga ia he totongi holo 'oku to'o ia mei mahu'inga kolosi lolotonga 'o e ngaahi koloa koia

Pa'anga 'oku Tamate'i

Ko e mahu'inga lolotonga 'o ha koloa faka-pa'anga 'oku tamate'i ia (pe faka-konga pe kakato) 'o a'u ki he tu'unga 'oku 'ikai pe ke toe 'i ai ha faingamalie ia ke toe totongi. Ko e tukunga 'eni 'i he taimi 'oku fakakaukau ai e Kulupu 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha koloa pe ha toe ma'u'anga pa'anga 'a e tokotaha mo'ua ke lava toe fakatupu ai ha pa'anga hu mai ke totongi e mo'ua ko 'eni 'oku tamate'i. Ka neongo ia, ko e ngaahi koloa faka-pa'anga 'oku tamate'i 'e kei malava pe ki ha ngaahi founga fakamalohi'i e e ngaahi tu'utu'uni 'o fakatautu ki he ngahi founga 'a e Kulupu ke totongi mai e ngaahi mo'ua.

Ngaahi koloa ikai fakapa'anga

Koe ngaahi koloa 'oku 'ikai ngata honau taimi ngaue, 'oku tesi fakata'u ma'u pe ki ha ngaahi maumau. Ki he ngaahi koloa 'ikai faka-pa'anga kehe kotoa pe (tukukehe 'inivenitoli mo e ngaahi koloa 'oku tukuhau toloi) , he 'aho lipooti kotoa pe, 'oku vakai'i 'e he Kautaha honau mahu'inga lolotonga ke fakapapau'i pe 'oku 'i ai ha ngaahi faka'ilonga 'e maumau. Kapau 'oku ha 'eni, 'oku 'esitimetri leva 'a e mahu'inga e ala ma'u mei ai. 'I hono sivi ki ha maumau, 'oku fakatahataha'i leva e ngaahi koloa ki he kulupu si'isi'i taha e ngaahi koloa 'e ma'u mei ai ha pa'anga hu mai mei he hokohoko atu hono ngaue'aki e koloa koia 'a ia 'oku tau'ataina 'aupito pe mei ha pa'anga hu mai mei ha koloa kehe pe CGU.

Ko e pa'anga 'e ala tanaki mai mei ha koloa pe CGU ko e pa'aanga laka ange hono mahu'inga hono ngaue'aki pea mo hono mahu'inga taau to'o mei ai e fakamole 'i hano fakatautu. Ko e mahu'inga ngaue'aki 'oku tefito ia mei he pa'anga hu mai 'oku 'esitimetri 'e ma'u mei ai he kaha'u, holoki ki honau mahu'inga lolotonga ngaue'aki e tu'unga holoki ki mu'a he tukuhau 'oku ha ai e fakamahu'inga lolotonga he maketi he taimi koia mo ha ngaahi nunu'a mei he koloa 'ata'ataa pe koia pe CGU.

Ko e mole mei he maumau 'oku tohi ia kapau koe mahu'inga lolotonga 'o ha koloa pe CGU 'oku ma'olunga ange ia he mahu'inga 'oka fakatautu. Ko e ngaahi mole mei he maumau 'oku ha ia he tupu pe mole.

(h) Pa'anga ae ma'u 'inasi

Ko e ngaahi 'inasi anga maheni 'oku fakafa'ahinga ia koe vahevahe tatau pea 'oku ha hono mahu'inga 'i he fakamatala pa'anga 'ae Kautaha mo e Kulupu. Ko e ngaahi totongi hikihihi ko e tupu ia mei hono tuku atu e ngaahi 'inasi anga maheni ko e to'o ia mei he vahevahe tatau, haohaoa mei hano uesia 'e ha fa'ahinga tukuhau.

3 NGAARI TU'UTU'UNI NGAUE FAKATAUHITOHU MAHU'INGA (hokoaty)

(i) Tukupau vahenga

Koe ngaahi fakamole kihe tukupau vahenga 'oku kau kiai tukupau lolotonga moe tukupau toloi. 'Oku ui 'a e fakamole ki he tukupau vahenga koe tupu pe mole tukukehe 'oka 'i ai ha'ane felave'i ki ha pisinisi tuiflo, pe koe ngaahi koloa ko 'eni 'oku lau hangatonu pe ia he ngaahi koloa pe 'i he OCI. Koe tukupau lolotonga 'oku kau ai e tukupau ke totongi atu pe ma'u mai 'i he tupu pe mole 'e tukupau'i ki he ta'u pea mo ha fakatonutonu ki he ngaahi tukupau 'e totongi ki he ngaahi ta'u kuo toki 'osi. 'Oku fika'i 'eni 'o ngaue'aki e tu'unga tukupau 'oku ngaue'aki he 'aho 'o e lipooti ko 'enii.

Koe tukupau toloi 'oku fakatokanga'i ia he kehekehe fakataimi he mahu'inga lolotonga 'o e koloa mo e mo'ua ki he lipooti fakapa'anga mo e lahi ki he ngaahi me'a faka-tukupau. 'Oku 'ikai ngaue'aki e tukupau toloi ki he ngaahi me'a ko 'eni: ngaahi kehekehe fakataimi 'i he 'uluaki mahu'inga 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi mo'ua 'i ha fefakatau'aki na'e 'ikai koha pisinisi fakataha pea 'oku 'ikai kene uesia e ngaahi me'a fakatauhitohu pe koe tupu pe mole ne tukupau'i, ngaahi kehekehe fakataimi felave'i moe ngaahi 'invesimeni he ngaahi va'a kehe 'o 'alu 'o a'u 'o malava 'e he Kulupu kene pule'i e taimi 'e liliu ai e faikehekehe fakataimi ko 'eni pea 'e 'ikai ala malava ke toe liliu ki he kaha'u vave mai, pea moe kehekehe 'oku ala tukupau'i mei hono 'uluaki fakamahu'inga e ongoongo lelei.

Ko e ngaahi koloa 'oku toloi hono tukupau'i 'oku 'ikai fakatokanga'i ia ki he ngaahi mole he tukupau na'e 'ikai ngaue'aki, ngaahi mo'ua tukupau ne 'ikai ngaue'aki pea moe ngaahi mole fakataimi 'o a'u kiha faingamalie koe ngaahi tupu 'e tukupau'i he kaha'u 'e ala ma'u pea 'e malava ke faka'aonga'i ai. Koe tukupau toloi 'oku vakai'i ma'u pe he taimi lipooti pea 'oku holoki ia 'o a'u ki ha tu'unga he'ikai ha toe faingamalie 'e 'i ai ha monu'ia mei ha tukupau felave'i moia, ngaahi holoki ke fulihi 'o kapau 'e 'i ai ha fakalaka he kaha'u ki he tupu 'oku tukupau'i.

Ko e ngaahi koloa 'oku 'ikai fakatokanga'i ka 'oku toloi hono tukupau'i 'oku toe vakai'i he 'aho lipooti kotoa pe 'o a'u 'o malava koe kehekehe fakataimi he taimi 'e fulihi ai ko e ngaahi tupu 'oku tukupau'i he kaha'u pea 'e lava ke ngaue'aki ia kiai.

'Oku fakamahu'inga e tukupau toloi 'i he tu'unga tukupau 'oku 'amanaki ke ngaue'aki ki ha kehekehe fakataimi 'i he taimi 'oku fulihi ai nautolu, ngaue'aki e tu'unga tukupau kuo 'osi fokotu'u pe koe tu'unga 'oku lolotonga ngaue'aki he taimi lipooti.

'Oku fetongi pe e koloa 'oku tukupau toloi kapu 'oku 'i ai ha totonu fakalao 'e ala fakamalohi'i ke fetongi e tukupau lolotonga ki he ngaahi koloa pe ngaahi mo'ua, pea 'oku nau felave'i moe tukupau vahenga 'oku fokotu'u 'e he ma'u mafai tukupau ki he sino 'oku tukupau'i, pe ko ha sino kehe 'oku tukupau'i, ka 'oku nau taumu'a ke totongi e ngaahi mo'ua tukupau lolotonga mo e ngaahi koloa 'i he tu'unga haohaoa pe 'oku fakataha'i katoa 'i he taimi tatau pe 'ena ngaahi tukupau mo'ua mo e koloa.

(j) Vahenga mo e ngaahi me'a'ofa 'a e Kau Ngaue

(i) Vahe lau 'aho, vahenga fakata'u mo e malolo fakata'u

Ko e ngaahi laiapiliti vahe lau 'aho moe vahenga pea kau kiai mo e malolo fakata'u 'oku 'amanaki ke fakakakato ia 'i lotu 'i he mahina 'e 12 mei he 'aho 'o e Lipooti ko 'eni pea 'oku 'ilo'i ia 'i he ngaahi totongi kehe ki he fakahoko fatongia 'a e kau ngaue 'o a'u pe ki he 'aho 'o e Lipooti pea 'oku fua'aki pe ia 'a e lahi 'o e pa'anga 'e totongi 'i he kakato e totongi e ngaahi laiapiliti.

(ii) Vahenga Malolo

'Oku totongi atu 'a e ngaahi 'inasi ki he Polokalama Vahenga Malolo ma'ae kau Ngaue ke fakapapau'i 'enau monu'ia ko 'eni. 'Oku kau e ngaahi fakamole ko 'eni ki he tupu mo e mole.

(iii) Palani ponasi

'Oku totongi e Ponasi 'a e Kautaha mo e Kulupu ki he kau Ngaue 'o makatu'unga he 'enau fakahoko fatongia pea ko e a'usia 'a e nagahi taketi taataha 'e he tokotaha ngaue 'o fakatatau ki he'ene aleapau ngaue. 'Oku 'i ai pe 'a e paa'nga 'oku vahe'i ki he ngaahi fatongia fakaaleapau pe ko ha taimi ne hoko ai 'a e ngaahi ngaue 'o e kuohili ko ha makatu'unga lelei ki he fakahoko fatongia pea 'e totongi e Ponasi ki ai

3 NGAahi TU'UTU'UNI NGAUE FAKATAUHITOHU MAHU'INGA (hokoatu)

(k) Ngaahi teuteu

'Oku 'i ai e pa'anga mavahe 'oku tuku ha taimi 'oku 'i ai fatongia faka-lao 'oku lolotonga hoko pe ko ha fatongia langahake ko e ola 'o ha ngaahi me'a ne hoko he kuohilii, 'oku faingamalie 'e tafe atu ha ngaahi koloa 'oku fiema'u ke totongi 'aki e ngaahi fatongia pea ko hono lahi kuo 'osi fakafuofua falala'anga ia. 'Oku 'ikai ha mateuteu pehe ki ha ngaahi mole he fakahoko fatongia he kaha'u.

(l) Ngaahi 'inasi/tiviteni

'Oku 'i ai 'a e pa'anga mavahe ke totongi e lahi 'o e 'inasi kuo 'osi fakaha, kuo 'osi tu'utu'uni 'e he kau talekita he 'aho pe ki mu'a he 'osi 'a e ta'u faka-pa'anga ka 'oku 'ikai tufa he 'aho 'o e lipooti.

(m) Pa'anga hu mai mei he aleapau mo e kau kasitoma

Ko e pa'anga hu mai 'oku fika'i ia mei he tu'utu'uni 'oku fakamahino 'i ha aleapau mo ha kasitoma ka 'oku 'ikai kau ai e fakama'ama'a mo e lahi e pa'anga 'oku tanaki ma'ae fa'ahinga fika toluu kiai. 'Oku fakatokanga'i 'e he Kautaha mo e Kulupu 'a e pa'anga hu mai 'i he 'ene 'ave 'a hono pule'i 'o ha koloa pe fatongia ki ha kasitoma.

Natula mo hono taimi'i e fakafiemalie e fakahoko fatongia mo e ngaahi tu'utu'uni totongi 'oku lahi

Fakatau atu 'oe 'uhila

'Oku 'i ai 'a e aleapau i he vaha'a 'o e kasitoma mo e Kulupu ki he fakatau mai, tufaki mo hono fakatau atu 'o e 'uhila. 'Oku fakafofonga'i heni 'a e tukupa ke foaki ha ngaahi koloa mahu'inga mo lelei 'oku natula tatau honau founa foaki ki he kasitoma. 'Oku pule'i 'e he kasitoma 'e he koloa ('uhila) 'i he taimi 'oku tiliva ai 'i ha va'a taimi pau. 'I he'ene pehee, 'oku 'ilo'i ko e pa'anga hu mai 'i he hili ha ngaahi tami, mei hono tiliva 'a e 'uhila ki he kasitoma.

'Oku fakatefito 'a e nga'unu 'a e ngaue 'i he 'iunite 'oku fakatau/ngaue'aki. 'Oku fakahaa'i heni 'a e 'ata 'o e falala ki hono tuku atu 'o e koloa ke ma'u mo ngaue'aki 'e he kasitoma 'a e lelei mei he fakahoko ngaue 'a e Kulupu 'i he aleapau ki he pa'anga hu mai.

Ko e totongi 'i he fengaue'aki fakapa'anga ko 'eni 'oku fa'u ia fakatefito 'i ha totongi 'oku tali 'e he Pule'anga Tonga 'i he taimi 'oku fakahoko ai 'a e ngaue mo hono fakatau 'a e 'iunite 'e he kasitoma.'Oku kau 'i he totongi koia 'a e totongi kimu'a 'oku 'ikai toe fakafoki 'a ia 'oku 'ikai ke kau ia 'i he me'a 'oku ui ko e totonu fakalukufua.

3 NGAARI TU'UTU'UNI NGAUE FAKATAUHITOHU MAHU'INGA (hokoatu)

(m) Pa'anga hu mai mei he ngaahi aleapau moe kau kasitoma (hokoatu)

Natula mo hono taimi'i e fakafiemalie e fakahoko fatongia mo e ngaahi tu'utu'uni totongi 'oku lahi. (hoko atu)

Fakatau atu 'o e 'uhila (hoko atu)

'Oku 'i ai 'a e ngaahi vakai fetoo'aki 'oku kau ia he totongi fefakatau'aki kae ngata pe 'i he "hangehange lahi" 'e 'ikai hoko ha liliu lahi 'i he lahi e pa'anga hu mai fakakatoa 'i he taimi 'oku solova ai e ta'epau he'ene felave'i moe vakai fetoo'aki

Fakatau atu 'oe kasa

'Oku 'i ai 'a e femahino'aki 'i he va 'o e kasitoma mo e Kulupu ki hono fakatau mai, tufa mo fakatau atu 'a e kasa. 'Oku ho'ata heni 'a e tukupa ki hono tuku atu ha koloa.'oku pule'i 'e he kasitoma 'a e koloa (kasa) 'i he taimi 'oku tiliva pe tufa atu ai. 'I he'ene pehe, 'oku fakatokanga'i 'a e pa'anga hu mai 'i he taimi 'oku tiliva ai 'a e kasa ki he kasitoma.

(n) Pa'anga hu mai toloi

Ko e kelekele, falengaue mo e me'angaue na'e ma'u mai kov ha tokoni 'o ha tokoni makehe 'oku lau ia ki he koloa pea holoki honau mahu'inga fakatatau ki he Nouti 4(b), pea ko e me'a'ofa ko 'eni 'oku tohi ia Vahenga toloi ko e mo'ua pea tukuange atu ia ki he tupu pe mole 'i he taimi 'oku fakafuofua 'e mo'ui faka-'ikonomika ai.

(o) Ngaahi Lisi

Kuo ngaue'aki 'ehe Kulupu 'a e IFRS 16 'o ngaue'aki 'a e founa fengaue'akii koia ai 'oku 'ikai ke toe fakaha atu e fakamatala fakatatau kae hoko atu pe lipooti he IAS 17 mo e IFRIC 4. Ko e fakaikiiki 'o e founa tauhitohi IAS 17 mo e IFRIC 4 'oku 'oatu kehekehe pe naua kapau 'oku na kehe mei he 'u fakamatala he IFRS 16 pea k oe ngaahi kehe mei ai 'oku fakaha atu ia he Nouti 3.

Tu'utu'uni ngaue kamata ngaue'aki 'i he 1 Siulai 2019

'I hano kamata ha aleapau, 'oku vakai'i 'e he Kulupu ha aleapau 'oku, pe 'i loto ai, ha lisi. Ko ha aleapau 'oku, pe 'i loto ai, ha lisi kapau 'oku tuku mai 'e he lisi 'ae totonu ke pule'i hano ngaue'aki ha koloa kuo fakaha 'i he taimi 'oku fakafetongi ai ki hono vakai'i. Ke vakai'i pe 'oku faka'ataa 'e he aleapau 'a e totonu ke ngaue'aki e koloa kuo fakahaa, 'e vakai'i leva 'e he Kulupu pe 'oku:

- kau hono ngaue'aki 'o e koloa kuo fakahaa 'i he aleapau - 'e malava ke fakaikiiki ke ha ki tu'a pe 'i loto, pea 'oku totonu ke ha makehe ki tu'a pe ha lahi ki tu'a 'a e lahi 'o e koloa koiaa. Kapau 'oku ma'u 'e he taha 'oku ne 'omai 'ae koloa ha totonu lahi kene fetongi e koloa, pea 'oku 'ikai leva ke fakaha e koloa koiaa;

- ma'u 'ehe Kulupu 'a e totonu kene ma'u 'a e konga lahi 'o e ngaahi faingamalie faka'ekonomika kotoa mei hono ngaue'aki e koloa koiaa 'i he taimi kotoa 'oku ngaue'aki e koloa; pea

- ma'u 'ehe Kulupu 'a e totonu ke ngaue'aki 'a e koloa. 'Oku ma'u 'ehe Kulupu 'a e totonu ko 'eni 'i he 'ene ma'u e totonu ke faitu'utu'uni 'oku fiema'u ki hono liliu 'a hono anga pe koe ha e me'a 'e fai'aki e koloa. 'Oku 'i ai e ngaahi keisi hahamolofia kuo 'osi tu'utu'uni pe ki mu'a 'a e founa 'e ngaue'aki e koloa, pea 'oku ma'u 'e he Kulupu 'a e totonu kene tu'utu'uni hono ngaue'aki e koloa kapau.

- 'oku ma'u 'e he Kulupu 'a e totonu kene ngaue'aki e koloa, pe
- kuo fatu 'e he Kulupu 'a e koloa 'i ha founa kuo ne 'osi tu'utu'uni mai 'a e founa ngaue'aki e koloa..

'Oku ngaue'aki e founa ko 'eni ki he ngaahi aleapau kuo 'osi fakamo'oni, pe liliu 'i he 'osi pe 'a e 'aho 1 Siulai 2019.

'I he kamata pe ko hano vakai'i ha aleapau 'oku kau ai ha lisi, 'oku tuku atu 'e he Kulupu hano vakai'i 'a e aleapau ki he lisi kotoa pe 'o fakatefito mei he mahu'inga takitaha 'o e totongi 'o e lisi koia. Ka neongo ia, ki he ngaahi lisi kelekele mo e ngaahi fale 'oku totongi lisi ai e Kulupu, kuo fili e Kulupu ke 'oua 'e fakafaikehekehe'i e ngaahi kupu lisi mo e totongi kae fakataha'i pe koe lisi pe 'e taha.

3 NGAHI TU'UTU'UNI NGAUE FAKATAUHITOHU MAHU'INGA (hokoatu)

(o) Ngaahi Lisi (hokoatu)

Tu'utu'uni ngaue kimu'a 'ihe 1 Siulai 2019

Ko e ngaahi aleapau na'e fakahu mai kimu'a 'i he 1 Siulai 2019, 'oku tu'utu'uni e Kulupu pe koe fokotu'utu'u ko 'eni pe 'oku 'i ai e lisi 'oku fakatefito 'i hono vakai'i pe:

- ko e fakakakato 'o e fokotu'utu'u na'e fakatefito 'i hano ngaue'aki ha koloa pau pe ngaahi koloa; pe

- ko e fokotu'utu'u ne 'omai e totonu ke ngaue'aki e koloa. 'Oku tuku mai 'e he fokotu'utu'u 'ae totonu ke ngaue'aki e koloa kapau na'e fakakakato e taha 'o e ngaahi me'a ni:

- na'e malava 'e he tokotaha fakatau pe koe totonu kene ngaue'aki e koloa pea ne ma'u pe lolotonga pule'i e konga si'isi'i 'o e ngaahi monu'ia mei he koloa;
- na'e malava 'e he tokotaha fakatau pe koe totonu kene pule'i mo ala tonu ki he koloa pea ne ma'u pe lolotonga pule'i e konga si'isi'i 'o e ngaahi monu'ia, pe
- na'e ha mai mei he ngaahi tefito'i mo'oni mo e tu'unga 'e si'isi'i e ma'u 'e he ngaahi fa'ahi kehee 'o laka hake 'i ha konga si'isi'i 'o e olaa, pea koe totongi tahataha na'e 'ikai tukupau ki he koloa takitaha pe tatau mo e totongi lolotonga he maketii.

i. Tokotaha 'oku ne lisi ha kekele

'I he tu'utu'u ni IFRS 16 – mei he 1 Siulai 2019

Oku fakatokanga'i 'e he Kulupu ha koloa 'oku totonu ke ne ngaue'aki mo ha mo'ua lisi 'i he kamata 'o ha lisi. Koe koloa 'oku ma'u 'e totonu ke ngaue'aki 'oku 'uluaki fakamahu'inga'i mei hono totongi, kau kiai 'o e 'uluaki mo'ua lisi kuo 'osi fakatonotonu ki ha lisi kuo 'osi totongi ne fai ki mu'a, pe 'aho ne kamata ai e lisi kau atu kiai mo ha ngaahi totongi fakahangatonu mo hano fakafuofua e totongi ke veteki pe to'o e koloa ko 'eni pe ke fakalelei'i e koloa ko enii pe koe feitu'u 'oku tu'u ai e koloa ko enii, to'o mei ai ha ngaahi faka'ai'ai lisi kuo 'osi ma'u mai.

'Oku 'alu pe pea holoki e mahu'inga 'o e koloa 'oku ma'u e totonu ke ngaue'akii 'o ngaue'aki e founda hangatonu mei he 'aho ne kamata ai ki he 'aho 'e 'uluaki vave mai pe koe 'aho 'oku kei 'aonga ai e koloa ni pe koe 'aho ngata mei ai e lisii. Ko hono fakafuofua e loloa e 'aonga 'o e koloa ko enii 'oku tefito tatau ia mo e ngaahi kekele mo e ngaahi me'a ngauee. 'Oku toe kau atu ki he ngaahi koloa totonu ke ngaue'akii 'a hono toutou holoki hono mahu'inga 'i ha ngaahi maumau 'e hoko, 'o kapau 'e hoko pea toe fakatonotonu ki hano toe vakai'i e mo'ua lisii.

Ko e mo'ua lisii 'oku 'uluaki fua ia mei he mahu'inga e totongi lisi lolotonga na'e 'ikai totongi he kamata e lisii, holoki 'aki e tu'unga tupu 'oku ha he lisii pe, kapau 'oku 'ikai malava ke fakapapau'i e tupuu, koe lahi katoa e noo 'ae Kulupuu. Fakalukufua, 'oku ngaue'aki 'e he Kulupuu 'a e tu'unga fakakatoa 'enau noo koe tu'unga holokii ia.

Ko e ngaahi totongi lisi 'oku kau ki hono fakamahu'inga e mo'ua lisii, 'oku kau katoa 'eni kiai:

- totongi tukupau, kau ai e ngaahi tukupau lalahi;

- totongi lisi fetoo'aki 'oku fakatatau kihe ngaahi totongi tukupau fakalukufua (index) pe lahi na'e 'uluaki ngaue'aki e totongi tukupau fakalukufua (index) pe lahi mei he 'aho ne kamata aii; pea

- koe totongi ngaue'aki ki ha fakatau 'oku fakapapau'i 'e he Kulupu ke fakahoko, ngaahi totongi lisi ki hano fetongi fakafuofua 'i ha taimi 'oku fakapapau'i 'e he Kulupuu ke fakahoko ko ha fili ke fakaloloa, pea mo ha ngaahi tautea ki hano fakangata e lisii tukukehe kapau 'oku fakapapau'i 'e he Kulupu he 'ikai ke ne fakangata vave 'eni.

Ko e mo'ua lisi 'oku fakamahu'inga ia mei he totongi lisi 'i he taimi loloa 'o ngaue'aki 'a e totongi tupu lolotonga. 'Oku toe fakamahu'inga 'i he taimi 'oku 'i ai ha liliu ki he totongi lisi ki he kaha'uu ko e tupu mei ha liliu kihe totongi fakalukufua tukupau (index) pe koe tupuu, pe 'oku 'i ai ha liliu 'i he fakafuofua 'a e Kulupuu ke totongi he mahu'inga 'oku fakapapau'i, pe kuo liliu 'e he Kulupuu 'ene fakafuofua pe fai ha fakatau, fakaloloa pe fakangata e lisii.

3 TU'UTU'UNI NGAUE FAKATAUHITOHU MAHU'INGA (hokoatu)

(o) Ngaahi Lisi (hokoatu)

i. Tokotaha 'oku ne lisi ha kekelele (hokoatu)

'I he tu'utu'uni IFRS 16 – mei he 1 Siulai 2019 (hokoatu)

'I he taimi 'oku toe fakamahu'inga ai e mo'ua lisii, 'oku 'i ai mo e fakatonutonu 'e taha 'oku fakahoko ki he mahu'inga lolotonga e koloa totonu ke ngaue'akii pe 'oku fokotu'u ki he tupu pe mole kapau koe mahu'inga lolotonga kuo holoki ki he noa.

'Oku tuku mai 'e he Kulupu 'a e ngaahi koloa totonu ki hono ngaue'aki fakataha mo e ngaahi mo'ua lisi 'i ha fakamatala kehe ki he tu'unga fakapa'anga.

'I he IAS 17 ki mu'a he aho 1 Siulai 2019

Ko hono fakapapau'i pe koe fokotu'utu'u ki ha (pe 'i loto ai) lisi 'oku fakatefito ia mei he kakano 'o e fokotu'utu'u he kamata 'oe lisii. Koe fokotu'utu'u 'oku, pe kau ai, hono fakakakato e fokotu'utu'u koiaa 'e fakatefito ia mei hano ngaue'aki ha koloa pau pe ngaahi koloa pea 'oku tuku mai 'e he fokotu'utu'u koiaa 'a e totonu ke ngaue'aki e koloa koiaa pe ngaahi koloa, 'o tatau ai pe pe 'oku ha mahino 'eni he fokotu'utu'u.

Koe kautaha 'oku totongi lisi

Ko ha lisi 'oku fakakalasi ia he 'aho 'oku kamata aii koe lisi fakapa'anga pe koe lisi 'oku lolotonga lele. Ko ha lisi 'oku hiki kotoa e ngaahi fakatamaki pe ngaahi monu'ia ki hono ma'u e lisii ki he Kautahaa 'oku ui ia ko e lisi fakapa'anga.

'Oku fakapa'anga 'a e ngaahi lisi fakapa'anga mei he 'aho 'oku kamata ai 'i he tu'unga taau 'o e kekelele 'oku lisi pe, kapau 'oku ma'ulalo ange, 'i he mahu'inga lolotonga 'o e totongi lisi ma'ulalo tahaa. 'Oku vahevahe e totongi lisii ki he ngaahi totongi mo hano holoki e mo'ua lisii ke ma'u ai e hokohoko lelei e totongi tupuu 'i he toenga palanisi e mo'ua. Ko e ngaahi totongi pa'anga ko 'enii 'oku ha ia he fakamatala tupu mo e mole.

Ko ha koloa 'oku lisi 'oku holoki hono mahu'inga lolotonga hono ngaue'aki e koloaa. Ka neongo 'eni, kapau 'oku 'ikai fakapapau'i lelei 'e ma'u 'e he Kautahaa e koloaa he 'osi e taimi lisii, 'oku holoki e mahu'inga 'o e koloaa 'i he taimi e nounou ange 'a e fakafuofua e loloa hono ngaue'aki e koloaa mo e loloa e lisii.

Ko ha lisi lolotonga ngaue'aki 'oku kehe ia mei he lisi fakapa'angaa. Ko e totongi lisi lolotonga ngaue'akii 'oku ui ia koe fakamole lolotonga 'i he fakamatala tupu mo e mole 'i he laine hangatonu he loloa 'o e lisii.

ii. Tokotaha 'oku ne lisi atu e kekelele

'Oku kau e Kulupu ki he ngaahi aleapau lisi ko e tokotaha totongi lisi ki ha kekelele 'o ha kupu fekau'aki.

Ko e ngaahi lisi kotoa 'oku totongi lisi ai e Kulupuu 'oku fakakalasi ko e lisi fakapa'anga pe lisi lolotonga ngaue'aki. 'I ha taimi pe 'oku hiki kotoa mai e ngaahi fakatamaki pe monu'ia 'e ma'u mei he lisi ki he taha totongi lisi, 'oku ui ia koe lisi fakapa'anga. Koe ngaahi lisi kehe kotoa 'oku ui ia koe lisi ngaue.

Ko e ngaahi pa'anga hu mai kotoa mei he koloa lisii 'oku gaue'aki kiai e tefito laine hangatonu 'i he loloa e lisi 'oku ngaue'akii. Ko e ngaahi totongi kotoa he kamata 'o e lisii kau ai alea moe fokotu'utu'u e lisi lolotonga 'oku tanaki kotoa ia kihe mahu'inga e koloa 'oku lisii pea fakatokanga'i ia 'i he laine hangatonu ki he loloa 'o e lisii.

Ko e pa'anga kotoa 'e ma'u mei he kau totongi lisii 'oku ui ia koe pa'anga hu mai 'i he lahi e ngaahi 'inivesimeni 'ae Kulupuu he ngaahi lisii. Ko e pa'anga hu mai mei he lisi pa'anga 'oku tukuange kiai e taimi fakatauhitohi ke ha mai ai e taimi hokohoko ne fakatatali ai ha pa'anga hu mai mei he ngaahi inivesimeni 'a e Kulupuu he ngaahi lisii.

'I ha taimi 'oku kau atu he aleapau ha koloa lisi pe ta'e lisi, 'oku ngaue'aki 'ehe Kulupuu e IFRS 15 ke tukuatu ke vakai'i fakataau ki he aleapau takitaha.

3 NGAahi TU'UTU'UNI NGAUE FAKATAUHITOHU MAHU'INGA (hokoatu)

(p) Fakahoa ngaahi fika

'Oku liliu 'a e ngaahi fika kuo lava 'o fakahoa mo fakatatau ke tatau mo e ngaahi liliu 'i he fakamatala ki he ta'u lolotonga, kehe ia mei he ngaahi liliu tupu mei hono ngaue'aki 'a e IFRS 16 'o hange koia 'oku ha 'i he nouti 3.

4 MAHU'INGA TAAU

Ko e "Mahu'inga Taa" ko e mahu'inga ia ne ma'u ke fakatau atu 'aki ha 'eseti pe totongi ki hono tuku atu ha laiapiliti 'i he founa maau 'o e fefakatau'aki 'i he vaha'a mo e kau maketi 'i he 'aho kuo kotofa ke fakahoko ai, pea ko e maketi lelei taha 'eni 'oku fefakatau'aki mo e Kulupu 'o e 'aho koia.

Kapau 'oku ma'u ha me'a ngaue pea fika 'i 'e he kulupu 'a e mahui'inga ne felotoi ki ai ki he me'a ngaue ko 'eni ki ha maketi 'oku longomo'ui. Ko e maketi longomo'ui kapau ko e alea fefakatau'aki ki he 'eseti pe laiapiliti 'oku toutou fakahoko pea lahi fe'unga ke ma'u ai ha fakamatala lelei ki he totongi 'o makatu'unga mei ai 'a e hoko atu

Ka 'okapau 'e 'ikai ma'u ha totongi mahino mei he maketi longomo'ui pea 'e lava leva 'e he kulupu 'o ngaue'aki 'a e founa fakamahu'inga te ne ngaue'aki lahi 'aki ai 'a e ngaahi hu mai fekau'aki moia 'oku lava vakai'i ka e fakasi'isi'i 'a hono ngaue'aki 'o e ngaahi me'a 'oku 'ikai lava ke mamata'i pe vakai'i 'enau ngaahi me'a kuo fakahu mai. Ko e founa kuo fili ke ngaue'aki 'oku ne 'omai 'a e ngaahi fekitoa kotoa pe 'oku ngaue'aki 'e he ngaahi maketi 'i hono fakamahu'inga 'o ha koloa fefakatau'aki.

'Oku ngaue'aki 'e he kautaha 'a e founa fakamahu'inga 'oku fe'unga malie 'i he me'a 'oku hoko pea 'oku lahi fe'unga 'a e ngaahi fika ke fai'aki hono vakai'i e mahu'inga 'e fai ai ha felotoi, fakalahi 'a e ngaue'aki 'a e ngahai me'a 'oku ala siofi kae fakasi'isi'i hono ngaue'aki 'o ha ngaahi fika oku ala sio ki ai pea fakalahi hono ngaue'aki 'o ha ngaahi fika 'oku 'ikai lava ke vakai ki ai.

Ko e fakamatala faka'uhinga 'eni 'o e ngaahi levolo kehekehe:

- Levolo 1 Ko e me'afua ki he mahu'inga pe totongi felotoi 'a e ngaahi naunau ko ia 'oku makatu'unga hono mahu'inga 'i he ngaahi totongi kuo 'osi fakaha mai ('ikai ke toe liliu) mei he maketi 'o tatau pe ki he 'eseti mo e laiapiliti.
- Levolo 2 Ko e me'afua ki he mahu'inga pe totongi felotoi 'a e ngaahi naunau 'oku fakamahu'inga 'i 'o makatu'unga he koloa koia 'o 'ikai ko e totongi kuo 'osi fakaha mai 'o hange koia 'i he levolo 1 ke lava 'o siofi ki he 'eseti moe laiapiliti, 'o fakahangatonu ('i he totongi) pe ko ha founa kehe (ma'u pe mei he totongi).
- Levolo 3 Ko e me'afua ki he mahu'inga pe totongi felotoi ki he naunau 'oku makatu'unga 'i he ngaahi koloa 'oku tanaki mai ki he 'eseti moe laiapiliti pea 'ikai ke tefito 'i ha ngaahi fika 'oku 'asi mai ka 'oku fakapulipuli.

5 NGAahi FAINGTA'A PULE'I FAKAPA'ANGA

'Oku hanga 'e he ngaahi ngaue 'a e Kautaha mo e Kulupu 'o fakahaahaa atu kinaua ki he kalasi kehekehe 'o e ngaahi fakatamaki/uesia fakapa'anga: fakatamaki fakamaketi (kau ai e fetongi pa'anga mo e totongi tupu), fakatamaki fakamo'ua mo e fakatamaki fakapa'anga ngaue. 'Oku taketi 'a e polokalama fakalukufua 'a e Kulupu ke ne pule'i 'a e ngaahi fakatamaki fakapa'anga 'i he tu'u ta'epau e faka'uto'uta ki he kaha'u 'a e ngaahi maketi fakapa'anga pea feinga ke fakasi'isi'i ha ngaahi fakafe'atungia 'i he ngaahi ngaue fakapa'anga.

Ko hono pule'i 'a e fakatamaki fakapa'anga 'oku fakahoko ia 'e he kau pule 'oku nau 'ilo mo sivilivivi 'a e ngaahi fakatamaki ni. 'Oku tuku atu leva 'e he Poate 'a e tu'utu'uni/halafononga ki he ngaahi tafa'aki pau pe 'i he ngaahi fakatamaki fakakatoa hange ko hono alea'i e fetongi pa'anga, totongi tupu, mo e ngaahi fakatamaki fakamo'ua mo hono 'inivesi ha 'ova he pa'anga ngaue.

(a) Fakatamaki/Uesia Maketi

Ko e uesia 'a e maketi ko e uesia 'oku ne liliu 'a e totongi he maketi, hange ko e totongi fakafetongi pa'anga muli mo e totongi tupu te ne uesia 'a e pa'anga hu mai 'a e Kulupu pe koe mahu'inga 'o e koloa fakapa'anga 'oku ma'u 'e he Kulupu. Ko e taumu'a hono pule'i e ngaahi uesia/fakatamaki he maketi ko hono pule'i mo tokanga'i hono fakahaahaa ki tu'a 'i he ngaahi feitu'u 'oku tali 'e he Kulupu kae kei lahi pe pa'anga hu mai.

Ko e fakatamaki 'o e mahu'inga 'o e totongi tupu 'oku tupu ia mei ha faingamalie ki ha liliu 'a e totongi tupu 'o fetookaki 'a e mahu'inga 'oku fea ki he koloa fakapa'anga 'oku tauhii. Koe taumu'a hono pule'i ha fakatamaki he totongi tupu ke ma'u ha totongi tupu 'oku tu'uma'u mo mapule'i ke ma'u ha totongi tupu haohaoa 'i he lele loloa. 'I hono pule'i e fakatamaki ko 'eni, 'oku feinga e Kulupu ke ma'u 'oku potupotu tatau 'i hono fakasi'isi'i 'o e fakatamaki ki he pa'anga hu mai mo e mahu'inga he maketi mei ha fakafe'atungia ki he fetoo'aki 'a e totongi tupu, pea fakafaingamalie'i e pa'anga hu mai mei he tupu 'oka tonu e fakafuofua e halafononga mo e lahi e feliliuaki 'ae totongi tupu.

(i) Fetongi pa'anga muli

'Oku tupu e fakatamaki mei he Fetongi Pa'anga mei he koloa 'oku fakatokanga'i mo e ngaahi mo'ua 'oku liliu fakapa'anga ki he pa'anga 'oku 'ikai ngaue'aki 'e he Kulupu. 'Oku fakahaahaa atu e Kulupu ki he ngaahi fakatamaki fetongi pa'anga tautefito pe ki he tola Nu'u Sila (NZD) mo e tola Amelika (USD). Ko e founga ke faka'ehi'ehi mei he fakatamaki ko 'eni ko hono totongi vave 'a e ngaahi mo'ua (mo e koloa kapau 'oku fiema'u) 'e he kau pule ke fakasi'isi'i hono fakahaahaa ki he ngaahi mole he fetongi pa'anga. Tanaki atu kiai, 'oku fakahoko 'e he Kulupu hono alea'i 'a e ngaahi totongi 'oku leleiangie mo e ngaahi pangikée ke fakasi'isi'i e mole kae fakalahi 'a e tupu 'i he taimi 'oku totongi ai mo e ma'u 'o e ngaahi talitotongi.

Ke fakapapau 'a e tokanga makehe 'a e Kulupu ki he fakatamaki fetongi pa'anga, 'oku ngaue'aki 'a e founga 'i he fetongi pa'anga 'o fika'i ia makatu'unga he feto'aki ma'olunga taha he 'osi 'a e mahina mei he 'avalisi 'o e fetongi pa'anga he ta'u.

'I he 'aho 30 Sune 2022, ko hono hiki hake/holoki 'aki e 1% 'o e Pa'anga fehanganhangai mo e NZD mo e USD mo e ngaahi me'a kehe 'o hokohoko pea 'oku 'i ai leva e amanaki 'e si'i 'ene uesia 'o e tupu haohaoa mo e palanisi 'o e pa'anga ngaue 'oku ha ia he Fakamatala Pa'anga 'a e Kautaha mo e Kulupu. Ko e ongo palanisi 'o e koloa mo e mo'ua si'isi'i 'oku tauhi ia he ngaahi pa'anga muli, 'o si'isi'i ai ha hoha'a ki he feto'aki 'a e NZD mo e USD

(ii) Tu'unga fakapolitikale

'Oku fakalele 'a e Kulupu 'i Tonga pea ko e ngaahi liliu ki he pule'anga mo e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'oku nau fokotu'u 'o uesia ai 'a e tu'unga faka'ekonomika mo e pa'anga hu mai 'a e Kulupu. Ke solova 'a e tukunga ko 'eni 'oku vakai'i 'e he Kulupu 'a e ngaahi totongi mo e ngaue 'oku fakahoko, fakatatau ki he tukunga ko ia.

5 NGAHI FAINGATA'A PULE'I FAKAPA'ANGA (hokoatu)

(a) Fakatamaki/uesia maketi (hokoatu)

(iii) Uesia tupu ma'u'anga pa'anga

Koe si'isi'i fau 'a e koloa fakatupu pa'anga 'a e Kulupu fakatatau ki he'ene ngaue 'oku fakahoko, 'oku tu'u tau'ataina ia ki he ngaahi liliu 'i he totongi tupu he maketi he 'oku 'osi fokotu'u pe 'a e totongi tu'upau ki he totongi kola

Ko e ngaahi no 'ae Kulupu 'oku 'i ai 'ae totongi tupu 'oku fakahoko ia ko e no taimi loloa. Ko e ngaahi no totongi tupu 'oku ngaue'aki e ngaahi tupu tukupau.

Koe'uhi koe natula 'oe totongi tupu ha 'i 'olunga, 'oku ma'olunga e fakapapai 'e he Kulupu ha uesia 'o e pa'anga ngaue mei ha tupu mei he pa'anga hu mai moe fakamole

(b) Uesia 'a e kuletiti

Koe fakatamaki ki he fakamo'ua ko e fakatamaki mole fakapa'anga ia ki he Kulupu kapau 'e 'i ai ha kasitoma pe taha he kanitaa 'oku kau ha alea pisinisi 'oku 'ikai fakakakato hono ngaahi fatongia ki he aleapau pea 'oku hoko pe 'eni lahi taha mei he ngaahi me'a 'oku ma'u 'e he Kulupu mei he kau kasitoma.

Ko e lahi 'o e koloa fakapa'anga 'oku ne fakafongai 'a e fakahaa 'o e mo'ua ma'olunga taha.

'Oku 'ikai ha fakakaukau pe taumu'a 'a e Kulupu ki ha kuletiti uesia. 'Oku 'ikai ha tu'utu'uni ngaue 'a e Kulupu ke ne fakangatangata 'a e lahi e mo'ua 'oku fakahaaha ki ha kasitoma pe kulupu 'o e kau kasitoma.

Pa'anga mo hono tatau

'Oku tauhi 'e he Kautaha 'a e pa'anga fe'unga moe \$(4,106,738) 'i he 30 Sune 2023 (2022: \$654,026). 'Oku tauhi 'ehe Kulupu 'ae pa'anga fe'unga moe \$(3,674,839) 'i he 30 Sune 2023 (2021: \$4,814). Koe lahi taha 'o e pa'anga mo hono tatau 'oku tauhi ia he ngaahi pangike, 'i he tu'unga Aa3, 'o fakatefito he fakamahu'inga Moody. Koe ngaahi uesia he pa'anga ne 'osi fua ia 'i he ngaahi mole tefito ne ala hoko he mahina 12 'o ha ai e nounou ki he ngaahi a'ua'u. 'Oku fakakaukau 'i ai e Kautaha moe Kulupu 'oku si'isi'i e ngaahi fakatamaki fakamo'ua k ihe 'ene pa'anga mo hono ngaahi tatau 'i he tu'unga mo'ua ki tu'a 'a e ngaahi sino fengaue'aki. Koe 'uhi koe nounou e a'ua'u mo e si'isi'i e uesia 'e ala hoko ki he mo'ua ne 'ikai fakatokanga' ai 'e he Kautaha mo e Kulupu ha uesia te ne fakafepaki 'i 'a e pa'anga 'i he 30 Sune 2023. (2021: \$NIL)

Ngaahi 'inivesimeni malu'

'Oku 'i ai 'a e ponite 'a e Kautaha ko e \$349,948 'i he 30 Sune 2023 (2022: \$346,055). Ko e Kulupu 'oku 'i ai mo 'ene ponite ko e \$790,350 'i he 30 Sune 2022 (2022: \$777,709). 'I he 'aho 30 Sune 2023 ko e ngaahi ponite ko 'eni 'oku tauhi 'i he pangike mo e pule'anga Tonga 'i he mahu'inga ko e AA3, fakatefito 'i he tu'unga 'o e Moody. 'Oku fua 'a e ngaahi ponite ko 'eni 'o fakatefito 'i he fakafuofua ki he mole 'i he mahina 'e 12. Na'e 'ikai ke fakatokanga' 'e he Kautaha mo e Kulupu 'a e holo tupu mei he faka'ata ki he ngaahi mole fakahoa ki he ngaahi ponite 'i he 'aho 30 Sune 2023 (2022:\$NIL).

Vakai'i Kuletiti Mole ki he mo'ua mai

'Oku ngaue'aki 'e he Kulupu 'a e founa faka'ata ke fua'aki 'a e ECL 'i he ngaahi mo'ua mai mei he kau kasitoma taautaha, 'a ia 'oku tanaki eni mei ha tokolahi 'o e ngaahi palanisi iiki

'Oku ngaue'aki leva 'a e 'roll rate' ki hono fika' 'o e mahu'inga 'oku mole fakatefito 'i ha mo'ua 'oku mei a'u ki ha tu'unga ke tamate' (write-off).

5 NGAHI FAINGATA'A PULE'I FAKAPA'ANGA (hokoatu)

(b) Kuletiti Uesia (hokoatu)

'Oku haa 'ihe tepile 'I lalo 'ae ngaahi fakamatala felave'i moe fakahahaa 'oe kuletiti uesia moe fakafuofua e kuletiti mole (ECL) 'ihe mo'ua fefakatau'aki moe kasitoma taautaha:

Kulupu	Fua 'ava Totong mole	Tu'unga totongi lolotonga	Faka' ata ki he mole	Kuletiti uesia
30 Sune 2023		\$	\$	
'aho 1 ki he 30	1.93%	1,688,952	63,571	'ikai
'aho 31 ki he 60	8.30%	476,506	12,772	'ikai
'aho 61 ki he 90	38.01%	249,058	52,605	'ikai
'aho 91 ki he 120	85.50%	335,670	209,607	'ikai
Laka hake he 'aho 120	100.00%	304,861	172,922	'ikai
		3,055,047	511,477	
Sivi fakatefito		(556,034)	19,510	
		2,499,013	530,987	
30 Sune 2022				
'aho 1 ki he 30	1.93%	1,688,952	63,571	'ikai
'aho 31 ki he 60	8.30%	476,506	12,772	'io
'ahp 61 ki he 90	38.01%	249,058	52,605	'io
'aho 90 ki he 129	85.50%	335,670	209,607	'io
Laka hake he 'aho 120	100.00%	304,861	172,922	'io
		3,055,047	511,477	
Sivi fakatefito		(556,034)	19,510	
		2,499,013	530,987	
Kautaha				
30 Sune 2023				
'aho 1 ki he 30	1.93%	1,610,677	19,816	'ikai
'aho 31 ki he 60	8.30%	476,506	12,772	'ikai
'aho 61 ki he 90	38.01%	249,058	52,605	'ikai
'aho 91 ki he 120	85.50%	335,670	209,607	'ikai
Laka hake he 'aho 120	100.00%	304,861	172,922	'ikai
		2,976,772	467,722	
Sivi fakatefito		(556,034)	19,510	
		2,420,738	487,232	
30 Sune 2022				
'aho 1 ki he 30	1.93%	1,610,677	19,816	'io
'aho 31 ki he 60	8.30%	476,506	12,772	'io
'aho 61 ki he 90	38.01%	249,058	52,605	'io
'aho 91 ki he 120	85.50%	335,670	209,607	'io
Laka hake he 'aho 120	100.00%	304,861	172,922	'io
		2,976,772	467,722	
Sivi fakatefito		(556,034)	19,510	
		2,420,738	487,232	

'Oku fakatefito 'a e tu'unga 'o e totongi mole 'i he kuletiti mole 'oku a'usia 'i he ta'u 'e 2 kuohili. 'Oku liunga'aki 'a e ngaahi totongi koia 'a e ngaahi fekitoa ke ne hulu'i 'a e faikehekehe 'i he tu'unga faka'ekonomika lolotonga e vaha'a taimi na'e tanaki ai 'a e ngaahi fika pe fakamatala, mo e tu'unga lolotonga pehe kihe fakakaukau 'a e Kulupu ki he tu'unga 'o e 'ekonomika 'i he taimi 'oku fakafuofua 'e ta fakafoki ai 'a e ngaahi mo'ua. 'Oku fakatefito 'a e ngaahi fekitoa sikeila 'i he tu'unga totonu pe koe fakafuofua 'o e GDP, pe ko e tu'unga 'i he hikihiki 'o e totongi koloa.

5 NGAHI FAINGATA'AIA PULE'I FAKAPA'ANGA (hokoatu)

(c) Faingata'a hono liliu vave e koloa ki he pa'anga

Koe fakatamaki hono liliu vave e koloa kihe pa'anga koe fakatamaki ia 'e fehanga'angai moe Kulupu 'i he fakakakato hono ngaahi fatongia fekau'aki mo hono ngaahi mo'ua 'oku totongi 'aki hono 'ave pa'anga moe ngaahi koloa pa'anga kehe. Koe fakatamaki hono liliu vave e koloa ki he pa'anga ki he kaha'u 'oku 'uhinga ia ke tauhi e pa'anga fe'unga moha faingamalie hano fakapa'anga 'oku 'osi maau mei ha ma'u'anga pa'anga kuo 'osi alea'i. Koe founa 'a e Kulupu ke pule'i e liliu e koloa ki ha pa'anga vave ke fakapapau'i, ki he faingamalie lahi taha, 'e 'i ai 'a e tu'unga fakafiemalie pea 'e ma'u mei ha ngaahi ma'u'anga pa'anga, 'i ha tu'unga anga maheni 'ikai hoha'asi, 'e 'ikai hoko ai ha mole pe maumau e ongoongo lelei 'oe Kulupu.

'Oku ha atu heni 'a e toenga 'o e ngaahi laiapiliti fakapa'anga kuo tauhi 'o a'ua'u 'i he 'aho na'e lipooti ai. 'Oku ha atu ia 'i he mahu'inga lolotonga pea 'ikai tisikauni, kae tanaki kiai 'a e fakafuofua kihe totongi tupu.

	Si'I hifo he ta'u 1	Vaha'a ta'u 1 moe 2 mahu'inga	Vaha'a ta'u 2 moe 5	Lahiange ta'u 5	Hu kitu'a mei he	Lahi aleapau
	\$	\$	\$	₴	\$	\$
Laiapiliti fakapa'anga 'i he kamata'anga						
Fakataha'i						
'ihe 30 Sune 2023						
Ngaahi no Fefakatau'aki & Pa'anga hu mai kehe	4,309,018	4,309,018	12,927,054	3,225,460	24,770,550	24,770,550
	<u>8,106,236</u>				<u>8,106,236</u>	<u>8,106,236</u>
	<u>12,415,254</u>	<u>4,309,018</u>	<u>12,927,054</u>	<u>3,225,460</u>	<u>8,106,236</u>	<u>32,876,786</u>
I 30 Sune 2022						
Ngaahi no Fefakatau'aki & Pa'anga hu mai kehe	4,683,304	4,683,304	14,049,912	1,354,030	24,770,550	24,770,550
	<u>10,406,827</u>	-	-	-	<u>10,406,827</u>	<u>10,406,827</u>
	<u>15,090,131</u>	<u>4,683,304</u>	<u>14,049,912</u>	<u>1,354,030</u>	<u>35,177,377</u>	<u>35,177,377</u>
Kautaha						
I 30 Sune 2023						
Ngaahi no Fefakatau'aki & Pa'anga hu mai kehe	4,128,090	4,128,090	12,384,270	(568,339)	20,072,111	20,072,111
	<u>9,683,937</u>				<u>9,683,937</u>	<u>9,683,937</u>
	<u>13,812,027</u>	<u>4,128,090</u>	<u>12,384,270</u>	<u>(568,339)</u>	<u>29,756,048</u>	<u>29,756,048</u>
I 30 Sune 2022						
Ngaahi no Fefakatau'aki & Pa'anga hu mai kehe	4,128,090	4,128,090	12,384,270	2,702,630	23,343,080	23,343,080
	<u>12,172,484</u>				<u>12,172,484</u>	<u>12,172,484</u>
	<u>16,300,574</u>	<u>4,128,090</u>	<u>12,384,270</u>	<u>2,702,630</u>	<u>35,515,564</u>	<u>35,515,564</u>

5 NGAHI FAINGATA'A PULE'I FAKAPA'ANGA (hokoatu)

(d) Ngaahi faingata'a hono pule'i
pa'anga ngaue'aki

Koe ngaahi taumu'a 'ae Kulupu 'i hono ma'u mai mo tokanga'i e pa'anga ngauee ke malu'i ke malava he Kulupu 'o hoko atu koe ngaue hokohoko atu pea ke 'oange ki he kau ma'u 'inasi 'a e tupu 'oku hokohoko mo taau. 'Oku muimui'i 'e he Kulupu 'a e pa'anga ngaue. Koe vahevahe 'oku fika'i ia koe mo'ua haohaoa vahevahe 'aki 'a e pa'anga ngaue katoa. Ko e mo'ua fakakatoa 'oku fika'i ia koe no haohaoa (kau ai 'a e no lolotonga mo no taimi kehe 'oku ha 'ihe tu'unga fakapa'anga he fakamatala pa'anga) kole mei ai pa'anga mo e mo hono tatau. Koe pa'anga ngaue haohaoa 'oku fika'i ia koe 'inasi, hange ko 'ene ha he fakamatala e tu'unga fakapa'anga, tanaki mo e mo'ua haohaoa. Koe gearing ratio 'a e Kautaha pea moe Kulupu 'i he 30 Sune 2023 mo e 2022 'oku hoko hake:

	Fakataha'i		Kautaha	
	2023	2022	2023	2022
	\$		\$	
Fakakatoa 'oe No (Nouti 20)	20,894,512	24,770,550	20,072,111	23,343,080
Kole: pa'anga (Nouti 12)	1,466,564	1,642,241	1,034,665	993,029
Mo'ua fakakatoa	22,361,076	26,412,791	21,106,776	24,336,109
'Inasi fakakatoa	61,992,860	61,775,195	60,067,219	60,771,806
Pa'anga fakakatoa	84,353,936	88,187,986	81,173,995	85,107,916
Vahevahe	27%	29.95%	26.00%	28.59%

6 PA'ANGA HU MAI

Pa'anga hu mai pule'i

Lolo	49,278,776	30,010,281	49,278,776	31,764,693
Me'a kehe ikai koe lolo	26,364,177	28,454,913	26,364,177	28,454,913
Pa'anga toe ma'u mai GPO	1,938,270	3,587,012	1,938,270	1,832,600
Kasa	9,541,501	9,425,036	-	-
	87,122,724	71,477,242	77,581,223	62,052,206
<u>Pa'anga hu mai 'ikai pule'i</u>				
Ngaahi totongi, fakalelei & monomono	222,921	1,243,231	222,921	1,243,231
	222,921	1,243,231	222,921	1,243,231
	87,345,645	72,720,473	\$ 77,804,144	63,295,437

Vahevahe 'oe pa'anga humai

'I he tepile l lalo, koe fakamatala oe pa'anga hu mai mei he ngaahi aleapau moe kau kasitoma ihe ngaue'aki e IFRS 15 'o vahevahe fakafeitu'u

Tongatapu	\$ 76,347,880	64,290,645	\$ 66,806,379	56,665,282
Vava'u	\$ 7,021,093	5,464,988	\$ 7,021,093	4,079,139
Ha'apai	\$ 1,984,798	1,558,914	\$ 1,984,798	1,324,119
Eua	\$ 1,991,874	1,405,926	\$ 1,991,874	1,226,897
	\$ 87,345,645	72,720,473	\$ 77,804,144	63,295,437

7 NGAHI PA'ANGA HUMAI KEHE

Pa'anga humai toloi (Nouti 25)	3,456,509	3,456,509	3,456,509	3,456,509
Pa'anga tokoni meihe Pule'anga	-	-	-	-
Pa'anga tokoni mei he tiviteni	-	-	-	-
Tupu mei hono tukuange atu e koloa, falengaue naunau & me'angaue	-	18,820	-	18,820
Pa'anga humai makehe	2,531,789	1,279,008	2,453,995	1,369,784
	5,988,298	4,754,338	\$5,910,504	4,845,113

	Fakataha'l		2023	Kautaha 2022
	2023	2022		
		\$		\$
8 TOTONGI HAOHAO FAKAPA'ANGA				
Tupu pa'anga humai ngaue'aki effective interest method	3,014	24,430	3,014	14,482
Tupu fakakatoa pa'anga humai mei he 'eseti fakapa'anga fua'aki ae totongi holoki	3,014	24,430	3,014	14,482
Tupu haohaoa fakafetongi pa'anga muli	41,139	3,557	31,743	3,557
Pa'anga hu mai - kehe	41,139	3,557	31,743	3,557
Laiapiliti fakapa'anga fua'aki totongi holoki – fakamole ihe totongi tupu (nouti 21(b))	(1,009,391)	(1,056,260)	(970,039)	(1,005,327)
Fakamole tupu totongi – ng. mo'ua lisi (Nouti 27)	(70,497)	(69,173)	(68,289)	(69,173)
Me'angaue fakapa'anga ikai ola lelei fakapa'anga		-	-	-
Fakamole fakapa'anga - kehe	(1,079,888)	(1,125,434)	(1,038,328)	(1,074,501)
Fakamole haohaoa fakatokanga'l ihe tupu & mole	(1,035,735)	(1,097,447)	(1,003,571)	(1,056,462)
9 FAKAMOLE KAU NGAUE				
Kau Pule Ma'olunga (nouti 28(d))	1,354,777	1,422,857	1,354,777	1,292,330
Vahe kau ngaue & fakamole fekau'aki	6,317,044	7,242,022	6,317,044	6,125,886
Tokoni monu'ia sino'l pa'anga malolo	501,695	423,010	501,695	423,010
	8,173,516	9,087,889	8,173,516	7,841,226
10 (MOLE) / TUPU KIMU'A TUKUHAU VAHENG				
(Mole) / tupu kimu'a tukuahu vahenga lau ia koe fakamole ne totongi:	1,062,891	1,878,897	420,104	1,946,452
(a) totongi ne fakatau				
Totongi lolo	47,372,059	35,191,779	47,372,059	35,191,779
Totongi ma'u'anga ivi fakafo'ou	2,048,844	953,325	2,048,844	953,325
Totongi kasa	6,612,837	7,164,897	-	-
Vahenga & lau'aho	5,183,814	5,130,788	5,183,814	5,130,788
Totongi monu'ia kihe sino'l pa'anga malolo	351,318	293,412	351,318	293,412
Totongi kihe kau ngaue kehe	429,132	1,231,620	429,132	1,231,620
Totongi tauhi/tokanga'l	5,491,154	2,996,505	5,491,154	2,996,505
Koloa humai	112,811	76,868	112,811	76,868
Fakamole totongi nofo/lisi	1,358,273	151,004	1,358,273	151,004
Ngaue fakalelei kehe	438,173	474,952	438,173	384,602
Holoki ng.me'angaue motu'a	1,133,916	1,170,451	1,133,916	1,309,409
Ngaahi fakamole kehe	3,601,174	2,998,178	3,601,174	2,794,009
	74,133,505	57,833,778	67,520,668	50,513,320

	Fakataha'l		2023	Kautaha 2022
	2023	2022		
		\$		\$
10 (MOLE) / TUPU KIMU'A TUKUHAU VAHENGHA (hokoatu)	177668			
(b) Ngaahi fakamole fakatau atu				
Ngaahi fakamole fanongonongo mitia	86,788	49,139	76,611	47,927
Mole he fakatau ae ngaahi koloa moe meangaue	-	-	-	-
Ngaue monomono & fakalelei	177,668	68,231		-
Holoki netiueka tufaki	7,211,459	7,410,064	7,211,459	7,211,459
	<u>7,475,914</u>	<u>7,527,434</u>	<u>7,288,069</u>	<u>7,259,386</u>
(c) pule'l & ng. fakamole kehe				
Vahenga 'atita – ng. ngaue faka'atita	60,000	47,917	42,000	42,000
Ng. totongi pangike	101,598	64,298	101,598	64,298
Holoki kekekele, falangaue & meangaue	1,594,018	1,528,534	1,270,032	1,270,032
Holoki mahu'inga koloa iai e totonu ke ngaue'aki	79,865	116,804	44,470	59,274
Holoki mahu'inga koloa 'ikai ha	74,906	658,670	74,906	642,416
Totongi komisoni 'uhila	561,192	561,192	561,192	561,192
Mole 'inivesi ng. kautaha kehe	-	-	-	-
Malu'l	1,679,639	1,356,498	1,679,639	1,242,478
Vahenga kau talekita (niuti 27(a))	336,626	343,374	192,962	180,515
Totongi fakafongha lao & polofesinale	145,251	28,919	134,684	28,919
Monomono & fakalelei	134,540	67,283	15,097	67,283
Ng. vahenga & lau'aho	3,591,766	3,378,091	2,488,007	2,287,428
Tokoni monun'ia sino'l pa'anga malolo	150,377	129,599	150,377	129,599
Fakamole fefolau'aki	98,277	59,978	98,277	59,978
Ngaahi fakamole kehe	1,026,917	796,099	673,464	729,520
	<u>9,590,503</u>	<u>9,137,254</u>	<u>7,482,236</u>	<u>7,364,930</u>
11 TUKUHAU VAHENGHA				
(a) Fakamole tukuhau vahenga				
Tukuhau lolotonga (tupu) / fakamole	557,621	1,272,476	486,613	1,194,148
Faingamlie tukuhau toloi	(582,374)	(741,289)	(582,374)	(707,535)
Si'isi'i/(lahiange) ng. ta'u kimu'a	200,787	(3)	200,787	-
Tukuhau vahenga (tupu) / fakamole	<u>176,034</u>	<u>531,184</u>	<u>105,026</u>	<u>486,613</u>
			(0)	
Fakamole tukuhau vahenga kimu'a				
Tupu kimu'a tukuhau	1,098,286	1,878,897	420,104	1,946,452
Fakamole tukuhau vahenga tupu he 25% (2021: 25%)				
	274,571	469,724	105,026	486,613
Faikehekehe tu'uma'u		-		-
Si'isi'i/(lahi) pa'anga teuteu ng. ta'u kimu'a				-
Fakamole tukuhau toloi ikai fakatokanga'l				-
Fakamole tukuhau ikai fakatokanga'l kimu'a	(98,537)	-		-
Tukuhau vahenga (tupu) / fakamole	<u>176,034</u>	<u>469,724</u>	<u>105,026</u>	<u>486,613</u>

	Fakataha'l		2023	Kautaha
	2023	2022		2022
	\$			\$
11 TUKUHAU VAHENG (hokoatu)				
(b) Mo'ua tukuhau lolotonga				
Palanisi kamata'anga 'o e ta'u	699,470	(268,763)	367,104	(804,936)
Tukuhau vahenga 'osi totongi	(39,652)	(110,348)	(39,652)	(58,937)
Tukuhau lolotonga (monu'ia)/fakamole	176,034	1,104,946	687,400	1,194,148
(Lahiange)/Si'isi'i pa'anga teuteu maau ki he ngaahi ta'u kimu'a	64,841	(26,365)	(410,906)	36,829
Palanisi he 'osi e ta'u	<u>900,693</u>	<u>699,470</u>	<u>603,946</u>	<u>367,104</u>
(c) Mo'ua tukuhau toloi				
Kelekele, falengaue & me'angaue	(6,450,169)	(6,947,967)	(6,354,503)	(6,824,867)
Koloa mohe/talifaki toe fakamahu'inga	(422,885)	(422,885)	(422,885)	(422,885)
Tupu 'ikai fakatokanga'l fetongi pa'anga	-	-	-	-
Totonu ke ngaue'aki ngaahi koloa	(535,112)	(565,862)	(350,112)	(361,230)
	<u>(7,408,167)</u>	<u>(7,936,714)</u>	<u>(7,127,501)</u>	<u>(7,608,982)</u>
d) Tukuhau toloi he ngaahi koloa				
Mole 'ikai fakatokanga'i fetongi pa'anga		-		-
Inivesimēni ngaahi kautaha iiki kehe		-		-
Ngaahi monu'ia kau ngaue	76,447	62,757	76,447	75,412
Pa'anga ma'u mai mei he fe fakata'u'aki	121,808	126,146	121,808	121,808
Mo'ua Lisi	345,211	619,739	341,061	379,383
Ngaahi koloa 'ikai ha	52,465	387,656	-	387,656
	<u>595,932</u>	<u>1,196,298</u>	<u>539,317</u>	<u>964,259</u>
	Consolidated		Company	
	2023	2022	2023	2022
	\$		\$	
12 PA'ANGA				
Pa'anga ihe pangike	1,460,114	1,636,041	1,028,215	986,829
Pa'anga ihe kautaha	6,450	6,200	6,450	6,200
Pa'anga 'i he fakamatala pa'anga	<u>1,466,564</u>	<u>1,642,241</u>	<u>1,034,665</u>	<u>993,029</u>
Bank Overdraft	(5,141,403)	(1,647,056)	(5,141,403)	(1,647,056)
Pa'anga 'i he fakamatala ki he fehu'aki 'a e pa'anga	<u>(3,674,839)</u>	<u>(4,814)</u>	<u>(4,106,738)</u>	<u>(654,026)</u>

Koe ngaahi faingamalie fakapa'anga na'e 'ata ki he Kulupu he 'osi 'a e ta'u fakapa'anga na'e kau kiai:

- Na'e hiki e overdraft kihe 5m meihe \$3 million 'ihe pangike ANZ 'ihe totongi tupu koe 9.5% kihe ta'u (2022: \$5 miliona ihe totongi tupu koe 9.5% he ta'u).

	Fakataha'i		Kautaha	
	2023	2022 \$	2023	2022 \$
13 FEFAKATAU'AKI & PA'ANGA KEHE				
Pa'anga mei he fefakatau'aki	3,815,979	4,725,007	3,722,940	4,635,117
Holo pa'anga fefakatau'aki	(529,508)	(829,508)	(487,232)	(487,232)
	<u>3,286,471</u>	<u>3,895,498</u>	<u>3,235,708</u>	<u>4,147,885</u>
Totongi ki mu'a	1,291,858	1,443,967	1,281,975	1,435,552
Pa'anga hu mai fakakatoa	5,423,090	5,645,808	5,423,090	5,645,808
Pa'anga mei he kupu fekau'aki (Nouti 28(c))	-	-	438,288	415,229
Pa'anga mei he WAL	41,811	-	41,811	-
Pa'anga mei he tukuhau fakatau	64,091	589,569	64,091	589,569
Ngaahi koloa kehe	1,935,139	1,588,470	1,925,851	1,581,815
	<u>12,042,460</u>	<u>13,163,310</u>	<u>12,410,814</u>	<u>13,815,856</u>
14 NGAahi KOLOA				
Lolo	884,871	1,224,115	884,871	1,224,115
Talifaki	407,200	407,200	407,200	407,200
Lolo fakalolo	50,373	50,373	50,373	50,373
Kasa & koloa kasa	417,787	621,660	-	-
	<u>1,760,231</u>	<u>2,303,347</u>	<u>1,342,444</u>	<u>1,681,687</u>
15 MO'UA 'INIVESI MALU'				
Lolotonga				
Pangike ANZ	790,350	777,709	349,948	346,055
Ponite Pule'anga	-	-	-	-
	<u>790,350</u>	<u>777,709</u>	<u>349,948</u>	<u>346,055</u>
'Ikai Lolotonga				
Ponite Pule'anga	-	-	-	-

'I he 'aho 'o e lipooti, na'e 'i ai e ngaahi Tipositi fakateemi 'ae Kulupu mo e Pangike ANZ 'i he tupu koe 2% he ta'u (2021: 2% kihe ta'u).

	Fakataha'I		Kautaha	
	2022		2022	
	\$		\$	
16 NG. 'ESETI 'IKAI HA MAI				
Mahu'inga haohaoa kamata	1,056,086	1,680,760	74,906	717,322
Ngaahi tanaki	-	33,996		-
Tukuange atu		-		-
Mahu'inga holok	(74,906)	(658,670)	(74,906)	(642,416)
Mahu'inga haohaoa tapuni	981,179	1,056,086	0	74,906
Sofiuea Komipiuta				
Totongi	4,125,570	4,117,496	3,931,985	3,931,985
Katoa totongi holoki	(4,103,928)	(4,024,846)	(3,931,985)	(3,857,078)
Mahu'inga haohaoa he toh	21,642	92,649	0	74,906
Ongoongo lelei				
Totongi	963,437	963,437		-
Mahu'inga haohaoa he tohi	963,437	963,437		-
Ngaahi koloa 'ikai ha mai	985,079	1,056,086	0	74,906

Koe mahu'inga lolotonga 'o e ongoongo lelei 'oku felave'i ia moe 'inivesi 'a e Kautaha he Tonga Gas Limited. Ko ha toe pa'anga 'e ma'u mai he mahu'inga 'o e CGU na'e fakatefito ia he mahu'inga taau 'osi hono kole mei ai 'a e pa'anga ngaue faka'aho 'i he 'aho 'e fakatupu mei he hokohoko atu hono ngaue'aki 'o e CGU. Ko e mahu'inga 'oe CGU na'e fakafuofua ia ke ma'ulalo ange he pa'anga 'e toe ma'u mai ko e \$3,070,000. Ko e ngaahi founa fakamahu'inga tefito 'eni na'e ngaue'aki 'i hono fakafuofua 'i 'o e mahu'inga na'e ngaue'aki;

Tu'unga holoki/tisikauni

Totongi tupu 'I he mahu'inga faka'osi

Totongi tupu 'I he fakafuofua EBITDA ('avalisi 'o e ta'u 5 ka hoko mai)

Ko e tisikauni pe tu'unga holoki ko e ngaue ia 'osi e tukuhau fakatefito 'i he ponite ta'u 'e 30 na'e tuku mai 'e he pule'anga 'Amelika ki he ngaahi maketi felave'i, pea fakalelei'i ki he ngaahi fonua 'oku uesia mo e faikehekehe 'i he hikihiki totongi koloa ke ha mai 'oku tatau pe pa'anga koia mo e pa'anga ngaue'aki, toe fakalelei'i ke ha ai 'e toe lahiange e fakatamaki 'o e 'inivesi he ngaahi koloa fakalukufua mo e fakatamaki 'a e fa'unga ngaue 'o fakahangatonu 'i he CGU. Ko e totongi tukuhau holoki kimu'a ko e 17.54%.

Ko e pa'anga ngaue'aki 'i he ta'u 'e nima na'e fakakau 'i he motolo pa'anga ngaue'aki holoki. Ko e totongi tupu taimi loloa na'e tu'utu'uni 'aki ki he koloa ta'e'osi ko 'eni 'a ia ko e si'isi'i taha ia 'i he tupu fakalukufua 'o e koloa (GDP) 'oku fa'u fakalotofonua ma'a Tonga 'i he ta'u

Ko e fakafuofua EBITDA na'e fakatefito ia 'i he ola he kaha'u pea fakakau ai mo e taukei 'i he kuohili, fakalelei'i ki he tupu 'a e pa'anga fakalukufua ne fai kiai e 'amanaki. Ko e tupu 'i he pa'anga fakalukufua ne fakafuofua 'i ia hono vakai'i e tu'unga tupu faka'avalisi mei he taukei he ta'u 'e nima kuo toki 'osi moe tupu 'oku fakafuofua kihe ta'u 'e nima mo hono vakai'i ha fakafuofua ki he uesia 'e he COVID-19 'i he 'aho 'oku tuku atu ai 'a e lipooti ni.

Ka 'ikai ola lelei 'a e ngaue 'i he fakafuofua mahu'inga, 'e lava ke hoko ha uesia pe ha fehalaaki.

17 KELEKELE, FALENGAUE & ME'ANGAUE KAUTAHA –
 FAKATAHA'I

	Me'angaue Fo'u'uhilat \$	Netiueka Tufaki \$	Naunau Komipiuta \$	Naunau Fale \$	Me'angaue \$	Saliote Misini \$	Kelekele & Fale \$	PA'SANGA WIP \$	Ma'u'anga Ivi fakafou \$	Fakakatoa \$
'I he 30 Sune 2021										
Totongi pe fakamahu'inga	33,711,260	105,871,558	1,816,845	411,632	6,991,861	6,006,592	26,929,373	5,028,289	32,611,136	219,378,545
Holoki fakakatoa	(16,643,239)	(36,888,931)	(1,415,699)	(343,883)	(5,363,174)	(4,745,134)	(3,157,032)	-	(8,491,025)	(77,048,117)
Mahu'inga haohaoa he tohi	17,068,021	68,982,627	401,145	67,749	1,628,687	1,261,458	23,772,341	5,028,289	24,120,111	142,330,428

Ta'u 'osi 30 Sune 2022

Mahu'inga haohaoa kamata	17,068,021	68,982,627	401,145	67,749	1,628,687	1,261,458	23,772,341	5,028,289	24,120,111	142,330,428
Ngaahi tanaki	-	706,669	165,940	34,948	278,715	633,263	65,842	1,945,247	-	3,830,624
Ngaahi hiki	527,020	-	-	-	-	-	-	(527,020)	-	-
Ngaahi tuku atu	-	-	(1,193)	-	(1,119)	(310,496)	-	-	-	(312,808)
Fakamole holoki	(1,170,452)	(6,060,165)	(155,494)	(25,277)	(313,398)	(158,024)	(565,845)	-	(1,349,899)	(9,798,554)
Mahu'inga haohaoa he tohi	16,424,589	63,629,131	410,397	77,420	1,592,885	1,426,201	23,272,338	6,446,516	22,770,212	136,049,690

'I he 30 Sune 2022

Totongi pe fakamahu'inga	34,238,280	106,578,227	1,981,592	446,580	7,269,457	6,329,359	26,995,215	6,446,516	32,611,136	222,896,361
Holoki fakakatoa	(17,813,691)	(42,949,096)	(1,571,193)	(369,160)	(5,676,572)	(4,903,158)	(3,722,877)	-	(9,840,924)	(86,846,671)
Mahu'inga haohaoa he tohi	16,424,589	63,629,131	410,398	77,420	1,592,885	1,426,201	23,272,338	6,446,516	22,770,212	136,049,690

Ta'u 'osi 30 Sune 2023

Mahu'inga haohaoa kamata	16,424,589	63,629,131	410,398	77,420	1,592,885	1,426,201	23,272,338	6,446,516	22,770,212	136,049,690
Ngaahi anaki	967,706	2,224,202	211,580	27,651	128,255	307,223	202,000	2,127,030	-	6,195,647
Ngaahi hiki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ngaahi tuku atu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fakamole holoki	(1,133,916)	(5,861,560)	(186,332)	(26,689)	(452,477)	(474,202)	(766,534)	-	(1,349,899)	(10,251,609)
Fakamole haohaoa he tohi	16,258,379	59,991,773	435,646	78,382	1,268,663	1,259,222	22,707,804	8,573,546	21,420,313	131,993,728

'I he 30 Sune 2023

Totongi pe fakamahu'inga	35,205,986	108,802,429	2,193,172	474,231	7,397,712	6,636,582	27,197,215	8,573,546	32,611,136	229,092,009
Fakakatoa holoki	(18,947,607)	(48,810,656)	(1,757,525)	(395,849)	(6,129,049)	(5,377,360)	(4,489,411)	-	(11,190,823)	(97,098,280)
Mahu'inga haohaoa he tohi	16,258,379	59,991,773	435,647	78,382	1,268,663	1,259,222	22,707,804	8,573,546	21,420,313	131,993,729

KELEKELE, FALENGAUE & ME'ANGAUE - KAUTAHA

	Me'angaue Fo'u'uhila \$	Netiueka Tufaki \$	Naunau Komipiuta \$	Naunau Fale \$	Me'angaue \$	Saliote Misini \$	Kelekele & Fale \$	Pa'anga ngaue \$	Ma'u'anga Ivi Fakafo'ou \$	Fakakatoa \$
'I he 30 Sune 2021										
Totongi pe fakamahu'inga	33,711,260	105,871,558	1,621,933	390,771	1,471,229	5,352,541	25,166,949	5,028,289	32,611,136	211,225,665
Holoki fakakatoa	(16,643,239)	(36,888,931)	(1,257,252)	(324,612)	(1,281,289)	(4,157,698)	(2,785,384)	-	(8,491,025)	(71,829,429)
Mahu'inga haohaoa he tohi	17,068,021	68,982,627	364,681	66,159	189,940	1,194,843	22,381,565	5,028,289	24,120,111	139,396,236

Ta'u 'osi 30 Sune 2022

Mahu'inga haohaoa kamata	17,068,021	68,982,627	364,681	66,159	189,940	1,194,843	22,381,565	5,028,289	24,120,111	139,396,236
Ngaahi tanaki	-	706,669	159,518	32,391	202,231	627,741	46,903	1,945,247	-	3,720,700
Ngaahi hiki	527,020	-	-	-	-	-	-	(527,020)	-	-
Ngaahi fakamole he mole	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ngaahi tanaki	-	-	-	-	-	(310,496)	-	-	-	(310,496)
Ngaahi tuku atu	-	-	-	-	-	(144,945)	(496,287)	-	-	(9,480,405)
Fakamole holoki	(1,170,452)	(6,060,165)	(147,431)	(24,529)	(86,697)	(144,945)	(496,287)	-	(1,349,899)	(9,480,405)
Mahu'inga haohaoa he tohi	16,424,589	63,629,131	376,768	74,021	305,474	1,367,143	21,932,181	6,446,516	22,770,212	133,326,035

'I he 30 Sune 2022

Totongi pe fakamahu'inga	34,238,280	106,578,227	1,781,451	423,162	1,673,460	5,669,786	25,213,852	6,446,516	32,611,136	214,635,869
Holoki fakakatoa	(17,813,691)	(42,949,096)	(1,404,683)	(349,141)	(1,367,986)	(4,302,643)	(3,281,671)	-	(9,840,924)	(81,309,834)
Mahu'inga haohaoa he tohi	16,424,589	63,629,131	376,768	74,021	305,474	1,367,143	21,932,181	6,446,516	22,770,212	133,326,035

Ta'u 'osi 30 Sune 2023

Mahu'inga haohaoa kamata	16,424,589	63,629,131	376,768	74,021	305,474	1,367,143	21,932,181	6,446,516	22,770,212	133,326,035
Ngaahi tanaki	967,706	2,224,202	187,706	26,301	70,830	304,810	-	1,341,541	-	5,123,096
Ngaahi hiki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ngaahi tuku atu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fakamole holoki	(1,133,916)	(5,861,560)	(171,869)	(25,815)	(83,782)	(491,249)	(497,317)	-	(1,349,899)	(9,615,407)
Mahu'inga haohaoa he tohi	16,258,379	59,991,773	392,605	74,507	292,522	1,180,704	21,434,864	7,788,057	21,420,313	128,833,725

'I he 30 Sune 2023

Totongi pe fakamahu'inga	35,205,986	108,802,429	1,969,157	449,463	1,744,290	5,974,596	25,213,852	7,788,057	32,611,136	219,758,965
Fakakatoa holoki	(18,947,607)	(48,810,656)	(1,576,552)	(374,956)	(1,451,768)	(4,793,892)	(3,778,988)	-	(11,190,823)	(90,925,241)
Mahu'inga haohaoa he tohi	16,258,379	59,991,773	392,605	74,507	292,522	1,180,704	21,434,864	7,788,057	21,420,313	128,833,725

	Fakataha'i		Kautaha	
	2023	2022	2023	2022
18 FEFAKATAU'AKI & NG. MO'UA KEHE				
Mo'ua fefakatau'aki	3,824,052	6,602,865	3,326,501	6,249,256
Mo'ua kehe & mo'ua te'eki totongi	4,282,184	3,803,963	3,182,367	3,109,092
Mo'ua kehe fekau'aki (Nouti 28(c))	0	-	3,175,069	2,814,137
	<u>8,106,236</u>	<u>10,406,827</u>	<u>9,683,937</u>	<u>12,172,484</u>
19 NG. MONU'IA KAUNGAUE				
Livi Fakata'u	387,265	356,945	305,789	301,639
Talifaki ki he ngaahi monu'ia				-
	<u>387,265</u>	<u>356,945</u>	<u>305,789</u>	<u>301,639</u>
20 NGAHI NO				
a) Ng. no malu'i mei he ANZ Tonga				
Lolotonga	4,309,018	4,683,304	4,128,090	4,128,090
No taimi loloa ange	16,585,494	20,087,246	15,944,021	19,214,990
Fakakatoa	<u>20,894,512</u>	<u>24,770,550</u>	<u>20,072,111</u>	<u>23,343,080</u>
b) Fakatonutonu ki he fetu'aki ngaahi mo'ua ki he ngaue fakapa'anga tupu mei he ngaue fakapa'anga.				
Palanisi kamata'anga 'o e ta'u	24,770,550	26,995,144	23,343,080	25,591,879
Mei he ngaahi no	0	892,080	0	892,080
Totongi ngaahi no	(3,876,038)	(3,116,674)	(3,270,969)	(3,140,879)
Fakamole ki he tupu	1,009,391	1,056,260	970,039	1,005,327
Tupu ki he kekelele, fale misini, mo e me'angaue	0	-	0	-
Tupu ne totongi	<u>(1,009,391)</u>	<u>(1,056,260)</u>	<u>(970,039)</u>	<u>(1,005,327)</u>
Palanisi he faka'osinga e ta'u	<u>20,894,512</u>	<u>24,770,550</u>	<u>20,072,111</u>	<u>23,343,080</u>
c) Ngaahi koloa malu'i				

Ko e malu'i 'o e ngaahi no 'a e kulupu 'oku ha atu ko eni:

Ngaahi no 'a e Kautaha 'Uhila 'a Tonga

- 'Uluaki Mokisi Lesisita he lisi 'i Popua, Lisi fika 8159 kau ai moe ngaahi fakalelei kotoa ki ai
- 'Uluaki Mokisi Lesisita he lisi 'i Matatua, Lisi fika 8684 kau ai moe ngaahi fakalelei kotoa kiai
- 'Uluaki Lesisita Tohi Aleapau Mokisi he kotoa e ngaahi koloa moe tukupa 'a e Kautaha 'Uhila 'a Tonga
- 'Uluaki Lesisita Tohi Aleapau Mokisi he kotoa e ngaahi koloa moe tukupa 'a e Homegas Limited
- 'Uluaki Lesisita Tohi Aleapau Mokisi he kotoa e ngaahi koloa moe tukupa 'a e Tonga Gas Limited
- Kaulenitoa kotoa e Tonga Power Limited, Homegas Limited moe Tonga Gas Limited
- Tohi Fakapapau'i Ngaue he Aleapau Fakama'ama'a e 'Uhila
- Tohi totonu tauhi kotoa 'inasi 100% 'a e Tonga Power Limited 'i he Homegas Limited

Ngaahi no 'a e Tonga Gas Limited

- 'Uluaki Lesisita Tohi Aleapau Mokisi he kotoa e ngaahi koloa mo e tukupa 'a e Tonga Gas Limited
- 'Uluaki Lesisita Tohi Aleapau Mokisi he kotoa e ngaahi koloa mo e tukupa 'a e Homegas Limited
- 'Uluaki Mokisi Lesisita he lisi 'i Touliki, Ma'ufanga, Lisi fika 2821A
- 'Uluaki Mokisi Lesisita he kekelele 'i Toulia, Vava'u, Lisi fika 8137
- Malu'i 'ehe Tonga Power Limited, Homegas Limited moe Tonga Gas Limited

20 NGAahi NO (hokoatu)

c) Ngaahi koloa malu'i (hokoatu)

Ko e ngaahi konivananite 'eni 'i he ngaahi no 'oku 'ikai muimui pau kiai 'a e Kulupu moe Kautaha moe:

- Fakamatala Pa'anga 'osi 'Atita'i Fakata'u na'e kole 'e he ANZ 'i he 'enau faingamalie, kae 'oua toe tomui ange he 'aho 120 he 'osi e ngaahi ta'u fakapa'anga takitaha;

- Fakafuofua Pa'anga Ngaue'aki pea/pe koe ngaahi fakafuofua ki he mahina 'e 12 ka hoko na'e kole 'e he ANZ 'i he 'enau faingamalie, kae 'oua toe tomui ange he 'aho 30 he 'osi e ngaahi ta'u fakapa'anga takitaha;

- Palani CAPEX fakata'u 'i he 'enau faingamalie, kae 'oua toe tomui 'aki e 'aho 'e 60 'o e ta'u fakapa'anga kotoa pe 'i he 'akauni 'a e Tonga Power Limited; mo e

- Kapau koe ngaahi 'inasi kuo totongi 'e laka hake he 50% 'o e Tupu Haohaoa 'Osi Tukupau, 'oku loto e ANZ 'oku 'ikai ke fiema'u e totongi e ngaahi 'inasi ka ko hono vakai'i kapau 'e laka he 50% 'a e 'inasi ta'e 'uluaki 'i ai ha talanoa 'a e Taha Noo mo e Pangikee.

Oku 'ikai ha uesia 'oe ta'e fai ko 'eni kihe ngaahi Fakamatala pa'anga fakatahataha he 'ikai ha he ngaahi noo ha ngaahi kupu ki he ta'e fiema'u koiaa. 'I he 'osi 'ae ta'u, ne fakaha 'ehe va'a pulee ki he ANZ 'o e 'ikai ke fakahoko enii. 'I he 'aho 4 Ma'asi 2021 ne foaki ai 'e he ANZ 'a e fakaloloa ki he Kulupu mo e Kautaha ki he 'aho 2 'Epeleli 2021 ke fakakakato ange e ngaahi kovinanite ta'e fakapa'anga ko enii.

e) Makatu'unga 'oe ngaahi no

No 'ae Kautaha 'Uhila 'a Tonga	A'ua'u	Totongi tupu	Totongi Fakamahina	
			2023	2022
No 1				
No 2	'Epeleli 2027	4.00%	72,506	
No 3	'Epeleli 2028	4.00%	80,048	
No 4	'Epeleli 2028	4.00%	30,078	
No 5	Me 2029	4.00%	80,904	
No 6	Me 2029	4.00%	62,257	
	'Epeleli 2034	4.25%	18,215	
No 'ae Kautaha Tonga Gas				
			Fakataha'i	Kautaha
	2023	2022	2023	2022
		\$		\$
'INASI KAMATA				
21 (a) Pa'anga kamata faka'ata				
1,031 'inasi 'ihe \$32,768 kihe taha	33,783,595	33,783,595	33,783,595	33,783,595
(b) Pa'anga 'ata tuku atu mo totongi				
'Inasi angamaheni 1,031 'i he \$32,768 ki he 'inasi 'osi totongi kakato	33,783,595	33,783,595	33,783,595	33,783,595

	Fakataha'i		Kautaha	
	2023	2022	2023	2022
	\$		\$	
INASI KI HE TIVITENI				
22 Palanisi kamata'anga 'a e ta'u				
Tiviteni fakahu	704,587	-	704,587	-
Tiviteni ne totongi	(704,587)	200,000	(704,587)	200,000
Tiviteni liliu ki he tokoni		(200,000)		(200,000)
Palanisi ki he 'osi e ta'u		-		-
	-	-	-	-

Lolotonga e ta'u, na'e fakaha 'ehe Kautaha koe Tiviteni ko e \$704,587(2022: \$200,000) 'ihe \$683 (2022: \$194) kihe 'inasi. 'I he 2022, na'e fakahaa'i mai koe tiviten nae totongi koe \$200,000.

TALIFAKI TOE FAKAMAHU'INGA'I KOLOA				
23 Palanisi he kamata'anga e ta'u	9,104,057	9,525,181	9,104,057	9,525,181
Holoki mahu'inga e ngaahi fale	-	(69,467)	-	(69,467)
Holoki netiueka tufaki	-	(351,657)	-	(351,657)
Palanisi he 'osi e ta'u	9,104,057	9,104,057	9,104,057	9,104,057

Ko e talifaki ki hano toe fakamahu'inga e ngaahi koloa 'oku kau ai e mahu'inga taau 'e ma'u mei hano toe fakamahu'inga e Netiueka Tufaki 'a e Kautaha pehee ki hano toe fakamahu'inga e kekelele mo e ngaahi fale. Koe kehekehe 'o e holoki fakatefito mei hano toe fakamahu'inga e lahi 'oku tuku kihe tupu pe

	Fakataha'i		Kautaha	
	2023	2022	2023	2022
	\$		\$	
PA'ANGA HU MAI TOLOI KOLOA FOAKI MA				
24 Palanisi kamata'anga e ta'u	48,512,760	51,969,269	48,512,760	51,969,269
Ngaahi tanaki/fakalahi		-		-
Mahu'inga tuku atu ki he pa'anga hu mai kehe	(3,456,509)	(3,456,509)	(3,456,509)	(3,456,509)
Palanisi he 'osi e ta'u	45,056,250	48,512,760	45,056,250	48,512,760
Fakaha 'i he fakamatala pa'anga 'oku ha atu 'I lalo:	3,456,509	3,456,509	3,456,509	3,456,509
Lolotonga	41,599,741	45,056,250	41,599,741	45,056,250
Ikai lolotonga	45,056,250	48,512,760	45,056,250	48,512,760

Koe pa'anga humai toloi ko e ngaahi tokoni felave'i mo e fakamole tefito mo e ngaahi poloseki mo e ngaahi koloa tu'uma'u ko e ma'u mei he ngaahi tokoni

	Fakataha'i		Kautaha	
	2023	2022	2023	2022
	\$		\$	
'INIVESI IHE NGA'HI KAUTAHA IIKI				
25 Homegas Limited	-	-	642,531	642,531
Tonga Gas Limited	-	-	2,953,163	2,953,163
	-	-	3,595,694	3,595,694

25 'INIVESI 'IHE NGAahi KAUTAHA IIKI (hokoatu)

	Fakataha'i		Kautaha	
	2023	2022	2023	2022
		\$		\$
Palanisi kamata'anga e ta'u	-	-	3,595,694	3,595,694
Fakalahi 'inivesi he kautaha	-	-	-	-
Holo he 'inivesi	-	-	-	-
Palanisi he 'osi e ta'u	-	-	3,595,694	3,595,694

	Founga 'oe ma'u/pule'i		Feitu'u fokotu'u ai	Fonua fakalele ai
	2023	2022		
Ngaahi Kautaha iiki				
Homegas Limited	100%	100%	Tonga	Tonga
Tonga Gas Limited	100%	100%	Tonga	Tonga

Ko e tiviteni na'e ma'u mei he Tonga Gas Limited ko e \$Nil (2021: \$nil) na'e liu ia ki he ngaahi 'inasi.

26 NGAahi LISI

	Fakataha'i		Kautaha	
	2023	2022	2023	2022
A. Tokotaha totongi lisi		\$		\$
Ngaahi totonu ke ngaue'aki koloa				
Palanisi 'ihe 1 Siulai 2021	2,879,561	2,660,846	1,444,919	1,522,337
Totongi holo kihe ta'u	(79,865)	(116,804)	(44,470)	(44,470)
Ngaahi tukuatu			-	(32,948)
Palanisi ihe 30 Sune 2022	2,799,696	2,544,042	1,400,449	1,444,919

Ngaahi lisi mo'ua

'analaiso tu'unga a'ua'u				
Si'I hifo he ta'u 'e 1	156,830	158,830	90,730	90,730
Vaha'a ta'u 1 ki he 5	693,420	703,420	362,920	362,920
Laka hake he ta'u 5	4,283,855	4,595,218	2,691,675	2,782,405
Fakakatoa tisikauni mo'ua lisi ki he 30 Sune 2023	5,134,105	5,457,468	3,145,325	3,236,055

Ngaahi mo'ua lisi ha he fakamatala 'o e tu'unga fakapa'anga 'i he 30 Sune 2022:

Lolotonga	132,557	42,890	22,441	22,441
Ikai lolotonga	2,414,097	2,647,510	1,426,460	1,495,089
	2,546,654	2,690,400	1,448,901	1,517,530

Ngaahi fakatokanga 'i he tupu pe mole

Tupu he mo'ua lisi	70,497	87,346	68,289	69,173
Totongi holoki he ngaahi koloa ROU	44,470	116,804	44,470	44,470
	114,967	204,150	112,759	113,643

Ng. totongi fakatokanga'i 'I he fakamatala pa'anga ngaue'aki faka'aho

Total cash outflow for leases	(106,730)	(91,098)	(92,730)	(78,695)
-------------------------------	-----------	----------	----------	----------

B. Ko e tokotaha ma'u kelekele/koloa

'Oku lisi atu 'e he Kautaha 'a e 'elia 'i hono 'ofisi ki hono ngaahi kupu fengau'e'aki, ko e kautaha Tonga Gas Limited ki he ta'u 'e 30. Ko e pa'anga hu mai mei he lisi koia 'a e Tonga Gas limited 'i he ta'u ko e \$46,800

Pa'anga humai mei he ngaahi aleapau lisi ko e Kautaha 'oku 'a'ana e koloa 'oku ha atu 'i lalo.

	Kautaha	
	2023	2022
Lisi ngaue'aki		\$
Pa'anga hu mai meihe lisi	46800	46,800

26 NGA'HI LISI (hokoatu)	Kautaha	
	2023	2022
B. ko e tokotaha ma'u kelekele/koloa (hokoatu)		\$
'Analaiso a'ua'u – ko e aleapau ki he pa'anga humai 'ikai ke tisikauni		
'I he ta'u 'e taha	46,800	46,800
'I he 'osi e ta'u 'e taha kae si'i hifo he ta'u 'e 5	187,200	187,200
'osi e ta'u 'e 5	1,404,000	1,357,200
Katoa ng. totongi lisi 'ikai tisikauni	<u>1,638,000</u>	<u>1,591,200</u>

27 NGA'HI KUPU FEKAU'AKI

(a) Fengaue'aki mo e kau Talekita

Ko e kau talekita 'eni 'o e Kautaha 'i ha fa'ainga taimi lolotonga e ta'u fakapa'anga 'o a'u ki he 'aho na'e fakamo'oni ai 'a e ngaahi fakamatala pa'anga:

Mr. Tapu Panuve	Fokotu'u 1-Ma'asi-2022
Mr. Maika Haupeakui	Fokotu'u 1-Ma'asi--2023
Mr. Saimone Helu	Fokotu'u 1-Ma'asi -2022
Mr. Maliu Takai	Fokotu'u 1-Ma'asi -2022
Dr. Tevita Tukunga	Fokotu'u 1-Ma'asi -2022
Mr. Sosaia Penitani	Fokotu'u 1-Ma'asi -2022
Mr Maika Haupeakui	Fokotu'u 1-Ma'asi -2023
Mrs Tuna Likiliki	Fokotu'u 1-Ma'asi-2023
Hon Lasike	Fakafisi 28-Fepueli-2022

	Fakataha'i		Kautaha	
	2023	2022	2023	2022
	\$	\$		\$
Vahe 'a e kau Talekita	<u>336,626</u>	<u>343,374</u>	<u>192,962</u>	<u>180,515</u>

(b) Fengaue'aki mo e ngaahi Potungaue 'a e Pule'anga & Ngaahi Kautaha 'a e Pule'anga

Ko e Kautaha 'oku ma'u kotoa ia 'e he Pule'anga Tonga. Na'e 'i ai e fengaue'aki 'a e Kautaha mo e Pule'anga, mo e ngaahi kautaha kehe pe 'a e Pule'anga 'o kau kiai kae 'ikai fakangatangata ki he fakatau atu mo e fakatau mai 'o e ngaahi koloa, lisi 'o e ngaahi koloa mo hono ngaue'aki e naunau/ 'a e pule'anga.

(c) Fengaue'aki mo e ngaahi kupu iiki	Kautaha	
	2023	2022
Fengaue'aki lolotonga e ta'u		\$
Fakatau 'o e 'uhila	11,763	22,041
Pa'anga hu mai mei he sevesi	6,000	6,000
Ngaahi fakamole kehe		-
Palanisi 'i he 'osi e ta'u		
Pa'anga hu mai mei he ngaahi kupu fekau'aki		
Pa'anga kehe hu ma		
Tonga Gas Limited	<u>438,288</u>	<u>415,229</u>

27	NGAAHI KUPU FEKAU'AKI (hokoatu)	Company	
		2023	2022
	(c) fengaue'aki moe ng. kupu iiki (hokoatu)	\$	\$
	Pa'anga ke totongi kihe ngaahi kupu fekau'aki		
	<i>Ngaahi fakamole kehe</i>		
	Tonga Gas Limited	3,175,069	2,814,137
	Homegas Limited		-
		<u>3,175,069</u>	<u>2,814,137</u>

(d) Kau Taki Ngaue Tefito

'Oku 'i ai e mafai mo e fatongia 'a e kau taki ngaue ke palani, tu' utu' uni mo pule' i 'a e ngaahi ngaue 'a e kautaha, fakahangatonu pe ta' efakahangatonu, kau ai ha talekita (pe 'oku pule pe 'ikai) 'o e kautaha koia.

'I he lolotonga 'o e ta' u, koe kau taki ngaue 'oku 'ia kinautolu 'a e mafai lahi taha moe fatongia ki hono fokotu' utu' u, tu' utu' uni mo pule' i e ngaahi ngaue 'a e Kautaha kau ai 'a e Pule Lahi, Pule ki hono tokangaekina e ngaahi fakatamaki mo e lao, Pule ki he fo' u e 'uhila, Pule ki he netiueka, Pule kihe tufaki 'uhila, Pule pa' anga, Pule poloseki, Pule fakalele ngaue, Pule ki he Ngaahi Ngaue mo e Fakalalakalaka.

	Fakataha'i		Kautaha	
	2023	2022	2023	2022
Totongi huhu'l taimi ni nounou		\$		\$
	1,354,777	1,448,330	1,354,777	1,292,330

(e) Fakahiki pa'anga kihe ngaahi kupu fekau'akiransfer

MO'UA TA'EP'AU

28 'Oku 'ikai 'ilo 'e he kau talekita 'o e Kautaha ha fa'ahinga mo'ua ta'ep'au 'i he'ene a'u mai ki he 30 Sune 2022 (2021: Nil)

TUKUPA SINO'I PA'ANGA NGAUE

29

Pa'anga Ngaue tukupa

Koe ngaahi tukupa felotoi 'eni 'i he fakamole pa'anga ngaue na'e tali 'ehe Poate 'a e kau talekita 'o anga peheni:

Ngaahi tukupa sino'i pa'anga ngaue	10,476,882	9,718,000	9,718,000	9,718,000
------------------------------------	------------	-----------	-----------	-----------

NGAAHI ME'A 'OKU HOKO KIMU'A 'I HE 'AHO PALANISI

30

Lolotonga ihe vaha'a taimi oe faka'osinga oe ta'u kihe 'aho oe lipooti ni, 'oku te'eki ai ke hoko ha me'a 'i he vaha'a taimi mei he 'osi 'a e ta'u ki he 'aho 'o e lipooti ni ha fa'ahinga me'a, fengaue'aki fakapa'anga pe ha me'a ha ngali kehe 'oku tui 'a e Kau Talekita ke ne uesia 'a e fatongia 'o e Kautaha mo e Kulupu, ko e ola e fakahoko ngaue 'a e Kulupu mo e Kautaha 'I he ta'u fakapa'anga kuo tau situ'a mei ai